

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

EKONOMİ POLİTİK: KAVRAMSAL VE KURAMSAL BİR TARTIŞMA

AKIŞ DOĞAN

Danışman: Doç. Dr. İRFAN KALAYCI

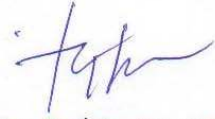
Yüksek Lisans Tezi

MALATYA
Temmuz, 2011

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

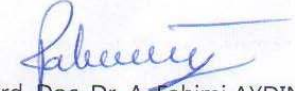
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz Yüksek Lisans öğrencisi Akış DOĞAN tarafından Doç. Dr. İrfan KALAYCI danışmanlığında hazırlanan Ekonomi Politik: Kavramsal ve Kuramsal Bir Tartışma başlıklı bu çalışma, Jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

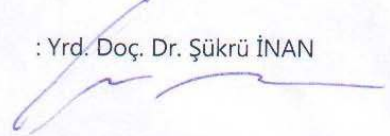
Başkan

: Doç. Dr. İrfan KALAYCI

Üye

: Yrd. Doç. Dr. A. Fahimi AYDIN

Üye

: Yrd. Doç. Dr. Şükrü İNAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

06/07/2011

Prof. Dr. Çetin DOĞAN

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum **“EKONOMİ POLİTİK: KAVRAMSAL VE KURAMSAL BİR TARTIŞMA”** başlıklı bu çalışmamın bilimsel, ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan hazırlandığını ve yararlanılan yapıtların metin içi ve kaynakçada yöntemine uygun olarak gösterilenlerden oluştuğunu belirtip, onaylarım.

Akış DOĞAN

ÖNSÖZ

2008 küresel krizinin etkilerinin hala tartışıldığı bugünlerde devlet-ekonomi ilişkisinin yeniden ele alınması, adı geçmese de ekonomi politiğı tekrar hatırlatmıştır. Büyüme ve istikrar sorunun olmadığı dönemlerde “0”a yaklaşan devlet (politika) – ekonomi ilişkisi, kriz dönemlerinde yeniden “1”e doğru hareketlenmektedir. Devlet olmalı mı? Olursa ne kadar olmalı? ekseninde devam eden bu tartışmalar, “ekonomi politikası” ile ilgili iken, “ekonomi politik” ile doğrudan ilgili görünmemekle beraber, *Kapital* eserinin alt başlığını ‘ekonomi politiğın eleştirisi’ olarak belirleyen Marx’ın bu tartışmalarda yerini alması, bu çalışma açısından anlamlıdır. Çünkü Marx’ın eleştirdiğı ekonomi politik, o dönemin hakim ekonomik yapısı olan Klasik Okul’dur. Klasik Okul’un sonrasında ardılları gelmesine rağmen yeniden Marx’ın hatırlanması adı konmamış ekonomi politik tartışmalarıdır.

Belirtilmeli ki, politik sonuçlar doğuran ekonomi politik düşünceler ele alınırken, detaylı ve titiz bir çalışmayı gerekmiştir. Bu “çetrefilli” konu üzerine hazırlanmış olan bu çalışmanın ülkemiz bilimine sunacağı bir mikron’luk katkı bile araştırmacının amacına ulaşmasını sağlayacaktır. Bu amacın gerçekleştirebilmesi için geniş bir kaynak taraması yapılmış olup, ekonomi politik bilimi her yönüyle incelenmeye çalışılmıştır.

Akış DOĞAN

Temmuz 2011

ÖZET

Bir evin bilgece yönetilmesi anlamıyla ortaya çıkan ekonomik olayların incelenmesi, ilerleyen süreçte toplumsal yapıda meydana gelen değişim ile birlikte büyük ailenin yani devletin yönetimini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu anlamıyla nicel (kavramsal) olarak ortaya çıkan ekonomi politik, Fizyokratların ‘net ürün’ öğretisinden beri artan üretim yapısı ile birlikte emek sürecini içine alarak Ricardo’nun ‘emek-değer kuramı’ ile nitel (kuramsal) olarak en üst noktasına ulaşmıştır. Marx’ın bu kuramı, ‘artı-değer kuramı’na evriltmesinin ardından burjuva, kendi bilimini yaratarak kendisiyle birlikte büyüttüğü işçi sınıfının durumundan hareketle dar gelen gömleği ‘orada’ bırakmıştır. Nicel olarak ortaya çıkışı ulusal ekonomiye vurgu yapmak olan terim, 19. yüzyılın sonlarından itibaren uluslar ötesine geçişten dolayı marjinal devrim ile birlikte sönümlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Politik, Net Ürün, Emek-Değer Kuramı, Artı-Değer Kuramı

ABSTRACT

The analyze of the economic events coming into being as wise administration of house, in the progressive process together with the change occurred in the social structure, evolved as to enclose the administration of the family, that is, the state. With this meaning political economy emerged out as conceptual together with the growing production structure, from the 'produit net' doctrine of Physiocrats, with Ricardo's 'labor theory of value' by encompassing labor process. After Marx evaluated this theory to 'theory of surplus value', bourgeoisie left there past habits with the condition of labor class which it fostered with itself. Emerged out as conceptual, the term whose aim is to emphasis to national economy, from the end of nineteenth century, because of passing beyond nations, was amortized in conjunction with marginal revolution.

Key Words: Political Economy, Produit Net, Labour Theory of Value, Theory of Surplus Value

EKONOMİ POLİTİK: KAVRAMSAL VE KURAMSAL BİR TARTIŞMA

Akış DOĞAN

İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ONUR SÖZÜ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLO VE ŞEMALAR DİZELGESİ.....	x
KISALTMALAR DİZELGESİ.....	xi

BİRİNCİ KISIM

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

1.GİRİŞ	12
1.1. Araştırmanın Konusu.....	13
1.2. Araştırmanın Amacı.....	13
1.3. Araştırmanın Varsayımı.....	13

1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	13
1.5. Araştırmanın Sunuş Planı.....	13

İKİNCİ KISIM

EKONOMİ POLİTİĞİN KURAMSAL ALTYAPISI

2. EKONOMİ POLİTİĞİN BİLİMSEL, İDEOLOJİK VE POLİTİK ALTYAPISI

2.1. Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımı.....	15
2.2. İdeolojik Altyapı.....	16
2.3. Devlet ve Politika.....	19

3. “EKONOMİ POLİTİK”İN TERMİNOLOJİSİ

3.1. Teriminin Ortaya Çıkışı: Tarihçe.....	20
3.2. Ekonomi Politik: Düşünürlere Göre Tanımlar.....	22

4. EKONOMİ POLİTİK İLE İLGİLİ KAVRAM VE TANIMLAR

4.1.Emek.....	27
4.2.ÜretkenOlan/Olmayan Emek.....	28
4.3.Üretim.....	29
4.4. Üretici Güçler-Üretim İlişkileri (Üretim Tarzı).....	30
4.5. Tüketim.....	30
4.6. Değer.....	31
4.7. İşçi/İşçi Sınıfı (Proleterya).....	31
4.8. Metalaştırma.....	32
4.9. İşbölümü.....	32
4.10. Adil Fiyat.....	33
4.11. Liberalizm ve De/Regülasyon.....	33
4.12. Küreselleşme.....	34

ÜÇÜNCÜ KISIM

EKONOMİ POLİTİĞİN KAYNAKLARI VE DEĞER KURAMININ (AKSİYOLOJİ’NİN) SONU

5. TARİHSEL KAYNAKLAR

5.1. Pre-Kapitalist Üretim Tarzı.....	36
5.1.1. İlkel Toplum.....	36
5.1.2. Köleci Toplum.....	38
5.1.3. Feodal Toplum.....	39
5.2. Kapitalist Üretim Tarzı.....	40
5.2.1. Merkantilizm.....	40
5.2.2. Fizyokrasi.....	43
5.2.3. Klasik Ekonomi.....	45
5.2.3.1. İlkel Birikim Ya da Daha Önceki Birikim.....	45
5.2.3.2. Kapitalizmi Doğuran Etmenler.....	47
5.2.3.3. Kapitalist Toplum.....	48
5.2.3.4. Emperyalizm Kuramları.....	52
5.3. Sosyalist Üretim Tarzı.....	56
5.3.1. Sosyalizmi Doğuran Etmenler.....	56
5.3.2. Sosyalist Toplum.....	58

6. FELSEFİ KAYNAKLAR

6.1. Kökenler.....	60
6.1.1. Platon	60
6.1.2. Aristo	61
6.2. Klasik Ekonomi Politik.....	62
6.2.1. Adam Smith: “Görünmez El”.....	65
6.2.2. David Ricardo: “Emek-Değer”.....	71
6.3. Marxist Ekonomi Politik.....	74
6.3.1. Karl Heinrich Marx: “Artı-Değer”.....	74

6.3.2. Friedrich Engels: “İşçi Sınıfı”	83
6.4. Post Ekonomi Politik.....	84
6.4.1. John Maynard Keynes: “Toplam Talep-Eksik İstihdam”	84
6.4.2. Milton Friedman: “Para Miktarı”	86

7. DEĞER KURAMININ (AKSİYOLOJİ’NİN) SONU

7.1. Ekonomi Politik’ten (Political Economy) Ekonomi (Economics) Bilimine.....	88
7.2. Geçiş Aşaması.....	89
7.3. Marjinal Devrim.....	91
7.4. Ekonomi (Economics).....	94
7.5. Yeni Ekonomi (Politik).....	96

DÖRDÜNCÜ KISIM

SONUÇ

8. BULGULAR VE GENEL DEĞERLENDİRME

8.1. Bulgular.....	99
8.2. Genel Değerlendirme.....	102

EKLER.....	105
-------------------	------------

KAYNAKÇA.....	112
----------------------	------------

TABLO VE ŞEMALAR DİZELGESİ

Şema 1: Ekonomik Olguları İnceleyen Bilimlerin Sıralaması	22
Şema 2: Değer Kuramının Süreci	95
Tablo 1: Bazı Terimlerin Marxist Terminolojideki Değişimleri	79

KISALTMALAR DİZELGESİ

a.k.	: Aynı kaynak
bkz.	: Bakınız
-ç.	: Türkçe'ye Çeviri (Ör. 1999-ç: 1999'da yapılmış çeviri)
çev.	: Çeviren
EEBA	: Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi
SBES	: Sosyal Bilimler El Sözlüğü
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
syf.	: Sayfa
(?)	: Yayın tarihi belirsiz

1.GİRİŞ

Avcılık-toplayıcılıktan küçük çapta üretime geçmesiyle başlayan ekonomik yaşam; bugün içinde bulunduğumuz milyonlarca mal ve hizmetin üretilip paylaşıldığı hayata evrilmiştir. Bilgi üretim sürecinde ilkel mantık ve ön yargıların (a priorizm) hâkim olduğu o zamanlardan, bilimsel bilginin deneysel yöntemlerle (a posteriorizm) hâkim olduğu bugünlere geçiş sürecinin içinde yer alan “ekonomi politik”ın ana teması; üretim ve bölüşüm ilişkilerinde emeğin yerini, değer kuramı’na (aksiyoloji) göre bulmaktır. Üretim ve bölüşüm ilişkilerinin incelenmesinin ilk koşulu ise, yukarıda sözü edilen bilgi üretim sürecinin içinde yer alan *bilim* ve *teknik*’in irdelenmesidir. Çünkü araştırma konusu olan ekonomi politik biliminin araştırma nesnelerinin başında üretimin tipi ve üretim ilişkileri (üretim tarzı) gelmektedir. Sonuçta tarihte bilinen üretim tarzlarında ki değişimi doğuran ya da dayatan bilimin ve tekniğin gelişmesidir.

Ekonomi politiğin kuramsal çerçevesinin çizilebilmesi için Aydınlanma döneminin ürünü olan Pozitivizmin, ekonomi olgulara uygulanmasının sonucu olarak “ekonomi politik”ten “ekonomi”ye geçişin neden ve nasıl gerçekleştiğinin ortaya konulması, hem ekonomi bilimi hem de sosyal bilimler açısından önemlidir. Öncesinde tali veya kötü olarak adlandırılan sosyal bilimler kesin, bilimsel veya iyi bir inceleme alanı haline gelebilmek için doğa bilimlerine yapılan analogilerle, yapısını ve araçlarını doğa bilimlerinin kültürüne benzetmiştir. Bu benzetme sürecinden de en fazla etkilenen ise ekonomi biliminin analogi kurulmadan önceki adlandırması ve yapısı olan ekonomi politik olmuştur. Günümüz ekonomi kuramında emeğe yer kalmayıp, bireysel sorunlar ve bireylerin fayda ençoklaştırması ekonomi biliminin temel sorunu olup çıkmıştır. Yaşanan bu değişim ekonomi bilimini “pozitif” bilim dalları arasına yerleştirmiş ancak kendi içinde bir çelişkiye yol açarak, pozitif bilimlere yaklaştıkça değer yargılarından -toplumdan- değer yargılarına yaklaştıkça ise pozitif bilimlere uzaklaşan bir durumu ortaya çıkarmıştır. Ancak bu çalışmada sözü edilen geçiş sürecinin temel varsayımı olarak yapılan analogi değil, kapitalizmin doğası kabul edilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Ekonomi politik bilimi, üretimin başlamasıyla ve bu üretim sonucunda elde edilen değerin bölüşümünü, tarihte bilinen üretim ilişkilerini inceleyerek açıklamaya çalışır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Ekonomi politik biliminin ortaya çıkış aşamasını açıklamak ve ekonomi politikten ekonomi bilimine geçişin sebep ve sonuçlarının değer kuramındaki yansımalarını incelemektir.

1.3. Araştırmanın Varsayımı

Bu tezin beş temel varsayımı vardır:

V.1. Her ekonomik konjonktür kendi ekonomi-politikçilerini yaratmıştır.

V.2. Ekonomi-politiğin sistemsel yönü vardır. Her ekonomik sistemin de bir ekonomi-politiği vardır.

V.3. Klasik ekonomi politik, Fizyokratlardan etkilenmiş ve Marxsit ekonomi politiği etkilemiştir.

V.4. Marjinal devrim, ekonomi politiği bilim olarak sonlandırmıştır.

V.5. Toplumsal formasyonun oluşmasında ve değişmesinde üretici güçler-üretim ilişkileri belirleyici rol oynar.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, betimsel ve tarihsel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

1.5. Araştırmanın Sunuş Planı

Bu tez dört kısım ve sekiz bölümden oluşmaktadır.

Birinci kısımda; tek bölüm halinde araştırmanın konusu, amacı, varsayımları, yöntemi ve sunuş planı gibi araştırma geneline ilişkin genel bilgiler alt başlıklar halinde ele alınmıştır.

İkinci kısımda; “Ekonomi Politiğin Kuramsal Altyapısı” başlığı altında ikinci bölümde ekonomi politiğin bilimsel, ideolojik ve politik alt yapısı ele alınmış,

üçüncü bölümde ekonomi politiğin terminolojisi incelenmiş ve son olarak dördüncü bölümde ekonomi politik ile ilgili kavram ve tanımlara yer verilmiştir.

Üçüncü kısımda; “Ekonomi Politiğin Kaynakları ve Değer Kuramının (Aksiyoloji’nin) Sonu” başlığı taşımaktadır. Bu kısımda yer alan beşinci bölümde ekonomi politiğin tarihsel kaynakları, altıncı bölümde felsefi kaynakları ele alınmış ve son olarak yedinci bölümde değer kuramının sonlanması ifade aksiyolojinin sonu başlığı incelenmiştir.

Dördüncü kısımda; bir bölüm halinde bulgular ve genel değerlendirme yer almıştır.

İKİNCİ KISIM

EKONOMİ POLİTİĞİN ALTYAPISI, TERMİNOLOJİSİ VE KAVRAMLARI

2. EKONOMİ POLİTİĞİN BİLİMSEL, İDEOLOJİK VE POLİTİK ALTYAPISI

Bu başlıkta bir sosyal bilim olan ekonomi politığın ideolojik altyapısı vurgulanmış olup, devlet ve politika olgusu ele alınmıştır.

2.1. Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımı

Bilim, tümevarımsal ve tümdengelimsel akıl yürütmeyi birleştirir. İlki gözlemleri genelleştirir, ikincisi ise mantığa dayanır; tanımlar, kabuller ve çıkarımlar üzerinden sonuca ulaşır. İki yöntemin varlığı gibi, iki farklı da bilim dalı vardır; doğa bilimleri ve sosyal bilimler. Bu ayrım, temel iki dalın, bilime, onun ilerleyişine bakışları ve içinde yer alışılarındaki farklılıktan ileri gelmektedir. İnceleme konumuz olan ekonomi bilimi ve onun kuramı her şeyden önce bir sosyal bilimdir ve her sosyal bilim dalında olduğu gibi bazı nesnelerin duruma göre değişken olması ve bazılarını da ifade etmek için kullanılan kavramların belirsizlik arz etmesi ekonomi bilim içinde kesin doğru yoktur önermesini gerektirmektedir. Ekonomi bilimi (ya da diğer sosyal bilimler), doğa bilimlerinden farklı olarak, insan davranışlarını ve onun yarattığı kurumlarla ilgilidir. Kazgan'a (2009:31) göre; bireysel davranışların toplumsal ya da kolektif amaçlara nasıl hizmet ettiği gibi, doğadaki düzenle toplumda ve ekonomide gözlenen düzen arasındaki koşutluk gibi 'teleolojik'¹ nitelikli arayış, bu bilimlerin özelliğini oluşturur. Buna ek olarak Başkaya'da (2008:12-13) özne-nesne diyalektiğini göz önüne alarak bu farkı şöyle belirtmiştir: Doğa bilimlerinde daha gelişmiş ve daha yetkin yeni bir kuram veya paradigma ortaya çıktığında, eskisinin varlık nedeni kesin olarak ortadan kalkar. [Ancak] aynı

¹ Teleoloji; evreni ve yaşamı, amaç-araç ilişkisi üzerine kurulu bir dizge ya da yapı olarak gören bir felsefi görüştür. Bu bağlamda üzerinde tartışılan konu olan ekonomi bilimi, düşünürlerin amaçlarına göre değişebilmektedir.

şey iktisat teorisi ve sosyal bilim veya sosyal düşünce kategorisine dâhil disiplinler için söz konusu değildir. (...) Genel olarak geçerli durum, yeni kuramın veya paradigmanın eskisiyle birlikte var olmasıdır. (...) Zira insan toplumu söz konusu olduğunda özne-nesne diyalektiği geçerlidir, ama aynı şey doğal olgular için geçerli değildir.

Bu iki bilim dalının farklı bakış açılarını meydana getiren etmenler 3 başlık altında özetlenebilir². Buna göre;

i) Doğa bilimlerinde diğer şartlar olana göre sabitlenebilirken, sosyal bilimlerde araştırmacının varmak istediği sonuçlara göre sabitlenebiliyor. Tabi bu durumun tamamını araştırmacı/düşünür'e yüklemek büyük bir hata olacaktır. Çünkü sosyal bilimlerin araştırma nesnesi olan insan faktörünün içerdiği parametreler zaman ve mekân olarak sürekli değişmektedir.

ii) Doğa bilimlerinde yürürlüğe giren 'yeni', deney ile test edilebilir. Örneğin Arşimet'in suyun kaldırma kuvveti kuramı'nın geçerliliği deney ile kanıtlandığından genel doğru olarak kabul edilir. Dowd'un (2006:305) da belirttiği üzere; Newton, düşen cismin yol açtığı ve düşmeyi frenleyen sürtünmeyi ihmal etmesine rağmen, gereken ayarlamalar yapıldığı zaman, "kanun" geçerliliğini korur. Ancak, mikroekonomi ve ticaret kuramlarındaki varsayımların "gevşetilmesi" halinde aynısı gerçekleşmez.

iii) Sosyal bilimlerin, doğa bilimlerinden farkı olarak belirtilen kesin doğru yoktur önermesinin temelinde, ideolojilerin ön plana çıkması yatmaktadır.

2.2. İdeolojik Altyapı

Ekonomi politığın ideolojik³ altyapısının sonuçları, üstyapıda açıkça farklı ekonomi politik akımları olarak görülebilmektedir. Bunun ispatı için ideolojinin

² Bilim metodolojisi çalışan I. Lacatos, bütün bilim dallarının ana çekirdeğinde bir 'inanç, ahlaki değerler' bulunduğunu, kuramın ancak bunun üzerine inşa edildiğini söyler, toplumbilimleri ile doğa bilimleri arasında bu bağlamda bir ayırım yapmaz (Aktaran; Kazgan, 2006-b:1-2).

³ Fransız kaynaklı "ideoloji" deyimini, önceleri fikirlerin tahlili anlamında, bazen de, ahlak felsefecileri tarafından, toplumsal bilimlerle eşanlamlı olarak ele alınmıştı. Kelimeye, iktisatla ilgili kullanımındaki anlamı veren Marx ve Engels'dir. Marx ve Engels, fikirler veya fikirler sisteminin tarih sürecini yürüten baş etken olmayıp, toplumun temel iktisadi yapısının belirlediği bir üstyapı kurumu olduğuna inanmışlardır. Herhangi bir çağda veya toplumda yaygın olan fikirler veya fikirler sisteminin, toplumda hâkim sınıfların çıkarlarını savunmak ve davranışlarını haklı göstermek için geliştirildiğini söylüyorlardı. Toplumda, o andaki durumu yansıtmak üzere kurulan teorileri de, bu ölçüde, gerçeklerle ilişkisi olmayabileceğini ileri sürüyorlardı. Bu nitelikteki fikirler sistemine, Marx ve

bilim üzerindeki etkisi nedir? sorusuna cevap aranmalıdır. Çünkü bu soruya verilecek farklı yanıtların örnekleri ideolojinin etkisini gösterecektir. Örneğin klasik ekonomi kuramına göre işsizlik sorunu olmayacaktır, olsa da arızidir ve arz-talep sayesinde piyasa kendiliğinden dengeye gelecektir. Buna karşın bu kuramların gerçekleri yansıtmadığını ileri süren Keynes ve okulu ise ekonomide ortaya çıkacak işsizliğin ancak devlet müdahalesi ile ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmüştür. Her iki kuramdan çok daha farklı olarak Marxist kuramda ise, işsizliğin liberal ekonomik sistemde istenen bir şey olduğunu söylenmiştir ve ispatı Marx'ın *yedek sanayi ordusu* tezi ile kanıtlanmaya çalışılmıştır. Buna göre her üç kuram da kendine göre mantıklı ve tutarlı bir sistematik kurmakta ve bunun ispatını yapmaya çalışmaktadır. Aynı olgu dış ticaret'e bakış açılarındaki farklılıkta da görülebilmektedir. Klasik ekonomi kuramına göre serbest dış ticaret, ülkelerin refahını yükseltir ve aralarındaki gelişmişlik farkını azaltır, ancak Marxist bakışa göre bunun açıklaması *emperyalist kuram*dır. Buna göre; serbest ticarete giren kapitalist ve az gelişmiş ülke arasındaki alışverişte refahın artırılması bir yana, az gelişmiş ülkenin sömürge durumuna düşeceğini belirtilir. Görüldüğü üzere düşünürlerin bağlı oldukları felsefi sistem ve ideolojileri aynı konulardaki farklı bakış açılarını doğuruyor ve sonuç olarak ideoloji hem ekonomi bilimini hem de sosyal bilimlere temelinden etkiliyor.

Yukarıda verilen birinci örnekteki üç farklı görüş üç farklı ideolojiyi yansıtmaktadır. Buna göre birinci ideolojik sınıf hâkim sınıf ideolojisidir. Kapitalist toplumda hâkim sınıf ideolojisi iktisadi liberalizmdir ancak bu hâkimiyet durumu sadece sanayi kapitalizminin yürürlükte olduğu toplumlarda geçerlidir. Yani ticari kapitalizm döneminde (merkantilizm)⁴, iktisadi liberalizm devrimcidir ve hâkim sınıfın ideolojisine tepki olarak doğmuştur. İkinci grupta ise kurulu düzene karşı çıkan ilerici ideoloji var. Var olan düzeni eleştirip, insanlara mutluluğu farklı bir

Engels, "ideoloji" dediler. Çağlarındaki iktisadın (Klasik iktisat), sanayi ve ticaret burjuvasının çıkarlarını yansıtan, sınıf yargılarına dayanan bir sınıf öğretisi olduğunu, hâkim sınıfların çıkarlarını haklı göstermek üzere kurulduğunu belirttiler. Daha sonraki kullanımda "ideoloji" deyiimi, sadece aldatici unsurları kapsıyor olmaktan çıkılarak, bilimsel gerçeklerle beraber, bir toplumsal düşünce sistemine bağlı görüşleri de kapsayacak, *laisser-faire*'le beraber sosyalizmi de içerecek şekilde genişletildi (Aktaran; Kazgan, 2009:399). Ayrıca ideoloji deyince akla ünlü benzetmesiyle Terry Eagleton gelmektedir; "İdeoloji ağız kokusu gibidir. Kimse kendisinde olduğunu bilmez, hep başkasında olduğunu sanır".

⁴ Terim olarak ilk kez Adam Smith tarafından Merkantilizmi eleştiri için kullanılmış olup, kelime etimolojisi itibariyle tüccardan gelmektedir.

yaşam tarzında sunacağını iddia etmektedir. Kapitalist sistemin içerisinde bu ilerici ideolojiyi hâkim sınıf olan burjuvaziye karşı, işçi sınıfı temelinde kuramını geliştiren sosyalist sistem temsil eder. Üçüncü tip ideolojiler de uzlaşmacı ideolojilerdir. Adından da anlaşılacağı üzere, kapitalizm ile sosyalizm arasında köprü kurarlar. Anarko-kapitalizm⁵ ile bunun tam karşıtı olan komünizm'in bir tür aritmetik ortalamasını alarak kuramlarını geliştirmişlerdir. Liberal öğretiden; özel mülkiyet, piyasa ekonomisi gibi kavramları alırken, istihdam sorununun kendiliğinden çözülemeyeceğini, devletin ekonomiye gerektiğinde müdahale etmesi gerektiği, bölüşüm sorununda sosyal devlet uygulamaları gibi yaklaşımları da sosyalist sistemden almışlardır.

Sözü edilen bu farklı ideolojik yaklaşımlar, konumuz olan ekonomi politikliği de tam ortasından etkilemiştir. Örneğin normatif iktisat sorularına verilen farklı yanıtlar, kişinin hangi ekonomi politik modeline dahil olduğunu cevaplar. Klasik ekonomi politik, proleter ekonomi politik, burjuva ya da Marx'ın deyişiyle vülger ekonomi politik, ara sınıflar ekonomi politikliği gibi.

Örneklerde sunulduğu üzere ortaya çıkan farklılıklar, düşünürlerin bağlı bulundukları felsefi sistemden ve ideolojilerinden ileri gelmektedir. Tarihteki ekonomik sistemlerin tahlili üzerinde bile uzlaşma tam anlamıyla sağlanamıyorken, gelecek üzerindeki farklılıkların ispatı imkânsız hale geliyor ekonomi bilimi vasıtasıyla sosyal bilimlerde.

Ortaya konulana göre durum sosyal bilimler için iç açıcı görünmemekte ancak unutmamalı ki, bilim, düşünürler arasındaki bu çelişkiler sayesinde ilerleyebilmiştir. Kurulan bir kuram, bir diğer düşünür tarafından eksik ya da yanlış bulunarak eleştirilip, yeniden ele alınmış ya da reddedilip bambaşka bir şey olarak karşımıza çıkmıştır. Önceki *tez* ona karşı ortaya konulan bir *anti-tez*le çürütülmeye çalışılmakta ve sonuçta ortaya yeni bir *tez* olarak *sentez* çıkmaktadır. İngiliz ekonomisti J. Robinson'un “*düşüncelerin gelişme sürecinin helezoni (sarmal) olması*

⁵ Anarşizm ve Kapitalizm terimlerinin bir araya gelmesiyle oluşan Anarko-kapitalizm; “Devleti yok sayan ve serbest piyasa rakiplerinin kendi kendine yapacakları düzenlemesiyle tüm devlet hizmetlerinin tedarigini, ayrıca bireyin egemenliğini savunan bireysenci bir felsefe olup, egemen bireyler arasında sınırsız sözleşme hakkı ile özel mülkiyet kurallarını esas alan bir yasa sistemine itibar eder.”(Kalaycı, Doğan, 2010:50.) Sağ anarşizm olan bu öğretilerde devlet mekanizması olmayacağı için politikada olmayacaktır. Bunun tek koşulu ise görünmez el'in “müdahalesiyle” kendi kendini düzenleyen bir mekanizmanın tam rekabet koşullarını gerçekleştirmesidir. Burada politikaya gerek yoktur çünkü varlık nedeni ortadan kalkmıştır.

gerekir” cümlesi, tarihsel süreç içerisinde bilimin akışını özetler nitelikte. Çünkü onda geçmişin kalıntıları ve geleceğin tohumları mevcuttur.

2.3. Devlet ve Politika

Ekonomi politik biliminin -araştırma nesnesinin mekânı olarak ulus devlette-ülke ekonomisini inceleyen bilim olarak ortaya çıkmış olması antik Yunan’dan beri tartışıl原因mekte olan devlet olgusunu farklı bir boyuta taşımıştır. Önceleri ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı tartışılırken, sonrasında nasıl olması gerektiği, gerekli olup olmadığı gibi konular tartışılır olmuştur. Öztekin’in (2000:25) de belirttiği üzere; kimi yazarlara göre devlet, toplumlar için ortadan kaldırılması gereken en büyük sömürü aracı olarak görülmesine karşın, kimilerine göre, tapılacak derecede yüce ve toplumların kesinlikle vazgeçmeyecekleri örgütlenmedir.

Kottak’a (2002:337) göre; ilk olarak 5.500 yıl kadar önce Eski Dünya’da⁶ ve Mezopotamya’da ortaya çıkan devlet yapılanması, ilkçağdan ortaçağa kadar kent devletleri şeklinde örgütlenirken, bu tarihten sonra merkezi bir yapılanma şeklinde form değişikliğine uğramıştır. Yaşanan bütün değişikliklerde olduğu gibi, bu değişikliği zorlayan ve kaçınılmaz kılan unsurlar ortaya çıkmıştır. Bu unsurlardan belki de en önemlisi ekonomi düzeninde ortaya çıkan merkantilizmdir. Yönetim şekli otarşizm olan merkantilizm, merkezi yapılanma şeklinde örgütlenmiş güçlü bir devlet öngörüyordu. Dönem filozoflarından Thomas Hobbes, 1651 yılında yayınladığı eserinde⁷, devleti Tevrat’ta adı geçen büyük bir su canavarı (Leviathan)’na benzetmişti. Hobbes’e göre toplum halinde yaşayan insanların düzen ve güvenlik içinde yaşayabilmeleri için devlete gerek vardı (Aktan, 2002:307).

Merkantilist öğretisi ile güçlenmeye başlayan merkezi devlet örgütlenmesinden önce iç içe geçmiş bir devlet-ekonomi ilişkisi yoktu. Neumark’a (1943:26) göre; eski zamanlarda, hayatın iki esası vardı: *tanrısallık* ve *Devlet*. Ekonomi hiçbir zaman son

⁶ Bu terim ile kastedilen alan Avrasya ve Afrika’dır.

⁷ “Vatandaşları yabancıların istilasından koruyabilmenin, birbirine zarar vermekten engellenin, kendi sanayilerini ve yeryüzünün meyvelerini güven altına almanın yolu bütün gücü ve kudreti bir tek insan ya da insanların meclisine vermektir. (...) Toplum içinde yaşayan insanlar birbirlerine ben haklarımdan vazgeçiyorum ve tüm haklarımı bu insana ya da insanlar topluluğuna veriyorum demelidirler. Böylece bütün güç ve kudret tek bir insanda toplanır. Bu DEVLET ya da Latince CIVITAS olarak adlandırılır. Bu büyük LEVIATHAN’ın doğması demektir” (Leviathan, 1651) (Aktan; Aktan, 2002:307).

amacı teşkil etmemiş, sadece Devletin veya Devleti temsil eden zümrenin elinde yardımcı bir aletten ibaret kalmıştır.

Güçlenen devlet yapısı ve ekonomik olgularda üstlendiği rol, farklı bakış açılarını barındırmakla birlikte tartışılmaya başlanmıştır. “Devlet olmalı mı?” sorusuna “anarko-kapitalist” ve “komünistler” asimetrik bakışla birlikte “hayır” demektedirler. “Ne kadar olmalı?” sorusuna ise; Smithyen görüş, kârsız işleri üstlenen devlet derken, Keynezyen görüş, ekonomiyi rayına sokan devlet, Marxist görüş ise, -sosyalizm döneminde- üretim araçlarını tamamen elinde bulunduran devlet demiştir.

Yukarıda verilen hayır cevabının nedenleri birbirinden farklıdır. Kapitalistlere göre devlet, düzen içinde işleyen piyasaya müdahale ederse, var olan işleyişin karakterini bozacaktır. Komünist görüşe göre ise devlet, burjuva devletidir ve kapitalistlerden yanadır. Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin oluşumu ve işleyişi hep burjuva sınıfının çıkarıdır. Bu nedenle devlet en kısa sürede ortadan kaldırılmalıdır.

İnsanın sosyalleşerek bir araya gelmesiyle ortaya çıkan devlet aygıtı, tarzı ve tipi değişse de küreselleşme sürecine kadar, kimsenin tartışamayacağı ve rekabet edemeyeceği tek söz sahibi olarak görüldü. Küreselleşme ile birlikte devlet iktidarının “sınırları” bulanıklaşmıştır. Bu sınırlar maddi olan devlet sınırları olabildiği gibi, manevi olan ekonomi politikaları içerisindeki devlette olabilmektedir. Bu olgu ile birlikte devlete yeni rakipler (hükümetler arası örgütler, çok uluslu firmalar, uluslar arası güçler) çıkmıştır.

3. “EKONOMİ POLİTİK”İN TERMİNOLOJİSİ

Bu başlıkta terimin ortaya çıkışı ve o dönemlerdeki anlamı belirtilmiş olup, sonrasında farklı düşünürlerin farklı tanımlarına yer verilmiştir.

3.1. Terimin Ortaya Çıkışı: Tarihçe

Ekonomi politik terimi, Yunanca “politeia” ve “oikonomia” sözcüklerinin sentezinden oluşur. “Politeia⁸” sözcüğü, bağımsız kent-devletlerden (site) oluşan

⁸ Politika ya da siyaset aynı anlamı karşılamalarına karşın, tıpkı ekonomi – iktisat kullanımında olduğu gibi, ‘politik’e vurgu yapmak için bu terim kullanılmıştır.

antik Yunan dünyasında, hem kenti hem devleti belirten *polis* kelimesinden türetilmiştir. “Oikonomia” sözcüğü ise iki sözcükten oluşur: “oikos” –ev, ev ekonomisi– ve “nomos” –yasa. Sihirli bu iki kelime bir araya gelerek kendisini oluşturan kelimelerden hem biraz farklı, hem biraz da benzer anlamlar ortaya çıkarmıştır. Üşür’ün (2003:2) de belirttiği gibi, ekonomi politik aslında bir ailenin tümünün ortak iyiliği için evin bilgece ve dürüstlikle yönetilmesini belirtir. Anlamı, daha sonra büyük bir aileyi yani devleti kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu iki farklı anlamı ayırt etmek için sonuncu durumda genel ekonomi ya da politik ekonomi birinci durumda ise ev ekonomisi ya da özel ekonomi sözcükleri kullanılır. Buradaki ‘ev’, kan bağlarının birleştirdiği bir aileden çok, “Paterfamilias”ın yetki alanını belirtmektedir. Buğra (2010:46), bu yetki alanına (family) mülkler ile birlikte karısı, çocukları, köleleri ve cariyelerinin girdiğini belirtir.

Rothbard’a (1995:240) göre ekonomi politik terimi ilk kez bir eser başlığı olarak 1615 yılında Antoine de Montchrétien’in *Traicté de l’Oeconomie Politique* (Ekonomi Politik Hakkında Bir İnceleme) eserinde kullanılmıştır⁹. Ancak King’e göre deyim onun orijinal [buluşu değildi]. [Deyim], 1611 yılında Louis de Mayerne-Turquet tarafından *La monarchie aristodémocratique* adlı çalışmasında kullanılmıştır (Aktaran; Üşür, 2003:2). Jacoby (1973: 36), Montchrétien’in Fransa Kral’ına yazdığı eserinin yazma gerekçesi olarak istatistiksel anketler vasıtasıyla, hükümete [Kral’a] kullanabileceği veriler (kargaşa, isyanlar, sivil savaşlar, vb.) sunmak olduğunu belirtir. Cole’e (1939: 39) göre bu eser Fransa’da, hatta Avrupa’da o dönem için yayınlanan en uzun, en kapsamlı ve ekonomi konusunu en iyi anlatan çalışmadır. Anlaşılacağı üzere Montchrétien devlete yani krala geniş yetkiler tanınmasını istemektedir. Düşünürün merkantilist bir düşünceye sahip olmasından kaynaklı, ulusal ekonominin önemine vurgu yapmak için kullandığı terim, bu anlamını içermek kaydıyla, emek, değer ve bölüşüm gibi konuları anlamaya ve açıklamaya çalışan bir bilim dalı olarak yerini almıştır.

Ev ekonomisi anlamında iken *oikonomia* olan terim, güçlenen devlet ile birlikte yanına politikayı’da almasıyla *ekonomi politik* olarak meydana gelmiş, merkezi devletin ekonomik yapısını karşılar hale dönüşmüştür. Bu dönüşümün

⁹ Ekonomi politığın nicel (kavramsal) başlangıcı.

ardından klasik okul'un emek-değer kuramını da içine alan bilim, hem anlam bakımından hem de terminolojik bakımdan karışıklığı içinde barındırır hale gelmiştir. Savran (2008:277-278) bu süreci şöyle belirtmektedir:

“Ekonomi politik” teriminin hem orijinali hem de Türkçeleştirilmesi ciddi sorunlara yol açan bir tarihsel gelişme göstermiştir. İngilizce’si “political economy” olan bu terimin tam Türkçe karşılığı “siyasal iktisat” veya Batı dillerinden alınan sözcüklerle söylersek “politik ekonomi”dir. Buradaki siyasal sözcüğü, en azından terimin vatani olan Britanya’da, genellikle sanıldığı aksine, iktisadın mutlaka siyasal meselelerle iç içe alınması gerektiği anlayışını ifade etmez. (...) orijinal anlamında “ekonomi politik” ülke ekonomisini inceleyen bilim demektir. Bu yüzdendir ki, bu bilimin Almanca adı, en azından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar “National Oekonomie” olarak yerleşmiştir; yani “ulus çapında ekonomi”. Kavrama ilişkin birinci karışıklığın temeli budur. Kelimenin orijinalinden gelen bu zorluğa, Türkçeleştirilmesinde izlenen yol bir ek katkıda bulunmuştur. Türkiye’nin kültür hayatı İkinci Dünya Savaşı’na kadar Fransızca’nın etkisi altında olduğundan, XX. yüzyıl başından itibaren sosyalist düşünürler terimi Fransızca’dan olduğu gibi almışlardır. Fransızca’da sıfatlar çoğunlukla niteledikleri isimlerin ardından geldiği için o dilde terim “économie politique”tir. Bu yüzden “siyasal iktisat” ya da “politik ekonomi” olarak Türkçeleştirilmesi gereken terim “ekonomi politik” olarak çevrilmiştir¹⁰. Bu söyleyişin günlük tartışmalarda yol açtığı bir başka karmaşa, bir devletin ekonomik alanda izlediği politikalar anlamına gelen “iktisat siyaseti” ya da “ekonomi politikası” teriminin birçok yazar tarafından yanlış biçimde “ekonomi politika” olarak kullanılmasıdır. Böylece, birbiriyle hiç ilişkisi olmayan iki kavram arasındaki ayırım kulaklarda ortadan kalkmaktadır”.

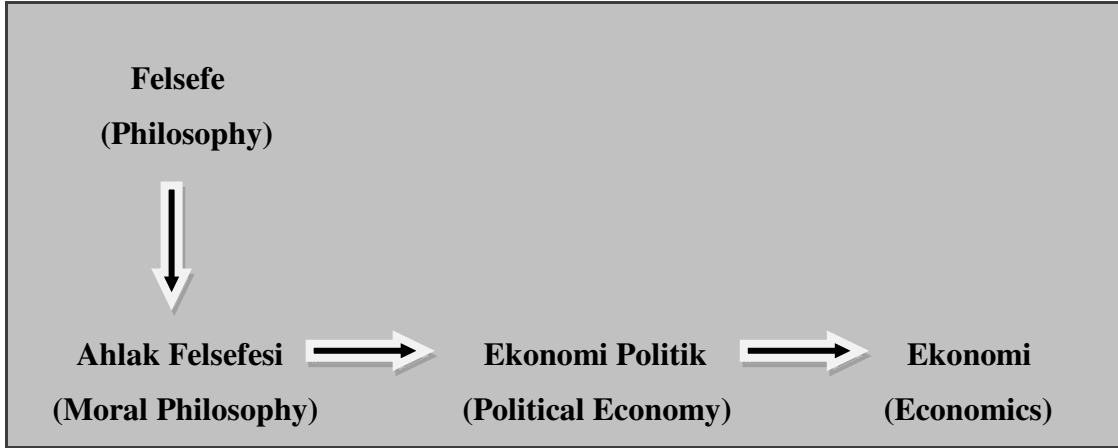
3.2. Ekonomi-Politik: Düşünürlere Göre Tanımlar

Üretim, değişim, büyüme, ücret, fiyat, kâr, faiz, ticaret, para, finans vb. konuları inceleyen bilim dalının günümüz için adı ekonomi ya da iktisat’tır. Ekonomi kelimesi Batı’dan, iktisat ise Doğu’yu temsilen Arapça’dan dilimize geçmiştir. Anlaşılabacağı üzere adlandırmanın öncesi de mevcuttur. Yakından uzağa doğru gidildiğinde ekonomi (economics), ekonomi politik (political economy) ve ahlak felsefesi (moral¹¹ philosophy) biçiminde gerçekleşen bu sıralama Şema 1’de gösterilmiştir.

¹⁰ Başkaya’ya göre ise doğru söylenişi *sosyal ekonomi* olmalıdır (2008:12).

¹¹ “Moral kavramı Yunanca’daki ‘ethos’ kelimesinin Cicero tarafından Latince’ye uyarlanmış halidir. (...) ‘Ahlak’, Arapça ‘hulk’ kelimesinin çoğulu olup din, tabiat, huy ve karakter gibi manalara gelir. Buna karşın ‘moral’ kelimesi kaynağında irade, bilhassa Tanrı veya hükmedenlerin insan üzerindeki iradesi, dolayısıyla buyruk ve kanunlar ve sonra da yerleşik töreler ve alışkanlıklar anlamına gelir ki, zamanla ‘ethos’ sözcüğüne paralel olarak kişinin hayat tarzı, niyet ve karakter özelliklerini belirtmek amacıyla kullanılmıştır.” (Çilingir, 2009:12.)

Şema 1: Ekonomik Olguları İnceleyen Bilimlerin Sıralaması

Ekonomik olguların incelenmesinin, ekonomik düşüncenin diğer düşüncelerden ayrılmamış olmasından, tam olarak ilk ne zaman ortaya çıktığını söylemek imkânsızdır. Anikin (2008:20)'in belirttiği üzere; ekonomi tarihçilerinin farklı noktaları başlangıç almaları da şaşırtıcı değildir. Kimi tarihçiler antik Yunanlıları ele alırken, kimileri ise eski Mısır papirüslerini, Hammurabi Kanunlarını veya Hindu Vedalarını ele alarak işe başlamaktadır. Bu farklı başlangıç noktalarının ortak özelliği ise ekonomik düşünceyi oluşturan üretim, mübadele ve bölüşümdür. Bu konular ya Antikçağda olduğu gibi filozoflarca ya da Ortaçağda olduğu gibi tanrıbilimcilerce incelenmiş; felsefe ve tanrıbilim dışında, bağımsız bir 'ekonomi bilimi' söz konusu olmamıştır (Kazgan, 2009:41). Antik çağ düşünürleri ekonomiye dair düşüncelerini bilimlerin anası-mutfağı sayılan felsefenin bir alt disiplini sayılabilecek ahlak felsefesi içinde dile getirmişlerdir. Smith'in de bir ahlak felsefecisi ve *Ulusların Zenginliği* eseriyle ekonomi biliminin kurucusu olduğu düşünülürse, bugün ayrı bir bilim dalı olan ekonomi biliminin, felsefenin iki alt dalı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Belirtildiği üzere ekonomi politiğin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı 17. yüzyıla denk gelmektedir. Montchrétien'in ekonomi politik terimini eserine başlık olarak koymasıyla, üretimin artık pazar için gerçekleşmeye başlamasını ve bunun sonucunda ahlâk felsefesinden ayrılmaya başladığını anlıyoruz. Geline bu evre, insan toplumunun toplumsal ilişkilerini derinden etkileyecektir ve elbette ki bu

durumu açıklama görevi ayrı bir disiplin olacak olan ekonomi politığe düşecektir. Feodal toplum üretim tarzının zincirlerinden boşalarak kendini dayatan ekonomi politik bilimini bu bakış açısıyla tarihsel yapısı olan ilerici bir bilim olarak okumak gerekir.

En yüksek aşamasını 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında yaşayan ekonomi politik bilimi, yüzyılın sonlarında klasik okulu yapıtlarında eleştiren Marx ve klasik okulu yeniden ele alan ardıllarının ardından gözden düşmüş ve bir kenara bırakılmıştır.

Aristo ile başlayan ekonomik olguların incelenmesinde¹² ekonomi politik bilimi açısından dört önemli tarih vardır. İlki başlangıç olarak Aristo, ikincisi terimin eser başlığı olarak ilk kez kullanıldığı yıl olan 1615, üçüncüsü ekonominin, pozitif ve normatif içerikli bir bilim olarak doğuşunu simgeleyen 1776 ve son olarak ekonomi politiğin yerini ekonomi'ye bırakmasını sağlayan 1873 krizi.

Terimin terminolojisinde de bahsedildiği üzere, büyük bir ailenin yönetimini yani devletin yönetimini de kapsayacak şekilde genişleyen anlam içerisinde farklı tanımlamalar yapılmıştır. Ancak buraya geçmeden önce Londra'dan kısaca bahsedilmeli. Anikin'in (2008:44) belirttiği üzere ekonomi politiğin tarihinde Londra özel bir kenttir. Dünyanın ticaret ve finans merkezi olarak, bu bilimin doğuşu ve gelişimi için burası en uygun yerdir. Petty broşürlerini Londra'da bastırması ve yaşamı İrlanda'ya olduğu kadar bu kente de sıkı sıkıya bağlı olarak geçmiştir. Bir yüzyıl sonra Smith'in *Ulusların Zenginliği* yine burada yayınlanmıştır. Ricardo gerçek anlamda Londra'nın, kentin fırtınalı iş, siyaset ve bilim yaşamının ürünüydü. Marx yaşamının yarısından fazlasını, *Kapital*'i yazdığı Londra'da geçirmiştir.

Çoğu konularda olduğu gibi konumuz ekonomi politik içinde birden çok tanımlama yapılmıştır. Sosyal bilim olmasından ötürü, kişilere gören değişen tanımlar arasından seçilen tanımlamalara tarih sırasına göre yer verilmiştir.

Steuart: Ekonomi politik, "(...) bir ailenin bütün ihtiyaçlarını başarıyla ve sadelikle sağlama sanatıdır. Bir ailede ekonomi ne ise bir devlette de ekonomi politik odur." (1966:2.)

¹² Bu çalışmada, "oikonomia" teriminin yaratıcısı olduğu için başlangıç olarak Aristo ele alınmıştır.

Smith: “Bir devlet adamı ya da kanun yapıcı ile ilgili bir bilim kolu sayıldığında, siyasal ekonomi, iki ayrı amaç güder: birincisi, halka bol bir gelir veya geçim sağlamak yahut daha doğrusu, onların, kendileri için böyle bir gelir ve geçim sağlamalarını mümkün kılmak; ikincisi, devleti ya da toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelirle donatmaktır. Halkı da, hükümdarı da zengin etmek gayesini gözetir.”¹³ (2006:455.)

Hegel: Ekonomi politik; “bu görüş noktasından [emek ve ihtiyaçlar] hareket eden bilimdir, ve buradan hareketle kitlelerin ilişkilerini ve davranışlarını, bütün karmaşıklığı ve kalitatif ve kantitatif karakteri içinde açıklamaya çalışır.” (Aktaran; Üşür, 2003:9.)

Ricardo: “Toplumun değişik aşamalarında yeryüzünden sağlanan toplam üretimin üç sınıf arasında rant, kâr ve ücret olarak paylaşımı farklı olacaktır...[işte] bu bölüşümü düzenleyen yasaların belirlenmesi ekonomi politiğin baş sorunudur.”¹⁴ (2007:23.)

Senior; Ekonomi politik “(...) üretim, tüketim, mübadele ve servetin bölüşümünü düzenleyen yasaları içeren organize bilginin oluşturduğu bir disiplindir. Bu açıdan siyasal iktisat, refahla değil servetle ilgilenir.”¹⁵ (Aktaran; Ersoy, 2008: 354.)

Marx: “Manüfaktür¹⁶ döneminde sırasında ilk kez bir bilim olarak ortaya çıkan ekonomi politik, toplumsal işbölümüne yalnızca manüfaktür açısından bakmakta ve onda, ancak, belli miktarda emekle daha fazla meta üretmenin, ve

¹³ Üşür’e (2003:11) göre bu tanım ile birlikte ekonomi politik bir bilim olarak yerleşik hale gelmiştir. Ayrıca, “ekonomi politik hem halkı (people) hem de hükümdarı (sovereign) zenginleştirmeyi” önerdiğine göre, bugünün terminolojisi ile ifade etmek gerekirse o, aynı anda, hem bir “iktisat teorisi”, hem de “iktisat politikası”dır.

¹⁴ Ricardo 9 Ekim 1820 tarihinde Malthus’a yazdığı mektupta şunları söylemektedir: “Sizin düşündüğünüz politik iktisat servetin doğası ve nedenlerine ilişkin bir araştırmadır- politik iktisadın, sanayi üretiminin, bu üretimin oluşumuna razı olan sınıflar arasındaki dağılımını belirleyen kanunların araştırılması olarak tanımlanması gerektiğinin düşünüyorum. Miktarı hesaba katan hiçbir kanundan vazgeçilemese de, oranları hesaba katan makul bir kanundan vazgeçilebilmesi mümkündür. Günden güne, birinci araştırma biçiminin nafiye ve yanıltıcı ve ikinci araştırma biçimini ise bilimin temel amacı olduğuna giderek inanmaktayım.” (Aktaran; Keynes, 2008:15.)

¹⁵ Ersoy’a (2008:354-355) göre Senior’un kullandığı yöntem, Siyasal İktisat’ı sadece serveti artırmayı konu edinen bir bilim olmasını öngörmektedir. Bu bilimin konusu sosyal refahın ve mutluluğunun nasıl sağlanacağı değildir. Servetin nasıl oluşturulacağı, artırılacağı ve bölüşüleceği konularıdır. Senior’e göre şayet değer yargıları ve ahlaki mülahazalar devreye sokulur ise bu bilimle uğraşanlar arasında ihtilaf önlenemez ve artar.

¹⁶ Farklı alanlarda uzmanlaşmış el işçilerinin el birliği içinde bir araya gelerek yaptıkları üretimler manüfaktür olarak adlandırılır (2007:352)

dolayısıyla metaların ucuzlatılmasının, sermaye birikiminin hızlanmasının yollarını görmektedir.”¹⁷ (2007:352.)

Engels: “Ekonomi politik, en geniş anlamda, insan toplumunda maddesel yaşama araçlarının üretim ve değişimini yöneten yasaların bilimidir.” (2003:227.)

Lenin: "Ekonomi-politik 'üretimle' değil, üretim içindeki insanların toplumsal ilişkileriyle, üretimin toplumsal yapısıyla uğraşır." (1988:46.)

Neumark: “Ekonomi politik ampirik bir ilimdir; bu itibarla iktisat politikasını tenvir edebilmek [açıklamak] suretiyle pratik bir yardımcı olabilir.” (1939:53.)

Nikitin: “Ekonomi-politik, toplumsal üretim ilişkilerinin, yani insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinin bilimidir. İnsan toplumunun gelişmesinin farklı evrelerinde maddi malların üretim ve dağıtımını etkileyen yasaları açıklar.” (2005:26.)

Savran: “Ekonomi politik bugün üniversitelerde yaygın olarak okutulan neoklasik iktisattan farklı olarak, iktisat (ekonomi) bilimini sınıflar arasındaki ilişkilerin araştırılması olarak gören ve kapitalizm tahlilini emek değer teorisi olarak anılan çerçeve içinde geliştiren iktisadi düşünce okuludur.” (2008:277.)

Bu tanımlardan anlaşılıyor ki, ilk olarak Aristo’nun *doğal ekonomi* ve *chrematistik*¹⁸ olarak ele aldığı, daha sonra Adam Smith’in irdelediği ve nihayet Marx ile tartışmanın en üstünde yer alan “kullanım değeri- değişim değeri” kavramı ekonomi politik etimolojisinin *töz*’üdür. Çünkü kullanım değerinden ziyade değişim değeri gözetilerek yapılan, pazar için üretimin nihai amacı servet birikimini sağlamaktır. Birikimin sağlanabilmesi için ise bir fazlalık, bir arta kalan gerekmektedir. Üstelik bir dönem içindeki fazlalık ne kadar büyük olursa, sonraki dönemin fazlalığı da o kadar büyük olmaktadır. İşte ortaya çıkan bu birikim ve ardından ortaya çıkan bölüşüm sorununun sırrını çözümllemek, (üretim-bölüşüm ilişkilerinin tabi olduğu yasalar) ekonomi politiğin işidir.

¹⁷ Marx’ın bir başka tanımı için bkz. 56.

¹⁸ Ekonomi ile krematistik arasındaki farkı vurgulamak için Aristoteles tarafından icat edilen terim, bilim tarihinde sermayeyi çözümelemeye dönük ilk girişimdir. Terim, mal mülk anlamına gelen ‘chrema’ sözcüğünden türetilmişti. (...) Krematistik “servet edinme sanatı”, yani kâr elde etmeye, zenginlikleri özellikle para biçiminde biriktirmeye yönelik etkinliktir. Başka bir deyişle, krematistik yatırım ve sermaye birikimi “sanatı”dır (Anikin, 2008:29-30).

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan süreç içerisinde bilimsel anlamda geçerliliğini koruyan ekonomi politik bilimi düşünürlerinin çoğu İngiliz, birkaç tanesi de Fransız'dır. Anikin'e (2008:15) göre bu anlaşılır bir durum. İngiltere başı çeken kapitalist ülkeydi ve Marx'ın zamanında bile siyasal iktisat, öncelikle bir İngiliz bilimi olarak görülüyordu. Fransa'da da kapitalizm başka birçok ülkeden daha önce gelişmeye başlamıştı. Sonuç olarak "siyasal iktisat" terimi önce Fransızca olarak ortaya çıkmıştı.

4. EKONOMİ POLİTİK İLE İLGİLİ KAVRAM VE TANIMLAR

Bu başlık çeşitli terim ve deyimlerin tanımlanması ve açıklanması yolu ile oluşturulmuştur. Böylelikle çalışmanın içerisinde ekonomi politik ile ilgili doğrudan bağlantılı olan konuların anlam bütünlüğünün sağlanması amaçlanmıştır.

4.1. Emek

Emek sadece insana özgü, sürekli ve insanın yaşamının ilk koşuludur. Üretimin varlığının koşulu olan 'emek'in, önemini vurgulamak için Engels (2002:186); "emek, ona zenginliğe çevirdiği materyali sağlayan doğayla birlikte bütün zenginliklerin kaynağıdır. Ancak bu kadarla kalmaz. O, tüm insan var oluşunun birincil temel koşuludur ve belirli bir anlamda, bu öyle bir ölçüdedir ki, *[e]mek insanın kendisini yarattı* demek gerekir" demiştir. Emek, üretim olmadan ortaya çıkamayacağına göre, maddi malların üretimini durduran toplumlar yok olmaya mahkûmdurlar. İnsanı yaratan emek, emeği yaratan ekonomik ilişkilerdir.

Tanilli'nin (2006-a:59) tanımına göre emek; yaşamın dayattığı bir zorlama, zahmetli bir uğraş. Kelimenin kökeni de bunu gösteriyor: Fransızca emek, çalışma anlamında 'travail' kelimesi, nallanırken güçlük çıkaran atları yerinde tutan bir alete verilen Latince tripalium'dan geliyor. Bu alet, sonra işkencede kullanılır olmuş. Ondandır türeyen travailleur kelimesi ise, emekçiyi ya da çalışanı belirtmeden önce, işkenceci anlamında kullanılmış. Terimin günümüz anlamına gelene kadar geçirdiği evreler, manidar bir durumu ortaya koymaktadır.

Burkett (2004:69) ise emek sürecini şöyle değerlendirmektedir; Hayvan doğadan toplarken, insan emeğini ortaya koyarak üretir, doğayı değiştirir ve hizmetine koşar. Emek, ancak, doğada fiili ya da potansiyel olarak hazır bulunan kullanım değerlerini maddi biçimde elde etmeye, dönüştürmeye ve nihayet korumaya muktedir maddi bir kuvvet olduğu ölçüde, bir toplumsal üretken kuvvet olarak iş görebilecektir. Her şeyden önce emek vardır; sonra el, dil ve bunların ürünü olan düşünce. İnsan emeğiyle doğayı değiştirirken kendisini de değiştirmiştir. Zaten sözü edilen tarihsel üretim tarzları bu değişimin sonucudur.

Emeğin önemini, Zubritski vd. (2007:14-15) daha farklı vurgulayarak evrim süreci ile ilişkilendirmiştir. İnsanın atalarının çalışmaya yeterli hale gelmeleri, biyolojik evrimin etkisiyle olmuştur. Ama emek de, kendi yönünden insanların evriminin gidişini, söz konusu biyolojik ilişkiler çerçevesi içinde etkilemiştir. Ayaklar ve kollar arasındaki kesin görev ayrımı, ancak emek sayesinde olmuştur. Eller, çalışma işlemlerinde uzmanlaşmış, kıvraklık, kesinlik ve bu işlemler için gerekli olan uyumlu hareket yetisi kazanmıştır. Emek, aynı zamanda, dik yürüme alışkanlığını pekiştirmiş ve insanın öteki organlarının ve iç organlarının gelişmesinde de yardımcı olmuştur.

4.2. Üretken Olan/Olmayan Emek

Smith'e göre bir evde çalışan hizmetçinin emeği üretken olmayan emektir, çünkü sermaye birikimine, yani ulusların zenginliğe herhangi bir katkısı yoktur. Ancak bir işçinin manüfaktürdeki artı-değer yaratan ve sermaye birikimine katkı sağlayan emeği üretken emektir.

Üretken emek konusundaki farklı düşünceler, okullar arasında da görülebilmektedir. Marx'ın (1998:141-143) belirttiği üzere, Kapitalist anlamda üretken emek, değişen sermaye parçasına (sermayenin ücrete harcanan parçasına) karşılık değişilen ve sermayenin yalnızca bu parçasını (ya da kendi emek gücünün değerini) değil, ayrıca ona ek olarak kapitalist için bir artı-değer üreten ücretli emektir. Fizyokratlara göre ise yalnızca tarım emeği üretkendir. Gerçekte kendisi için değil, ama toprak sahibi için *produit net* (net ürün) üreten bir emek. Merkantilistlerin kuramının temeli de, ürünü, yurt dışına gönderildiğinde, maliyetinden daha fazla para getiren (ya da karşılığında, ihraç edilmesi gerekenden

daha fazla getiren) üretim alanlarındaki emek üretkendir düşüncesine dayanmaktadır. Merkantilistler ya da Fizyokratlar da ortaya çıkmaya da, sanayi kapitalizmi ile birlikte emeğin üretkenliğinin değerlendirilmesi konusunda kafa emeği ve kol emeği ayrımı ortaya çıkmıştır. Öngen'in (?51-52) belirttiği üzere; üretken emek, maddi üretim süreçleri içinde ve doğrudan artık değer üreten emekçilerin oluşturduğu bir kategoridir. Buna karşılık üretken olmayan emek, daha çok dolaşım sistemi içinde yer alan ve doğrudan artık değer üretmeyen, hatta varlıkları doğrudan artık değer üreticisi durumunda olan emekçilere bağlı olan üreticileri kapsar. Emek sürecinde yaşanan bu değişimin cinsiyet ve yaş ayrımını da içerdiğini belirten Wallerstein (2009:21-22); üretken (ücretli) emek, öncelikle erişkin erkeğin/babanın, ikincil bir düzeyde de hanedeki diğer (daha genç) erişkin erkeklerin işi iken, üretken olmayan (geçime yönelik) emeğin ise öncelikle erişkin dişinin/annenin ve ikincil düzeyde diğer kişilerin, artı çocukların ve yaşlıların işi olduğunu belirtmiştir.

4.3. Üretim

Toplumsal yaşayış, insanlar için zorunluluktur. İnsan, yaşamak için, yaşama gereçlerini sağlamak zorundadır. Bu gereçleri tek başına sağlayamaz. Bir buğday tanesinin un olabilmesi çeşitli hüner ve zanaatları gerektirir. Üretim, üretime yetecek kişilerin bir araya toplanmalarıyla olur (Hançerlioğlu, 1995:141). Anlaşıyor ki üretimin bir teknik bir de toplumsal yapısı vardır. Doğanın bir emek harcanarak, insan gereksinmelerini gidermeye elverişli bir hale sokulması demek (Aren, 2007:13) olan üretimin teknik yanını, teknik ve doğa bilimleri tarafından araştırılırken, üretimin toplumsal yanını, toplumsal üretim ilişkilerini, yani insanların ekonomik ilişkilerini politik ekonomi araştırır. Yaşamak için besinlere, giysilere, ayakkabılara, barınaklara ve öteki maddi mallara gereksinme duyan insanlar, onları üretmek zorunda olduklarından, çalışmak zorundadırlar. Maddi varlıkların üretimini, yani doğayla savaşımı tek tek varlıklar olarak değil, tersine ortaklaşa, gruplar halinde, toplumlar halinde yürütürler. Dolayısıyla üretim, daima ve bütün koşullar altında *toplumsal* üretimdir, ve çalışma toplumsal insanın faaliyetidir (SSCB-EEBA, 1996:13).

4.4. Üretici Güçler-Üretim İlişkileri (Üretim Tarzı)

İlk dönemlerden bugüne gelişen ve değişen üretim tarzlarından, örneğin ilkel toplumda, kaplumbağanın kabuğunu kırmak ya da bir bitki kökünü çıkarmak için “taş” bir üretim aletidir. Bir odun parçasını sivriltilmek için kullanılan taş da yine bir üretim aletidir ve yine bir başka üretim aletini üretmektedir. Köleci toplumda, demirden yapılan mızrak da, çekiç de, feodal toplumdaki karabasan, orak, tırpan, kapitalist toplumdaki traktör, fabrika vb. şeylerin hepsi birer üretim aracıdır. İşte bu üretim alet ve araçları, insan bilgisi, tecrübesi ve emeğiyle birleştiğinde *üretici güçleri* oluşturur. Üretici güçler içinde temel insandır. İnsan olmadıkça, üretim alet ve araçları hiç bir anlam ifade etmez. İnsanlar, üretimi hiç bir zaman tek başlarına yapamazlar. Örneğin; bir ayakkabı üreticisi, bilerek veya bilmeyerek, dolaylı ve dolaysız diğer üreticilerle ilişkidir. İpliğe, iğneye, deriye, yapıştırıcıya, çekice, vs. ihtiyaç duyar. Bu ürünleri almak için, bunları üretenlerle ilişkiye geçer. Üretim süreçlerinde, insanlar arasında meydana gelen maddi malların değişim ve değişim ilişkilerine *üretim ilişkileri ya da ekonomik ilişkiler* denir. Bu ilişkinin biçimini belirleyen, üretim araçlarının (toprak, toprak altı zenginlikler, akarsular gibi emek konuları ve fabrikalar, makineler, araç ve gereçler, toprak gibi emek araçları) mülkiyetidir. İnsanların bu mülkiyet karşısındaki konumları sonucu üretimin biçimi, bunun dağıtımı ve değişimi yani birbirleri arasındaki ilişkilerin şeması çizilmiş olur. Toplumsal yaşamın belirleyicisi olan üretici güçler-üretim ilişkileri, üretim ile değişimi içermektedir. Bu iki toplumsal işlevden her biri, büyük ölçüde kendine özgü dış etkilerin etkisi altında ve dolayısıyla büyük ölçüde kendi öz ve özgül yasalarına sahip bulunur. Ama öte yandan, bu işlevler birbirlerini her an koşullandırır ve birbirleri üzerinde öylesine bir etkiye bulunurlar ki bunlar, ekonomik eğrinin apsis ve ordinatı olarak adlandırılabilirler (Engels, 2003: 227).

4.5. Tüketim

Toplumda üretilen ürünler, üretici tüketime ya da bireysel tüketime hizmet ederler. *Üretici tüketim*, üretim araçlarının maddi varlıkların yaratılması için kullanılmasıdır. *Bireysel tüketim* ise insanların yiyecek, giyecek, konut vs. gereksinimlerinin giderilmesidir. Üretilen bireysel tüketim nesnelerinin dağılımı ise üretim araçlarının dağılımına bağlıdır (SSCB-EEBA,1996: 4).

4.6. Değer

Smith, değer kavramının iki anlamı içerdiğini belirterek, terim; kimi zaman belirli bir nesnenin faydalı oluşunu, bazen de o nesneye sahip olmanın verdiği, başka mal satın alabilme gücünü anlatır. Birine ‘kullanım değeri’, ötekine ‘değişim değeri’ denilebilir. Dikkat edilmesi gerektiğini düşündüğü bu ayrımın ardından Smith (2006:30-35) işbölümünü göz ardı etmeden ortaya koyduğu değer, ölçüsünü tarif etmiştir. Her zaman, her yerde, kavuşulması güç ya da ele geçirilmesi çok emeğe mal olan şey, pahalıdır. Kolayca yahut az emekle edinilebilen ise, ucuzdur. Şu halde, kendi değeri hiç değişmeyen emek, her yerde, her zaman, bütün malların değerine paha biçilmesinde ve bunların kıyas edilmesinde son sözü söyleyecek gerçek ölçüdür. Emek, bunların gerçek fiyatıdır. Para ise, onların yalnızca itibari fiyatını oluşturur.

Değer’in ölçüsü olarak emeği gören Smith’in vurgu yaptığı asıl değer, değişim değeridir. Zubritski vd. (2009:12)’nın belirttiği üzere; kapitalist sistemde üretimin temel noktasını meta üretimi oluşturur. Bir metanın iki yönü vardır. Bir yandan, meta, insanın bir gereksinmesini karşılar, öte yandan değiştirilecek, satılacak bir nesnedir. Şu halde, meta, bir kullanım-değerine, bir de asıl değere [yani değişim değerine] sahiptir.¹⁹

4.7. İşçi/İşçi Sınıfı (Proleterya)

Üretimin başladığı ilk dönemden başlayarak bir gözlem yapıldığında ezen ve ezilen ilişkisinin şu ya da bu şekilde mevcut olduğu görülür. Bu kavramların adlandırılmalarında ve mekânlarında değişiklikler olsa da, genel nitelikleri değişmemiştir. İşçi, manüfaktür döneminde üretimi sistematik olmayan bir yapıda gerçekleştiren kişiye denirken, işçi sınıfı (proleterya) ise, kapitalist için sistematik bir şekilde üretim yapan, tek tek kişilerin toplamından oluşan bir sınıftır. Kapitalizmde

¹⁹ Batseva (1971:50), düşünce tarihinde ilk kez İbni Haldun’un değer yaratıcısı olarak emeğin rolünü gördüğünü belirtmiş ve devamında bu düşüncesinin kaynağı olarak İbni Haldun’dan şu alıntıyı yapmıştır: “İnsanın kullandığı ve mülk niteliğinde elde ettiği her şey, (...) [iç içe geçmiş olan] emeğin değerinin bir eşdeğeridir. Bu [mülk], iç içe katılan emek kendi başına kazanılmış şeyin amacı olmadığına göre, kazanılmış şeyin bir nesnesi olarak kendini ortaya koyar. Bazı zanaatlar, öteki [zanaatlar] içinde ifade olunur: böylece bir dülgerin işi kerestecinin işine, dokuma işi eğirme işine bağlıdır, ve [böylece] bu her iki [zanaat] daha çok emek ister ve değeri [o ölçüde de] daha yüksektir. (...) Böylece açıktır ki, insanın ürettiği ve bir kâr çıkardığı her şey, ya da büyük bir kısmı, insan emeğinin değerine [eşdeğerdir]”.

işçi sınıfının iki niteliği vardır: İlki üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun olmaları, ikincisi de işgücünü satmakta özgür olmalarıdır. Bu son niteliği ile işçi, köle ve serflerden ayrılır.

Eaton (1996:53), proleter teriminin eski Roma'da mülksüz özgür yurttaşlar sınıfını oluşturan *proletarii*'den kinaye olarak, Marx tarafından verildiğini belirtmektedir. Bu işçi sınıfı (proletarya) üretimin asıl gücü olmasına karşın, ürettiği artı-değerden pay alamaz. Marxizm'e göre işçi sınıfının düştüğü durum kötüdür ve gittikçe de kötüleşmektedir. Bu sürecin böyle gitmesi kapitalist sistemin kendi mezarını kazmasıdır. Çünkü karşılarında eskisinden daha kötü *labouring poor*²⁰, sayıca daha büyük ve büyümeye devam eden (Levine ve Rizvi, 2005: 20,21) bir güç bulunmaktadır.

4.8. Metalaştırma

İstikrar ve toplumsal kontrolün yerini ticari kriterlere ve şiddetli değişime bıraktığı serbestleşme sürecinin anahtar etkeni, 18. yüzyılın son dönemindeki kapatma ya da çitleme (enclosure) hareketidir. Çitlenen yerler ya otlaklar ya da ekim alanlarını oluşturan Britanya'nın tarımsal arazileri idi. Dowd'a (2006:39) göre çitleme hareketinin en önemli sonucu hem toprağın hemde işgücünün metalaştırılmasıdır; binlerce küçük çiftlik (1790 itibariyle) dev holdinglere dönüşmüştür (ekilebilir arazinin %75'i iki-üç bin toprak sahibinin eline geçmişti). Metalaşma, tüm mal ve hizmetlerin satılabileceği anlamına geldiği için; geleneksel toplumsal koruma mekanizmalarının da kalktığı anlamına gelmektedir.

4.9.İşbölümü

El zanaatlarının çözülmesiyle, emek araçlarının özelleşmesiyle, parça-işçilerin oluşmasıyla ve bunların tek bir işleyiş içerisinde gruplandırılması ve birleştirilmesiyle manüfaktürdeki işbölümü, toplumsal üretim sürecinde nitel bir derecelenme ve nicel bir oran yaratır; ve böylece toplumsal emeği belli bir örgütlenmeye kavuşturarak, toplumdaki yeni üretici güçleri geliştirir (Marx, 2007:352).

²⁰ Yoksul emekçi

4.10. Adil Fiyat

Aristo'ya göre, değişime sokulan ihtiyaçlar arasında, adalet adına bir dengenin, eşitlik'in bulunması gerekir. Üşür (2003:3), Aristo'nun, tek satıcının yapay olarak koyduğu fiyatı etik dışı bulduğunu, bu görüşünün onu, adil fiyata (*justum pretium* ya da *verum pretium*) dolayısıyla bir maliyet ilkesi aramaya götürdüğünü belirtir. Aristo'ya göre satıcı, maliyetin üzerine geçimini sağlayacak makul bir kâr koyarak ahlaki bir davranış göstermiş olacaktır. Bir başka düşünür onaltıncı yüzyıl İspanyol teologlarından Louis de Molina'ya göre adil fiyat ise, bir şehrin bütün sakinlerinin bir araya geldiği pazar yerinde oluşan fiyattır. Bir araya gelmek, toplanmak, Latince'de *concurrere* kelimesi ile ifade edilirdi. İşte bu, bir araya geliş, Roma hukukunda *communis aestimatio* olarak adlandırılan şeyi, yani pazar-yerindeki müşterek bir değerlendirmeyi ifade ederdi. Eğer pazar-yeri arz edicilerin sayısının, ya da arz miktarlarının yeterli olmayışı gibi nedenlerden ötürü, uygun bir biçimde iş görmüyorsa, yetkililerin görevi, en azından zorunlu mallar (*pretium legitimum*) için adil fiyatı sabitleştirmektir. “Normal kâr”ı aşan kâr kabul edilemezdi.

4.11. Liberalizm ve De/Regülasyon

Liberal öğretinin kapitalist ayağı; tarımsal kapitalizm fizyokrasi, ticari kapitalizm merkantilizm ve sanayi kapitalizminin ismi ise hepsini kapsayacak şekilde ekonomik liberalizm olarak üç'e ayrılır. Temel mantığı en az zahmetle en fazla tatminin elde edilmeye çalışılması olan liberalizm; Başkaya'ya göre (2008:10) hem bir siyaset felsefesidir hem de bir ekonomik doktrindir. Bir siyaset felsefesi olarak liberalizm, insanın önemine ve önceliğine gönderme yapar ve insanların özgür ve eşit olduğunu ilan eder. Ekonomik doktrin olarak liberalizmse, kapitalizmin bir tür sunumu, hikâyesi, anlatımı veya kapitalizme dair normatif bir söylemdir. Siyaset felsefesi olarak liberalizmin ‘aydınlanma çağında’²¹, ekonomik liberalizmin de esas

²¹ “Aydınlanma, 18. yüzyılın başlarından itibaren özel olarak bu isimle anılmaya başlanan bir düşünce geleneğidir. Avrupa kökenli birçok düşünce geleneğinde olduğu gibi, ortaçağın ilahi kökenli, gücünü oradan alan, dolayısıyla gerçekliği ona bağlı olarak tanımladığı ölçüde ona ilişkin bilgiyi de aynı biçimde üretmeye yönelik anlayışından bir kopuşu ifade etmek anlamında insan aklını, düşüncesini, ‘rasyonel birey’i temel alan bir anlayışı esas alır. Siyasal iktisat, bu anlayışın bir uzantısı olarak İskoç Aydınlanması olarak ifade edilen bir akımın temsilcileri olan Adam Smith, David

itibariyle Sanayi Devrimi döneminde ‘olgunlaştığını’ söylemek mümkündür. Siyasi ve ekonomik yansımaları bu şekilde olan liberalizmin, Maurice Cranston tarafından Locke’cu ve etatist liberalizm şeklinde iki ana kategoriye ayrıldığını belirten Yayla’ya göre (2008: 20), Locke’cu liberalizm genellikle liberalizmin kurucusu olarak kabul edilen J. Locke’un kuramlarından ve en açık örneğini 1688 İngiliz Devrimi’nden beridir devam eden İngiliz siyasi sistemindeki uygulamalarda bulur. Etatist liberalizmin esin kaynağı ise J. J. Rousseau’dur. Pozitif özgürlük anlayışına dayanan, İngiliz siyasi düşünce tarihinde en güçlü ifadesini T. H. Green’de bulan etatist liberal öğretisi, özgürlüğün sadece “yönetilmemek”, “müdahale edilmemek” demek olmaması gerektiğini söyler. Etatist liberal, Locke’cu liberallerin yaptığı gibi devleti minimize etmek yerine, onu yeniden şekillendirmeyi tavsiye eder. Locke’cu liberal özgürlüğü devletten özgürlük olarak düşünürken, etatist liberal özgürlüğü devlet aracılığıyla gerçekleştirilecek bir şey olarak görür.

Regülasyon; devletin ekonomiye direkt müdahale ettiği çeşitli iktisat politikası araçlarından biridir. Genel olarak, devletin “kamu yararı” gerekçesiyle özel sektör birimlerinin yapması ve yapmaması gereken şeyleri emretmesi ve yasaklaması olarak tanımlanabilir (Chang, 1997:704). *Deregülasyon*; devletin karar alanını daraltan regülasyonların, azaltılması veya kaldırılması, kamu kudretinin özel sektöre ve sermayeye devredilmesi yönünde yapılan yasal düzenlemelerdir.

4.12. Küreselleşme

Günümüzün popüler terimlerinden küreselleşme, eğer toplumsal ilişkilerin alışverişi anlamında kullanılıyor ise, yeni bir olgu değildir. Tanilli’ye (2006-a:106) göre en azından iki bin yıldan beri, “İpek Yolu”, yalnız meta ve malları değil, Asyalı, Afrikalı, Avrupalı olan Eski Dünya’nın, neredeyse bütün bölgelerin evrimine biçim veren bilimsel ve teknik bilgilerin yanı sıra, dinsel inançları da taşımış olan bir yapıdır. Ancak, dünyanın küçük bir köy haline geldiğini ve artık devletler arasındaki keskin sınırların ortadan kalkması gerektiği anlamında yeni bir olgu olmakla birlikte,

Ricardo gibi, Avrupa düzeyinde kapitalizmin sanayi devriminin ilk gerçekleştirildiği topraklarda yaşamış düşünürlerle özdeşleştirilir.” (Yalman, 2008, 1.)

hem bir *eğilim* hem de *ideolojidir*.²² Cypher'in (1999:1) belirttiği üzere, nesnel bir eğilim olarak küreselleşme, ticaretin, finansal piyasaların ve üretim sistemlerinin ülke sınırlarının ötesinde derinleşmesini ve güçlenmesini vurgular. İdeoloji olarak küreselleşme ise, hem birleşmeye giden bu eğilimlerin kaçınılmazlığı ve arzu edilirliliği, hem de eğilimden doğan anormal değişimlerin varlığını inkâr anlamına gelmektedir.

²² Küreselleşme kavramından önce popüler olan görüş ise “halk kapitalizmi”dir. Nikitin (2005:116) bu terimi şöyle tanımlar: “Kapitalist düzende, işçi ücretleri öylesine hızlı artar ki, işçilerle kapitalistler arasındaki sınıf farkları tamamen silinir. İşçi, kendi ücretiyle bir araba, bir ev, hisse senetleri satın alır, para biriktirir, bir çok işletmelerin kârlarına katılır. (...) [Böylelikle] zenginler ile yoksulların yaşam tarzı arasındaki uçurumu azalır; maddi mallar, toplum üyeleri arasında, eşit şekilde üleşilir. Bunun sonucu olarak, eşitlik, uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının yerine geçer.”

ÜÇÜNCÜ KISIM

EKONOMİ POLİTİĞİN KAYNAKLARI VE DEĞER KURAMININ (AKSİYOLOJİ’NİN) SONU

5. TARİHSEL KAYNAKLAR

Ekonomi politik mevcut toplumsal yapıda üretim sürecinin, bu süreç sonunda elde edilen ürünün dağıtım şeklini ve nihayet bu dağıtımın ardından ‘arta kalan’ı inceleyen bir bilim olduğundan, üretim tarzlarının incelenmesi, bu ilişkilerin ortaya konabilmesi için gereklidir.

5.1. Pre-Kapitalist Üretim Tarzları

5.1.1. İlkel Toplum

Smith’in avcılık dönemi olarak adlandırdığı ilkel toplum, Antropoloji biliminin verileri ışığında elde edilen bilgilere göre, kabaca ve tahmini olarak M.Ö. 800–600 bin ve M.Ö. 4–3 bin’li dönemleri kapsar. Tarihi çok daha eskilere giden ilk insanın ortaya çıkışı ise 1.8 milyon yıldır, ancak insanın toplumsal bir varlık olarak kabul edilmesi, bahsi geçen ilkel toplum da iş aletleri imal edilmeye başlamasıyla gerçekleşir.

İlkel topluluk çağında insan, çok önemli ölçüde kendisini çevreleyen doğaya bağımlıdır; ağır varlık koşullarının altında, doğaya karşı ağır mücadele altında tümüyle ezilmekteydi. İş aletleri son derece ilkel olduğundan, temel doğa güçleri üzerinde egemenlik sağlama süreci son derece yavaş yürümüştür. İnsanın ilk aletleri, kaba yontulmuş taş ve sopaydı. Bunlar, belli ölçüde vücut organlarının yapay uzantılarıydı: taş yumruğun uzantısı, sopa uzatılmış elin uzantısıdır (SSCB-EEBA, 1996:27).

Dalkov ve Kovalev’in (2008:11) belirttiği gibi ilkel toplumda üretim ilişkileri, başta toprak olmak üzere, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanmaktaydı. Bunun nedeni de gerekli varoluş olanaklarını insanların tek başlarına elde etmelerine izin vermeyen üretim güçlerinin düşük düzeyiydi. İnsanlar birlikte

yaşamak ve çalışmak zorundaydılar ve bu ortaklaşa çalışma da üretim araçlarının ve emeğin ürünlerinin ortaklaşa mülkiyetine yol açmaktaydı.

İlk insanın üretim faaliyeti oldukça basittir. Yarı yabanıl bir biçimde, doğaya karşı savunmada, doğanın verdiği yiyeceklerle basit tarzda geçiniyorlardı. İlk bitki kökü, ceviz, yabani meyveler vb. beslenen insanoğlu, zamanla bu sürecin verdiği bilgi birikimi ile vurmak, kesmek, kazmak gibi basit hareketleri, adını aldığı ilkel aletlerle yapmasını öğrenmiştir. Örneğin, kaplumbağanın kabuğunu taş vurarak kırmayı, kökleri sivri taşlarla kazıp çıkarmayı öğrenen insan, bunlardan da hareketle, kendisi için gerekli basit aletleri yapmaya da yönelir. Daha sivri taş, daha kesici kemik vb. kullanmasını öğrenen insan ateşi bulmasıyla da gelişimini hızlandırmıştır. Tesadüfen elde edilmiş ateş, uzun zaman ve özenle korunmuştur. İnsan ancak pekçok bin yıl sonra, ateş üretmenin gizini buldu. Aletlerin üretimi daha yüksek derecede geliştiğinde, insanlar, ateşin sürtünmeyle elde edildiğinin farkına vardılar ve bu şekilde ateş yapmayı öğrendiler (SSCB-EEBA, 1996:27)

İnsanın ateşte eti pişirmesi, ısınması, ilk defa gece karanlığına karşı ışık olarak kullanması ve vahşi hayvanlardan korunması insanın faaliyetlerini geliştirmiştir. Ateş sayesinde besinlerini çeşitlendiren insan (balık, et, nişastalı köklerin ve yumruların pişirilmesi), aynı zamanda ateşte aletlerini sağlamlaştırarak daha gelişkin araçlarla üretime yöneliyor ve üretimini her geliştirmesi insanın bedensel ve zihinsel gelişmesini doğrudan etkiliyordu.

Emek sürecinin insanı yoğurması başlamıştı artık. Bu gelişmeler insanların daha hızlı üreme gücüne kavuşmasını sağlamıştır. Ateşin kullanılması ile birlikte, beslenme alışkanlıkları değişime uğramış, iklim ve yer sınırlamasının sebep olduğu sabit yaşam tarzı ateş sayesinde değişmiştir. Bu değişiklik, insanoğlunun dünyaya serpilmesinin önünü açmıştır.

İlkel topluluk insanının emeği, yaşamını sürdürebilmek için gerekli olanının dışında herhangi bir fazlalık, yani artı-değer yaratmıyordu. Ancak ilkel toplumun sonlarına doğru, ilkel şekilde başlayan tarım ve hayvancılık, çok sonraları bir ‘artık’ yaratacak düzeye ulaşabilmenin önünü açmıştır. Bu başlangıç daha sonraları birinci büyük iş bölümü olarak adlandırılacak olan tarım ve hayvancılığın farklı kesimler tarafından yapılması ile sonuçlanmıştır. Bunun sonucu olarak, topluluklarda, bazı ürünlerde fazlalık ve bazı ürünlerde ise gereksinme ortaya çıkmıştır. İşte bu durum

bu farklı kabileler arasında değişim için elverişli ortam yaratarak kölecî topluma geçişi dayatmıştır.

5.1.2. Kölecî Toplum

Adı üzerinde olduğu gibi üretimi kölelerin yaptığı, kabaca M.Ö. 4&3 bin – M.S. 5 yüzyılları kapsayan dönemdir. Smith bu dönemi Pastoral (çobanlık) dönem olarak adlandırmıştır. Bu dönemin de diğerlerinde olduğu ve olacağı gibi kendine özgü yapısı vardır. Artı değerin köleler tarafından yaratıldığı, kafa emeği ile kol emeğinin ortaya çıktığı dönemdir.

İlkel toplumda doğada hazır bulunan maddeleri herhangi bir değişikliğe uğratmadan doğrudan olarak kullanan insanlar, doğanın sundukları ile besleniyor, elde edilen maddeler üzerinde herhangi bir fiziksel ya da kimyasal değişikliği yapamıyorlardı, yani üretim henüz başlamamıştı. Bu değişikliği yapabilecek düzeye gelmesi ile üretimin başlaması aynı anlama gelmektedir. Üretim varsa bölüşüm olacağına ve üretim-bölüşüm ilişkisi varsa sınıfta olacağına göre, ekonomi politüğün başlangıç dönemi olarak ilkel toplumun bitişi, kölecî toplumun başlangıcı verilebilir. Çünkü Zubritski vd.'na göre (2007:66) sınıflar ancak artı-ürün ile, yani üretici güçlerin gelişmesi, insana, o andaki gereksinmelerini karşılamak için gerekenden fazlasını üretme olanağı verdiği zaman ortaya çıkar.

Üretici güçlerin çoğalması, toplumsal işbölümünün ve değişimin gelişmesi, kölecî toplum üretim tarzının yapısıdır. Zanaatçılığın tarımdan ayrılması (ikinci büyük toplumsal iş bölümü) ve tacirlerin ortaya çıkması (üçüncü büyük toplumsal iş bölümü) bu dönemin belirgin yapısıdır.

Bu toplumda üretim araçları (toprak, iş aletleri) gibi kölelerde efendisinin mülkiyetindeydi. Konuşan bir alet denilen köleye, açlıktan ölmeyecek ve efendisi için çalışmayı sürdürebilecek kadar yiyecek verilirdi (Nikitin, 2005:35). Tarımsal üretimin artması, tarım ile hayvancılık arasında gittikçe artan ayrılık, madencilüğün ilerlemesi vb., el emeği talebini, yani köle talebini artırıyordu.

Kölecî toplumun ekonomisi, savaşlarla ele geçirilen yeni köleler üzerine kurulmuştu. Devam eden süreç içerisinde sık sık ayaklanmaların ortaya çıkması kölecî toplumun yapısını bozmakla birlikte, kölecî toplumun askeri gücünü oluşturan köylü ve zanaatçılar hem savaşa katılıyor hem de bu savaşın maliyetini

karşılıyorlardı. Savaş sonunda elde edilen köleler ise, üretime koşulduklarından, bununla başa çıkamayan köylü ve zanaatçi yok oluyordu. Ortaya çıkan bu çelişki, köleci toplumun sonunu getirmiş ve feodal topluma geçilmiştir.

5.1.3. Feodal Toplum

M.S. 5. yüzyıl ile M.S. 17. yüzyılı kapsayan bu dönem, özellikle 10'uncu, 11'inci ve 12'inci yüzyıllarda etkili olmuştur. Nasıl ki köleci ilişkiler, ilkel topluluğun bağrında ortaya çıktıysa, ilk feodal ilişkilerde kölelik düzenin bağrında doğmuştur. Köleliğin gerilemesiyle ortaya çıkan feodalizmde; ülkenin başında bir kral bulunur. Ülke toprakları senyörler arasında paylaşılmıştır ve senyörler krala bağlıdır. Senyörler toprakları üzerinde tam bir hâkimiyete sahip olduklarından bahsedilen bağıllık şekilden ibarettir. Toprağı senyörlerin köleleri işler; bunlara serf denir. Feodal dönemin üretim tarzı, senyörler ve serfler arasındaki ilişki üzerine kuruludur.

Feodal toplum (Ortaçağ) düşünürleri, ekonomiyi, ahlak içinde görmüş ve ekonomik faaliyetleri ahlak ve din üzerinden tartışmışlardır. Hunt'ın (2005:51) da belirttiği üzere, adil fiyat konusunda Aristo'nun izinden giden skolastik düşünürler, malın fiyatının zanaatkarın doğrudan üretim maliyetlerini karşılamaya yetmesi ve zanaatkarın geleneksel açıdan uygun olduğu düşünülen bir yaşam tarzını sürdürmesine yetecek bir emek karşılığı gelir doğurması gerekliliğini ileri sürmüşlerdir. Geç Ortaçağ dönemi Roma hukukunda ise, pazar yerinde arz edicilerinin sayısı az ya da arz miktarı az ise, yetkililer en azından zorunlu mallar için adil fiyatı sağlama müdahalesi uyguluyorlardı. Yani piyasa mekanizması var ama zorunlu mallar için normal kâr'ı aşan fiyatlar istenmiyordu.

Feodalitenin yıkılmasının çeşitli nedenleri vardır: 1) Güçlenen krallar senyörlere ait yetkileri kendileri kullanmaya başlamışlardır. Serfler de senyörün kölesi olmak yerine krala bağlı olmayı yeğlemişlerdir. 2) Ticaretin gelişmesi ve küçük endüstrinin doğması, kentlerin çoğalmasına ve burjuvazi denilen bir toplumsal sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuş (SSCB-SBES, 2003:197) ve sonuç olarak ortaya çıkan bu sınıf, feodalizmin yıkılmasına sebep olmuştur.

Feodal toplumun belirgin özelliği, kapitalizmin nüvelerini barındırmasıdır. Bu dönemin sonlarına denk gelen ve aslında bir kısmı feodal toplum, bir kısmı

kapitalizm içinde kalan merkantilizm ile birlikte fiyatların belirlenmesi ve değişim değerlerinin ölçülebilmesi için üretim maliyeti yaklaşımı terk edilip satış konusuna yoğunlaşıldı. Bu süreç kapitalizme giden yolda, ahlak felsefesinden ayrılmanın ilk adımıdır. Huberman (2003: 47-53) bu geçiş sürecini ve yaşanan değişimi şöyle dile getirmektedir:

Feodal dönemde insanın zenginliğinin ölçüsü yalnızca topraktı. Ticaretin yaygınlaşmasından sonra yeni bir servet çeşidi ortaya çıktı: para serveti. Feodal dönemin başlarında para durgun, yerleşik, hareketsizdi; şimdi etkinleşmiş, canlanmış, akıcılık kazanmıştı. Feodal dönemin başlarında dua edenlerle toprağın sahibi olan savaşçılar toplumsal ölçeğin bir ucunda, toplumsal ölçeğin öteki ucunda duran serflerin emeğini yiyerek yaşıyorlardı. Şimdi yeni bir grup türemişti.- yeni bir biçimde alarak ve satarak yaşayan orta sınıf. Feodal dönemde tek servet kaynağı olan toprak mülkiyeti, yönetme gücünü de rahiplere verirdi. Şimdi, yeni bir servet kaynağı olan para mülkiyeti yükselen orta sınıfa yönetime katılıma imkânı veriyordu. (...) Ticaretin gelişmediği, kazanç getirecek şekilde para yatırımı yapmanın hemen imkânsız olduğu, böyle bir toplumda, bir insan borç para istiyorsa, bunu zenginleşmek için değil yaşamak için istediği apaçıktı. (...) İktisadi eylemler için bir ölçüt, iktisat-dışı etkinlikler için başka bir ölçüt sahibi olmak, Ortaçağ'da kilise öğretisine aykırıydı. Kilisenin öğrettiği de, halkın genel olarak inandığıydı. Kiliseye göre, insanın cebi için iyi olan ruhu için kötüyse, manevi iyiliği önce gelirdi. (...) Yükselen orta sınıf parasını sandığa kapatıp saklamıyordu. Bu yeni tüccar grubu eline geçirdiği bütün parayı-hatta daha da fazlasını- kullanacak yer bulurdu. (...) Eski bir ekonomiye uyan kilise öğretisi, yükselen tüccar sınıfını temsil ettiği tarihi güçle çatışınca ne olacaktı? Gerileyen öğreti oldu. Şüphesiz birdenbire olmadı bu. Azar azar, ağır ağır oldu.

Sonuç olarak yaşayabilmek için tanrıya ve lorda hizmet etmeyi öğütleyen felsefî ve ahlaki ilkeler, yerini piyasa ekonomisinin hayatta kalmaya dayalı unsurlarına bırakmıştır.

5.2. Kapitalist Üretim Tarzı

5.2.1. Merkantilizm

Batı Avrupa ülkelerinde²³ 1450-1750 yılları arasında yaşanan bu ekonomik sistem, ortaçağ ekonomik düşüncelerine bir tepki olarak doğmuştur. Koloğlu'na (1969:23) göre Merkantilizm ile birlikte ekonomi, ahlak ve din kurallarına bağıllıktan kurtulmuş, laikleşmiş, ekonomik faaliyet ve düşünceler ön plana geçmiş,

²³ Carpenter'in (1975:2) belirttiğine göre; Merkantil dönemde popüler olan çalışmaların çoğu İngilizce ve Fransızcadı. İngilizce 17. yüzyılda baskın iken, Fransızca 18. yüzyılda baskın olmuştur. Ayrıca tahmin edilenin aksine 18. yüzyıl popüler Fransız kitaplarının çoğunluğunu Fizyokratlar oluşturmuyordu.

servet edinmek, bireyler ve uluslar için amaç olmuş, ekonomik faaliyetler artık ahlak ve din ile açıklanamayacak seviyeye ulaşmıştır. Bu dönem ile birlikte farklı her dönemde yaşanan değişimler görülmeye ve yaşanmaya başlamıştır. Buna çarpıcı bir örnek olarak ‘zaman’ kavramının ‘tüccarın zamanı’ şeklinde Batı Avrupa’da giderek gelişmekte olan üretim yapısına vurgu, yani ekonomik bir olgu olarak gelişmesi verilebilir. Whitrow (1979:7), Newton tarafından formüle edilecek bu anlayışın yerleşme sürecinin başlamasını şöyle açıklamaktadır; bütün ortaçağ boyunca çevrimsel ve doğrusal zaman kavramları çatışma içinde olmuştur. Astronomi ve astrolojiden etkilenen bilim insanları ve din adamları çevrimsel anlayışı vurgularken; doğrusal anlayış merkantilistler tarafından kabul görüyordu. Paranın dolaşımı ile birlikte, devingenliğe vurgu yapılmaya başlandı ve insanlar ‘vakit nakittir’e inanmaya başladıklarından dolayı zaman ekonomik olarak değerlendirilmeliydi. Ekonomik mantıkta yaşanan bu değişimle birlikte toplumsal yapıda da değişimler meydana geliyordu. Neumark’a (1943:68) göre merkantilizm devri, bir taraftan feodal toplum ve ekonomiyle bu sosyal kurumlarının doğurduğu partikülarizmin çözülmesini, diğer taraftan da Katolik kilisesinin universalizminin çökmesine şahit olan bir devirdir.

Toplumsal yapının feodalizmden kapitalizme dönüşürken yaşadığı bu değişimler, ekonomi politikasında bilim olarak çıkışına zemin hazırlayacak toplumsal katmanların ve faaliyetlerin doğuşuna neden olmuştur. Bu bağlamda, 17. yüzyıl sonrasında, ulus devletlerin ortaya çıkışı ve ekonomik faaliyetlerin yaygın bir hal kazanması ile birlikte, Merkantilist düşünürlerin ticaretin dengelenmesi ve döviz kurunun ayarlanması üzerine fikirlerini geliştirmelerinin, ekonomi politik’ın fikirsel anlamda zeminini hazırladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bu dönem içerisinde, ticaretin, ticaret hadleri avantaj sağlayacak kadar iyi ise yapılabilecek bir faaliyet olarak görülmesi, ticaret hadleri üzerine sistematik fikirlerin ortaya konulmasına yol açmıştır. Buna ilave olarak, vergiler gibi servet üzerinde etki uyandıracak birkaç önemli iktisadi gerçekliğin ortaya çıkması ve devletin finansal olarak yönetiminin karmaşıklığının giderek artan ölçülere varması, iktisadın akademik olarak tanımlanma ihtiyacını hissettirmiştir. Dolayısıyla, Merkantilizm ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler sonucunda skolâstiğin moral unsurlarının etkisini yavaşça yitirdiğini vurgulamak amacıyla, Galbraith (2004:80) tarafından ifade edilen

fikir şudur: Merkantilist fikirler, genel olarak Orta Çağ düşüncesinin ve özelde de Aristo ve Saint Thomas Aquinas'ın etik öneri ve savlarında bir ticari açılım veya kırılmayı ihtiva etmektedir.

Merkantilist sistem iki döneme ayrılabilir. İlki Hunt'ın (2005:47-48) da belirttiği gibi 16. ve 17. yüzyıla kadar süren, külçecilik denilen altın ve gümüş akışını bir ülkeye çekmeye ve ihracatını yasaklayarak metalleri o ülkede tutmaya yönelik politikaları oluşturan dönemdir. Külçeci dönemin ardından merkantilistlerin altın ve gümüşü bir ülke içerisinde azami miktarlara ulaştırma arzusu, yönetimin uygun bir ticaret dengesi yaratma, yani ülkeden çıkandan fazla miktarda para girmesini sağlama girişimlerine dönüştü. İhracata yönelik bu düşünce sürecinde artan ticaret hacmi ile birlikte ticaret zincirindeki kişiler birbirlerini tanımamaya başlamış, ekonomi doğal olmaktan çıkmış ve amaç pazar için gerçekleştirilmeye başlamıştır. Her ne kadar üretim ağırlıklı bir yapıda olmasa da, merkantilizmin hedef noktası servet biriktirmektir. Bu amaçla hareket edilmesi toplumsal yapıda bir değişimi işaret ediyordu:

“Aristo'nun (tasvip etmediği) diliyle söylemek uygun olursa, 'krematistiğin' 'ekonomi'ye baskın çıkmasıydı. Zenginliğin (para) kazanmanın 'ev'e baskın gelmesi ya da değişim değerlerinin kullanım değerleri karşısında galip gelmesiydi. Böylece, dönemin bir karakteristiği ve ekonomi politiğin araştırma nesnesi belirginleşmiş oluyor: Zenginlik (servet) Zenginlik, artık gerçekleşmeye yüz tutmuş (altın/gümüşte temsil edilen) paradır. Paranın (zenginliğin/servetin) elde edilmesinin yolu *meslek olarak* ticarettir. Dönemin konuyla ilgili yazılmış kitaplarının başlıklarında bu hususu rahatlıkla izleyebiliyoruz. Şurasını vurgulamalıyız ki, dönemde, *ticaretten* bahsedenler, sanılanın ve genellikle bilinenin aksine, basitçe ve sadece satın alma ve satma işlemini kastetmezlerdi. Dönemin dilinde *trade* (ticaret), aynı zamanda *meslektir*; istihdamdır (dolayısıyla işbölümü). Bu iki (yeni) özelliği ile ticaret, diyelim Roma'nın ve/ya da feodalizmin 'ticaret'inden artık farklılaşmıştır: piyasada satılmak üzere mal üretimi ve yeniden kâr elde etmek için sermaye (stock) *birikimi*. Kısacası; *ticari kapitalizm*” (Üşür, 2003: 4-5).

Merkantilist düşüncenin varsayımları dört başlık altında toplanabilir. Buna göre;

i) İnsan isteklerinin bir sınırı vardır, ii) Ticari faaliyetlerde karşılıklı kazanç yoktur, biri kazanırsa diğeri kaybeder, iii) Dış ticarete inelastik talep vardır, iv) Parasal teşvikler sanıldığından az işe yarar, insanlar yeteri kadar kazanıyorlarsa fazla çalışıp daha fazla kazanmak yerine işi bırakıp dinlenmeye vakit ayırırlar.

Merkantilizm çeşitli kişiler tarafından eleştirilmiştir. Burada iki eleştiriye yer verilecektir. İlki 4. kitabının neredeyse tamamını merkantilizmin eleştirisine ayıran Smith'tir (2006:457-458):

“Avrupa milletleri, pek bir sonuç almamakla birlikte, ülkelerinde altınla gümüş biriktirmek için mümkün olabilecek her aracı incelemişlerdir. Avrupa'ya bu metalleri sağlayan belli başlı madenlerin sahibi İspanya ile Portekiz, onların ihracını ya en şiddetli cezalarla yasak etmiş, ya da önemli bir resme bağımlı tutmuştur. Buna benzer yasağın, eskiden, çoğu öteki Avrupa milletlerinin siyasetleri arasında bulunduğu anlaşıyor. Ülkeden dışarı altın ve gümüş götürülmesini, ağır cezalarla yasak eden bazı eski İskoç parlamento kararları gibi en beklenmedik yerde bile, buna rastlıyoruz. Bunun benzeri eskiden, Fransa'da, İngiltere'de de vardı. Bu ülkeler, ticaretçi durumuna gelince, tacirler, birçok hallerde bu yasağı pek uygunsuz buldular. Ülkelerine sokmak yahut başka bir yabancı ülkeye ulaştırmak istedikleri yabancı malları, altın ve gümüşün aracılığıyla, bir başka eşya ile alabileceklerinden daha ucuza satın alabiliyorlardı. Onun için, bu yasaklardan ötürü, ticarete zarar veriyor diye, sızlandılar”.

Bunların yanında artan uluslar arası ticarette kralların, tacirlerin sınırlardan her geçişte vergi istemelerinin de ticareti engelleyici bir faktör olduğunu belirten Smith, Merkantilizmin rekabeti engelleyici, hatta East India Company örneğinde olduğu gibi tekelleşmeye yol açıcı bir yapısının olduğunu, zenginliğin ölçülmesinde üretimin değil, altın ve gümüşün değerlendirilmesinin yanlış olduğunu belirtmiştir.

Bir diğer eleştiren düşünür de *David Hume*'dür. Hume'e göre; sürekli fazla ihraca sahip olup, altın ve gümüşün ülkeye girmesine devam etmek imkânsızdır. Çünkü bir ülkeye değerli metaller girince o ülkede para arzı (yani altın-gümüş) artmış olur ve bu da ülke içindeki fiyatların artması ile sonuçlanır. Fiyatların artmasıyla beraber sizin diğer ülkelere karşı rekabet avantajınız azalır ve sonunda ithal ve ihracınız eşitlenene kadar ihracatınız azalmaya devam eder.

5.2.2. Fizyokrasi

Fizyokratlar, Fransa'da 18. yüzyılın ikinci yarısında, burjuva devriminin ideolojik hazırlığı döneminde ortaya çıkmıştır. Dupont de Nemours tarafından verilen Fizyokrasi terimi, Yunanca Doğa hâkimiyeti anlamına gelmekte olup bununla kastedilen toprağın, doğanın tek üretim kaynağı olduğu, ekonomik yaşama hâkim olan kanunların bulunduğudır. Sözüedilen bu kanun *Görünmez El (Invisible Hand)*

paradigmasıdır. İlerleyen dönemlerde görünmeyen bu el, piyasada “yerinden çıkan taşları” yerine oturtacaktır.

Fizyokratlar serbest rekabetin, hem ekonominin yasalarına hem de insan doğasına uygun olduğunu söyleyerek hem merkantilizmin korumacılık politikasına hem de devletin lonca kısıtlamaları ile ekonomik yaşama müdahalesine karşı durmuşlardır. Bu düşüncelerini de *Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler (La issez Faire, La issez Passe)* şeklinde formüle ederek tarihe geçen Fizyokratlarda ekonomik liberalizmin temel önermelerinden ikisinin görülmesi kısa süren etkilerinin büyüklüğünü göstermektedir.

Hunt’a (2005:65) göre Fizyokratlar, François Quesnay’nin (1694-1774) entelektüel müritleri²⁴ olan bir grup Fransız reformcu olup fikirlerinin çoğu doğrudan ya da dolaylı olarak Quesnay’in *Tableau Économique*²⁵ eserinden gelmiştir. Fransız ekonomisine ve siyasal konularına doğrudan etkileri politik anlamda en etkili üyelerinden Turgot’un 1776’da genel maliye bakanlığı görevini kaybetmesiyle sona ermiş olup, yaklaşık 20 yıl sürmüştür. Aktan’a (2011) göre her ne kadar sanayi devrimiyle Quesnay ve müritlerinin etkileri azalsa da, tarımın önemi üzerine yapılan vurgularda anılmışlardır. Quesnay, Smith’i ekonominin kendisini yeniden üretmesinde önemli bir role sahip olan “üretken sınıflar” ile tüketim için gerekli olan maddeleri üreten “verimsiz sınıflar” arasındaki fizyokratik ayrım etkilerken; Marx’ı işçilerin tarımsal hasıla ve sanayi hasılasının oluşmasında sürecinde üstlendikleri işlevden dolayı geçimini sağlamaya yetecek miktarın üzerinde bir “artık değer” varlığına işaret eden ekonomik analiz ile ilgili fikirleri etkilemiştir.

Fizyokratların kuramının odak noktasını, ‘net ürün’ öğretisi oluşturmaktadır. Fizyokratlar, üretim harcamalarının üstündeki tüm ürün fazlalığına, yani kapitalizmde artı-değeri cisimleştiren bu ürün bölümüne bu adı verdiler. Onlar, “net ürünün” yalnızca ziraatte ve havıyancılıkta, yani bitkilerin ve hayvanların doğal büyümesinin meydana geldiği dalda yaratıldığını, diğer bütün dallarda yalnızca tarım

²⁴ Mürit sözcüğünün kullanılması tarikat’ı çağrıştırmaktadır ve öyle de kullanılmıştır. Anikin’in (2008:171) de belirttiği üzere sözcük genellikle herhangi bir aşağılayıcı veya alaycı anlam yüklenmeksizin, sadece Quesnay’in taraftarları arasında var olan yakın ideolojik bağı kastetmek için kullanılıyordu. Quesnay’e büyük saygı besleyen Adam Smith’de *Ulusların Zenginliği*’nde “tarikat” sözcüğünü kullanır.

²⁵ Dilimize *Ekonomik Tablo* olarak çevrilen bu eserde, sınıflar arası hasılanın nasıl dolaştığı, dolaşıma konu olanın para değil, mal olduğu ve paranın dolaşımı kolaylaştıran bir araç olduğu konuları işlenmiştir.

tarafından teslim edilen ürünlerin biçiminin değiştirildiğini iddia ettiler. Bu düşünceden yola çıkarak toplumu;

- a) toprağı işleyenlerin (çiftçilerin) meydana getirdiğı üretken sınıf;
- b) sanayi ve ticaretle uğraşanları içeren —işçiler dahil— üretken olmayan (verimsiz) sınıf;

c) toprak sahipleri ve hükümdarın oluşturduğu dağıtıcı sınıf olmak üzere üç sınıfa ayırmışlardır.

Belirtilmeli ki Smith'ten önce kapitalist ekonomik sürecin oluşum ve gelişim sürecinde, tutarlı ve titiz tahlilleriyle, sistemin oluşumuna entelektüel katkıları büyük olmuştur.

5.2.3. Klasik Ekonomi

5.2.3.1. İlkel Birikim Ya da Daha Önceki Birikim

Başlık aynı anlamı veren iki farklı tanımlamadan oluşmaktadır. İlki Marx'a, ikincisi Smith'e aittir. Dowd'ın (2006:26) belirttiğı gibi Kapitalizmden önceki dönemin ekonomik yapısı, Kapitalizmin pek çok unsurunu içerir. İlki, ekonomik güç olmadan, askeri olarak bir ulusun ulus olarak hayatta kalamayacağıdır. İkincisi, çağın iktisadi dinamiğinin dış ticaretten oluştuğudur. Üçüncüsü de, en kazançlı ticaretin, bazı denizaşırı ürünler üzerinden yapıldığıdır. Marx bu dönemi “ilkel birikim” olarak adlandırır: Amerika'da altının ve gümüşün keşfi, yerlilerin köklerinden sökülüp köleleştirilerek madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adaları'nın işgal edilip yağmalanması, Afrika'nın karaderili avlağı haline çevrilmesi [k]*apitalist üretim çağının doğuşuna* işaret ediyordu. İşte ilkel birikimin başlıca güç kaynağı da bu sessiz, sakin gelişmelerdir.

İlkel sermaye birikimi ya da kapitalizme giden yolu oluşturan çok sayıda doğrudan ya da dolaylı etmen olduğu kuşkusuz, ancak bunlardan en önemlileri; ticaret ve alışverişin hızla artan hacmi, sömürgeyel yağlama, köle ticareti, korsanlık, sanayideki eve iş verme sistemi, büyük fiyat enflasyonu²⁶ ve çitleme hareketidir.

²⁶ Avrupa'da kabaca 1300 ile 1550 yılları arasında yaşanan altın ve gümüş üretimi durgunluğu, Amerika'nın keşfinden sonra başlayan maden arama faaliyetlerinin sonuç vermesiyle son bulmuş ve Avrupa'ya metal akışı olmuştur. Sonuç olarak hızlı ve uzun bir enflasyona girilmiş ve bu süreçten de en kârlı çıkan oluşmaya başlayan kapitalist sınıf olmuştur.

Belirtilen bu etmenler içinde çitleme hareketini önemi açısından biraz daha ayrıntılandırmak gerekmektedir.

İngiltere’de on üçüncü yüzyıl gibi erken bir zamanda başlamış olan çitleme hareketi on altıncı yüzyılda tamamıyla gerçekleşmiştir. Buradaki on üçüncü yüzyıl tarihi bizi Manga Carta’ya kadar götürmektedir. 1215 Haziran’ında imzalanan *Manga Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı)* ile kral, egemenliğinin “baron” diye adlandırılan büyük toprak sahipleri adına kısıtlanmasını kabul etti. Bu ferman ile büyük malikâne sahipleri, geniş imtiyazlar elde ediyorlar, derebeyliklerinin temelini sağlam bir zemine oturtuyorlardı. Elde edilen kazanımın getirisinin büyüklüğü ilerleyen yüzyıllarda açıkça görülmüştür. George III’ün saltanatı döneminde (1738-1820) 3.554 Kapatma Yasası çıkarıldığını ve böylece 2 milyon 200 bin hektar toprağın özel mülk haline getirildiği belirtilmelidir (Eaton, 1996:60). 1790 itibariyle binlerce küçük çiftlik dev kapitalist mülklere dönüşmüştür (tarımsal arazinin yüzde 75’i iki-üç bin toprak sahibinin eline geçmiştir) (Dowd, 2006:39). İçinde bulunduğumuz başlık kapitalist süreci anlatmakta iken, yukarıda ki cümlede malikânenin yani feodal’in güçlenmesinden söz edilmesi ilk bakışta bir çelişki gibi görülmekte sürecin kümülatif ilerlemesi bunu ortadan kaldırmaktadır.

Önceleri feodalizmin bir nesnesi olan tarım için kullanılan büyük toprak sahipliği, kapitalist süreçte İngiltere’de gelişen yün ve dokuma sanayilerinin taleplerini karşılamak için, köylülerin toprakları ve zirai alanları çitlerle çevrilerek meralara dönüştürülüp, koyun otlatmakta kullanılmıştır. Devlet iktidarı, 18. yüzyılda *toprakların çitle çevrilmesi* üzerine yasalar çıkarmaya başlayıp, köylülerin yağmalanmasını yasallaştırmıştır. Yıkıma uğratılmış ve yağmalanmış köylüler, İngiltere kentlerini, köylerini ve yollarını dolduran ucu bucağı gelmez bir mülksüz yoksullar (paupers) yığını oluşturmuşlardır (SSCB-EEBA, 1996:82).

Söz üdedilen çitleme hareketi sonucunda ortaya çıkan daha önceki birikim manüfaktürde çalışacak işçiyi, sanayide üretecek işçi sınıfını doğuruyordu. Üreticilerin üretim araçlarından sonsuzca ve zorla el konulması, kapitalist büyük üretimin yaratılmasından önceye denk geldiğinden buna sermayenin ilkel birikimi denmiştir. İlkel birikim’in yaşam tarzına olan etkisini makas kesiklerine benzeten Parelman (2000:14); ilk kesğin insanların geçimlerini sağlama yetisini zayıflattığını,

diğer kesiginde insanların ücretli işçi sistemi dışında bir alternatif arama stratejilerine karşı sert önlemler alması sonucunu doğurduğunu belirtmektedir.

5.2.3.2. Kapitalizmi Doğuran Etmenler

Kapitalizme giden yolda üç büyük gelişmenin, yeni bir sistemin varlığını dayattığı söylenebilir. Bu gelişmelerden ilki, ABD'nin²⁷ kurulması ile merkantilizmin önemli bir ayağını kaybetmesi; ikincisi, 1789 Fransız Devrimi ile emekçi ve yoksulların burjuvazinin peşinde mutlakıyetçi feodalizmi yıkması; üçüncüsü, Sanayi Devrimi ile birlikte üretimin devasa boyutlara ulaşmasıdır. Sözüedilen ilk iki etmen ile iskelet kurulmuş, sonuncu etmen ile de çarklar dönmeye başlamıştır. Bu dayatmaların bilimsel dayanağı olarak da, Newton'un doğal düzeni ve Darwin'in doğal seleksiyonu görülebilir.

Kapitalizmin, lonca düzeni ve bu düzenin çıraklar ve kalfalar için koyduğu kurallar, çalışma yönetmelikleri gibi uygulamaları olan feodal toplum sisteminin sıkı zincirlerinden kurtulması gerekmektedir. Marx ve Engels (2009:117-118), feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini şöyle anlatmaktadır:

“Sınai üretimin kapalı loncalar tarafından tekelleştirildiği feodal sanayi sistemi, yeni pazarlar açıldıkça durmaksızın büyüyen gereksinimlere artık yetmiyordu. Onun yerini manüfaktür sistemi aldı. Lonca ustaları imalatçı orta sınıf tarafından bir kenara itildiler; farklı lonca birlikleri arasındaki işbölümü, tek tek her atelye içindeki işbölümü karşısında yok oldu. Bu arada, pazarlar durmaksızın büyüyor, talep durmaksızın, yükseliyordu. Manüfaktür bile artık yeterli değildi. Tam bu sırada, buhar ve makine, sınai üretimi devrimcileştirdi. Manüfaktürün yerini modern büyük sanayi, sanayici orta sınıfın yerini sanayici milyonerler, tüm sınai orduların önderleri, modern burjuvazi aldı”.

Yukarıda sözüedilen üç büyük gelişmenin gerisinde farklı bir boyutta yer alan dini yapı da mevcuttu; o da çalışma coşkusuyla dinsel inancı iç içe geçirip emeği imanın konusu yapıp çıkaran Protestan ahlakı idi. Bu ahlak, kapitalizmin ruhu, bir nevi dili haline gelmişti. Hunt'a (2005:58-59) göre yeni orta sınıf kapitalistler, sadece ekonomik sınırlamaları değil, Katolik Kilisesi'nin güdülerine ve eylemlerine

²⁷ 1776, kapitalizmin keşişim yılı olarak adlandırılabilir. 4 Temmuz 1776'da bağımsızlık bildirgesinin ilanı ile ABD'nin kurulması ile ticari kapitalizmin, Turgot'un maliye bakanlığının sonlanması ile tarım kapitalizminin son bulması bir bitiş iken, Smith'in Ulusların Zenginliği'ni yayınlaması ise bir başlangıçtır.

yüklediği törel ayıptan da kurtulmak istediler. Protestanlık onları sadece dini suçlamadan kurtarmadı, sonuçta, Ortaçağ kilisesinin çok aşağıladığı bencil, egoist ve açgözlü güdülere erdem kazandırdı. Weber'e göre değer ve fikirler kapitalizmin bir sonucudurlar şeklinde özetlenebilecek görüşün aksine kapitalizmin bizatihi kendisinin ortaya çıkışı değer ve fikirlerin, özellikle Protestan ahlakının bir sonucudur (Dobb, 2007:369). Sonuç olarak kapitalizme geçiş için maddi ve manevi tüm koşullar yerine gelmiş, engeller ortadan kaldırılmıştır.

5.2.3.3. Kapitalist Toplum

Kapital sözcüğünden türeyen kapitalizm, anlaşılacağı üzere sermaye birikimini çağrıştırmaktadır. Sermaye birikimi ile çoğu zaman para birikimi anlaşılmasına karşın, terimin tarihsel yapısı göz önüne alındığında sadece para, makine yani maddi şeylerin birikimi değil, emeğin birikimi de kapitalizmin içerisinde yer bulur. Kapitalist sistemde sermaye birikimi günümüz için iki koldan olmakla birlikte (kâr ve faiz), Keynes öncesi döneme kadar üç koldan gerçekleşirdi. Kapitalist; girişimci olarak kâr²⁸, sermaye sahibi olarak faiz ve yönetici olarak yönetim ücreti almak şeklinde üç koldan sermaye birikimi elde ederdi.

Kapitalizm; Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi, bilim devrimi²⁹ gibi devrimci verileri arkasına almış, kendisini prangalayan feodalizmin zincirlerinden kurtulmuş ve ilerici bir hareket unsuru olarak 18. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Batı kaynaklı ekonomi kuramının gerisindeki felsefe, gerçekte, 18. yüzyıl sonunda sanayileşen batı ülkelerinde yeni yükselen kapitalist-girişimci sınıfın dünya görüşü olmuştur (Kazgan, 2009:34) ve o günden bu yana egemen ideoloji olarak üretim ilişkilerinin biçimlenişinde, toplumların oluşumunda özeysel bir yer tutmuştur.

Kapitalist üretim tarzı merkantilizmin geçiş döneminden kurtulduktan sonra, nihayet zirvesine ulaştı ve doğasında olan sosyo-ekonomik özellikleri ilk olarak

²⁸ Çağdaş yönetim tekniklerine göre yönetim ücretini, profesyonel yöneticiler almaktadır.

²⁹ “Rönesans ve Reformasyon Çağının birikimi ile Batı uygarlığı, önce Hristiyan kozmoloji ve imanı reddederek, evreni aklın önderliğinde keşfetmeye çalışır. Kopernik, Bacon ve Newton gibi doğa filozoflarının doğayı aklın yardımıyla kontrol edebilme düşüncesi, insan bilimlerine de transfer olacak derecede önemli bir gelişmedir. Batıyı Aydınlanma yüzyılına doğru evirecek olan bu bilimsel devrim, kuşkusuz diğer Aydınlanmacılar gibi Adam Smith'in düşünce dünyasını etkilemiştir. Hetherington, Smith'in tüm çabasının tıpkı devrimin doğal yasalarını başarıyla keşfeden Newton gibi, ekonominin doğal yasalarına ulaşmak olduğunu ileri sürer”. (Büyükbuğa, 2008:115.)

İngiltere’de ve İskoçya’da, kabaca on sekizinci yüzyılın son otuz yılında ve on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan sanayi devriminde açıkça sergiledi (Hunt, 2005:70). Genel olarak Kapitalizmin, İngiltere’de ortaya çıktığı düşünülse de, Dowd’a (2006:19) göre bazı yazarlar kapitalizmin ilk kez Britanya’da değil, ortaçağ İtalya’sında yahut 17. yüzyıl Hollanda’sında ortaya çıktığını söyler. Ancak, kâr amaçlı ticaret ve üretimin gerisinde meydana gelen hem ekonomik hem de sosyal süreçler ve ilişkiler bütünü olarak kapitalizm, 18. yüzyıl Britanya’sını öne çıkarır. Marx (2007:680) ise daha farklı bir tarih vererek; kapitalist üretimin ilk başlangıcının, daha 14. ya da 15. yüzyılda, dağınık olarak bazı Akdeniz kentlerinde rastlanmasına karşın, kapitalist dönemin başlangıcını, 16. yüzyıl olarak işaret eder. Marx, merkantilizmi de kapitalist toplum saymasından dolayı ve muhtemeldir ki 13. yüzyılda başlayan Çitleme Hareketini de göz önünde tutmasından daha erken bir tarih vermiştir.

Her ekonomik sistemin amacı ihtiyaçların rasyonel bir şekilde tatmin edilmesidir. Kapitalist sistemde bu, öncelikle kazancın (kâr) elde edilmesi ile ihtiyaçların tatmini şeklinde dizayn edilmiştir. Önce Batı Avrupa’da sonra da dünyanın büyük bölümünde egemen olan toplumsal, siyasal ve ekonomik bu sistemin yaşam bulduğu kapitalist toplumda sistemin işleyiş şekli; kâr güdülemesiyle hareket eden mülkiyet sahibi kapitalistin, serbest rekabet koşullarında ücretli emekçi çalıştırması sonucu ortaya çıkan artı-değerin sermaye birikimi yaratması ve yeniden üretimi dayatması şeklindedir.

Weber’e göre (2010:11) “kapitalist” bir ekonomik eylem, değiş tokuş fırsatlarının kazanç bekleme üzerine, yani barışçıl kazanç fırsatları üzerine kurulu olmalıdır. Ganimet yoluyla sahip olma ile bir fabrikanın işletilmesi yoluyla sahip olmanın farkını vurgulayan Weber, zora dayanan kazancın kendi özel yasalarına tabi olduğunu ve eylemin bu biçimini fırsatların değiş tokuşundan doğan kazanca yönelik eylemler ile aynı kategori altına koymanın yanıltıcı olacağını belirtmiştir.

Kapitalizm, kendinden önceki sosyo-ekonomi politik’ten üretimin niteliği ile farklılaşır. Amaç ihtiyaçtan fazlasını üreterek satabilmektir. Örneğin kendinden önceki üretim biçimi olan feodal toplumda üretim senyör için yapılırken, ondan daha önceki üretim biçimi olan ilkel toplumda da üretimden ziyade avcılık-toplayıcılık

yapılırdı ve bunun amacı hayatta kalabilmektir. Demek ki kapitalist sistemde pazar (piyasa) için üretim vardır ve bu, meta üretimi ile gerçekleştirilir.

Bu farklılaşma başka bir farklılık olan toplu üretim ve bunu gerçekleştirecek insan topluluğu olan işçileri zorunlu olarak beraberinde getirmiştir. Kapitalist, kendi ihtiyacından çok çok daha fazlasını, üretimi gerçekleştiren işçilere yaptırır. Bu fazlalık satılarak elde edilen yeni sermaye sistemin itici gücü rekabet ile yeni yatırımlara ve daha fazla ürüne dönüşür ve bu döngü üretimin pazarda tüketilemeyecek fazlalığa ulaşmasına kadar devam eder.

Kapitalist sistemi oluşturan temel ilkeler dört başlık altında sınırlandırıp şöyle açıklanabilir:

i. Özel mülkiyet: Bu ilke, kapitalist toplumlarda ekonomik yaşamın ve bu yaşamı belirleyen faaliyetlerin çekirdeğini teşkil eder. Özel mülkiyeti, şu ya da bu mala sahip olmak biçiminde tanımlamak konuya çok dar bir yaklaşım olur. Özel mülkiyet, mallara sahip olmanın dışında bazı nitelikleri de içermektedir. Özel mülkiyeti biçimleyen, sınırlarını çizen, tanımlayan nitelikler şunlardır:

- a) Çalışan her insan emeğinin ürünlerini muhafaza ve gönlünce tasarruf etme hakkına sahiptir.
- b) Hiç kimse çalışmaya ya da çalışırken istemediği işleri yapmaya zorlanamaz.
- c) Kişiler mallarını ve emeklerini toplum yararına karşı olmamak şartıyla istedikleri gibi kullanabilirler.

ii. Serbest piyasa: Böyle bir piyasada şu şartlar gerçekleşmiş durumdadır:

- a) Kişiler piyasadan istedikleri malları alabilirler.
- b) Toplumdaki mal ve hizmetlerin karşılıklı değerleri, herkes tarafından saptanır.
- c) Bir toplumda hangi mal ve hizmetlerin üretileceği sorunu da serbest piyasa mekanizmasıyla çözümlenmektedir. Mal ve hizmetlere olan talep düzeyi ve bu talebin sürekliliği onların üretim miktarını da bir yerde belirlemektedir.

iii. Kâr ve ücret düzeyinin serbestçe belirlenmesi: Toplumdaki uzmanlaşmış kişilere olan ihtiyaç, bunların ücretlerinin düzeyini saptamaya yarayan en önemli faktördür. Sözgelimi, doktor, mühendis vb. elemanların kıt olduğu bir ortamda bunlara olan talep arttıkça, ücretleri de yükselecektir. İş hayatında da talebin yüksek olduğu alanlara yatırım yapan kişilerin kârları yüksek olacaktır. Kapitalist ekonomi

politiğin savına göre, yüksek kâr ve ücret düzeyleri birçok kişiyi bu nitelikteki alanlara çekeceği için, zamanla, ücret ve kârların öteki alanlardakilere oranla yüksekliği ortadan kalkacak, denge kurulacaktır.

iv. Serbest rekabet: Kişilerin bireysel olarak ya da firmalar aracılığıyla yapacakları rekabet, liberal düzende bütünüyle serbesttir. Ne var ki, rekabetin toplumun genel ahlakına karşı olmaması, öteden beri yerleşmiş bazı toplumsal kurumları yıkıcı nitelikte bulunmaması gerekir (Çavdar, 2003:14).

Yürürlüğe giren kapitalist sistemin işleyiş yasaları, kendi ufku doğrultusunda hareket etmeye başlamış ve manüfaktürden fabrikaya giden yolu hızla aşmıştır. Dowd'a (2006:43) göre 18. yüzyıl İngiltere'sinde, yün işleme teknolojisi tarımla geçinen ailelerin köy evlerinde tamamlayıcı bir uğraş olarak yürüttükleri el çıkırığı ve el tezgâhından mevcut iken, 1780'lerde iplik bükme makinesi ortaya çıkmıştır. Bu gelişme, ev sanayisini maziye gömmüş ve su gücüyle çalışan yün imalathanelerini devreye sokmuştur. 19. yüzyılın başında ise dokumacılık, verimlilikte geri kaldığı için, buhar gücüyle çalışan dokuma tezgâhı bulunmuştur. 1776'da Watt'ın icat ettiği buhar makinesinin 1815'te iplik bükme makinesiyle birleştirilmesi ve pamuklu dokumacılıkta buharla çalışan dokuma tezgahlarının kullanılmasıyla birlikte, dünyanın ilk modern fabrikası da ortaya çıkmıştır (Dowd, 2006:43). Bu modern fabrikanın doğuşu, üretimi yapan işçinin niteliğini değiştirmiş ve artık işçi sınıfı meydana gelmiştir. İşçi sınıfının oluşmasında modern fabrikanın doğuşu temel etmen olmakla birlikte, bu etmenin hazırlık aşaması daha öncelere gitmektedir. Kapitalist üretim tarzının temelini atan devrimin ilk perdesi, 15. yüzyılın son otuz yılı ile 16. yüzyılın ilk on yılında oynandı. Marx (2007:682), James Steuart'ın söylediği, 'evi ve şatoyu boş yere dolduran' hizmetliler ile uşaklar takımına yol verilmesiyle, emek pazarına serbest bir proleterya yığını sürülmüş olduğunu ileri sürer.

Varlığını öyle ya da böyle sürdüren kapitalizm, insanoğluna neleri verdiği, insanoğlundan neleri aldığı tartışmaları olanca hızıyla devam etmektedir. Örneğin Filho'ya (2002:108) göre kapitalizm, tarihin gördüğü sistem olmanın yanında, en sistematik imhaya yol açan bir sistemdir. Ancak ortaya koyduğu değişim ve bu değişimin hızı konusunda herkes hem fikirdir. Giddens'in (2005:13) belirttiği üzere; sanayi kapitalizminin Dünya çapında genişlemesine tanıklık ederek geçen yüzyıllık

zaman dilimi, sonuçları açısından tüm insanlık tarihinde hiç bir dönemde olmadığı kadar şaşırtıcı toplumsal değişikliklere neden olmuştur.

5.2.3.4. Emperyalizm Kuramları

Emperyalizm³⁰, 19. yüzyıla ait bir kavram olmakla birlikte terime yapısal olarak benzeyen oluşumlar ilkçağlardan beri mevcuttur. Bir başka ülkede ticareti ele geçirmek anlamını karşılayan terimin adı ilkçağlarda kolonicilik iken, ortaçağda sömürgeciliktir. Başlığa konu olan emperyalizm bir yönü ile kendinden önceki formlara benzemekle birlikte farklılaştığı noktalar bulunmaktadır.

Kapitalist toplumda emperyalizmin ortaya çıkmasının sebebi, sistemin en temel karakteristiklerinden biri olan genişletilmiş yeniden üretimdir. Bu özelliği kendinden önceki yapılarda görülen biçimden farklı olarak ‘rekabetin’ ve ‘genişletilmiş yeniden üretimin’ sürekli bir yayılma dayatmasıdır. Önceleri ilhak ve işgal edilen yerlerden ganimet, haraç, vergi vs. gibi parasal kaynaklar alınır ancak üretim yapısı değiştirilmezdi. Ancak 19. yüzyılın sonu itibarıyla ortaya çıkan emperyalizm, bunların yerine sermaye ihracı yoluna gitmiştir. Yani önceleri alırken, şimdi vermektedir.

Sanayi devrimi, üretim tekniklerine getirdiği yeniliklerin yanı sıra, toplum yaşamında da önemli değişimleri beraberinde getirerek, Batı ülkeleriyle öteki ülkeler arasında büyük farklılıklar yaratmıştır. Bu süreç ile birlikte özellikle 1870-1920 yılları ekonomileri, daha da güçlenmiş ve bireysel girişimlerin çoğalması ile birlikte çeşitli büyük işletmelerden oluşan ulusal ekonomiler doğmuştur. Çavdar’a (1972:80) göre bu ulusal ekonomiler dünyanın ekonomik düzenini belirlemiş, tanımlamışlardır. Şirketler ve tekeller arasındaki rekabet, bunların bağlı olduğu ulusal ekonomiler arasında yarışmacı bir hale dönüşmüştür. Ondokuzuncu yüzyıl üretim tekniği, ekonomik gelişme ve toplumsal yapıdaki değişimlerle ortaya çıkan aşırı üretim ve aşırı sermaye birikimi geleceğin yeni dünyasının habercisidir. Sistemin genişleme ihtiyacı hissettiğini belirten Arendt (1976:147-148), genişlemenin önce masum bir şekilde aşırı sermaye birikimine çözüm olarak sermaye ihracı çözümünü sunduğunu belirtir. Bölüşümün adil olmadığı bir toplumsal sistem altında kapitalist üretimin

³⁰ Terimi günümüzdeki anlamıyla ilk kullanan yazar, 1902’de yayınlanan *Imperialism* eseriyle John Atkinson Hobson (1858-1960)’dur.

yarattığı müthiş boyutlara ulaşan zenginlik, bir ‘tasarruf fazlası’na; yani mevcut ulusal üretim ve tüketim kapasitesi içinde tembelliğe mahkûm sermaye birikimine yol açmıştı. Büyümekte olan bir sınıfın elinde olsa da, bu para kimsenin gereksinme duymadığı, gereksiz bir paraydı. Emperyalizm çağından önceki onyıllarda yaşanan kriz ve depresyonların ardından, kapitalistlerde, bütün ekonomik üretim sistemlerinin, şimdiden sonra ‘kapitalist toplumun dışı’ndan gelmesi gereken bir arz ve talebe bağımlı olduğu düşüncesi oluşmuştu.

Çavdar’ın yukarıda işaret ettiği değişim 19. yüzyılın sonlarında bir yapı olarak ortaya çıktı ve “resmen” yürürlüğe girdi. Arendt’in (1976:147) belirttiğine göre, 1880’li yıllarda emperyalizm, siyaset sahnesine Afrika üzerine çekişmelerle birlikte girdiğinde, işadamlarından destek, iktidardaki hükümetlerden şiddetli muhalefet ve eğitilmiş sınıflardan şaşırtıcı ölçüde destek gördü. Sanki bütün kötülöklere çare olsun diye Tanrı göndermişti onu.

Ortaya çıkan emperyalizm hem yeni bir form ortaya koyuyor, hem de önceki devraldığı yapıyı benzer şekilde içinde barındırıyordu. Önceki yapı ile kastedilen ilhak ve işgal politikalarını devam ettirilmesi ve diğer ölkelerin ticaretinin ele geçirme çabasıdır. Yeni form ile kastedilen ise hem kapitalist sistemin gereğinde var olan aşırı üretimin ölkede içinde tüketilemeyecek düzeye ulaşan arz-talep dengesinin dışarıya aktarılması hem de sınaî ihracının (meta ihracı) yanında sermaye ihracının da yer almasıdır. Sözüedilen bu yeni formun işleyiş şekli şöyledir: İlk anlamında emperyalizm, emperyal ölkenin, sömürgeleştirilen ölkelerin kaynaklarına ekonomik ve askeri yolla el koyma, ardından bu sömürgeleştirilen ölkeleri, emperyal ölkenin alıcı, sömürge ölkelerin satıcı olduğu bir hammadde pazarı ve ardından, emperyal ölkelerin üretici ve satıcı, sömürge ölkelerin alıcı olduğu bir nihai mal pazarına dönüştürmeyi içerir. Öteki türlü bir yayılmacılık ise, emperyalizmden ziyade, diğer başka sebeplere dayandırılabilir bir yayılma sürecinden öteye geçmez. İkinci anlamda ise; ölkeler arasındaki alışverişte metanın yer almaması. Sermaye-yoğun yeniliklerin finansmanı ile sağlanacak yüksek kârlılık imkânları, giderek eldeki finansal kaynaklar için yetersizleştiği için finans kuruluşları paradan para kazanma yollarını denemeye başladılar. Yani üretimden uzaklaşarak, asli işlevlerine yabancılaştılar.

Emperyalizm üzerine kuramlarını ortaya koyanlar genel olarak Marxistlerdir. Schumpeter’in (2003:49) belirttiği üzere Marx’ın emperyalizm kuramının bütün

kökleri eserleri arasında yer almaktadır, ancak asıl gelişmesi yirminci yüzyılın ilk yirmi yılı içerisinde, “neo-marxist” ekol tarafından geliştirilmiş, sistemin yenilenmesine özellikle Karl Kautsky gibi eski Marxistlerle de barışılarak çalışılmıştır. Öncüleri Otto Bauer, Rudolf Hilferding, Max Adler olan bu ekolün merkezi Viyana olmuştur. Emperyalizm fikirleri ayrıca Rosa Luxemburg ve Fritz Sternberg gibi yazarlar tarafından da genişletilmiştir. Schumpeter’in (2003:49-50) emperyalizmin işleyişine ilişkin düşünceleri şöyledir: Kapitalist toplum ve onun ekonomik sistemi kâr amacı gütmeyen var olamayacağına göre ve öte yandan sistemin yapısı ve işlevi nedeniyle kazançların daima azalması sebebiyle, kapitalist sınıfın ilk hedefi bu kaybolan kazançları yeniden sağlamak, kârı artırmaktır. Sermaye birikimi her ne kadar sermaye birleşimi yönünden birey olarak kapitalistlerin durumunu geçici olarak düzeltiyorsa da, sonuçta genel durum kötüleşmeye devam etmektedir. Bu şekilde kârın artış kat sayısı azalmakta, sermaye el emeğinin serbest şekilde sömürüldüğü ülkelere çıkmakta, yayılmakta; makineleşme sürecinin ileri olmadığı bu ülkelerde büyük kazançlar elde etmeye çalışmaktadır. Böylece, gelişmemiş ülkelere doğru başlayan sermaye ihracında donatım ve tüketim malları geniş yer tutmaktadır.

Marxist ekolden olmayan ve emperyalizmin ideologlarından, Colege de France’da öğretim üyesi ve Economiste Français’nin müdürü olan P.Leroy-Beaulieu, 1891’de yayınlanan, *Modern Toplumlarda Sömürgeleştirme Üzerine* başlığını taşıyan eserinde Smith’in bu konudaki görüşlerine benzer şekilde şöyle demektedir: “Dünya üzerinde gelişmemiş ancak çok zengin kaynakların üzerinde yaşayan topluluklar vardır. Bu topluluklara akla gelebilecek her türlü yolla nüfuz edip onların modernleşmesini sağlamak ise, modern ülkelerin hem görevi hem de meşru hakkıdır.” (Aktaran; politikadergisi.com.)

Emperyalizmi; tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizm şeklinde tanımlayan Lenin (2009-ç:100-102), emperyalizmi, kapitalist üretim ilişkilerinin bir evrimi, temel önemde siyasal sonuçları olan bir aşaması olarak ifade ederek emperyalizmin -*tekelci kapitalizmin*-

temel karakteristik davranışlarını oluşturan eğilimlerini şöyle açıklar: 1) Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki, ekonomik yaşamda kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır; 2) banka sermayesi sınaî sermayeyle kaynaşmış, ve bu “mali-sermaye” temel üzerinde bir mali oligarşi yaratılmıştır; 3) sermaye ihracı, meta ihracından ayrı olarak, özel bir önem kazanmıştır; 4) dünyayı aralarında bölüşen uluslararası tekelci kapitalist birlikler kurulmuştur; 5) en büyük kapitalist güçlerce dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi tamamlanmıştır. Kendi emperyalizm tanımlamasının ardından Kautsky’nin de emperyalizm tanımlamasına yer vermiştir: “Emperyalizm, büyük ölçüde gelişmiş sınaî kapitalizmin ürünüdür. Onu, sanayileşmiş her kapitalist ulusun, gittikçe daha geniş *tarım* [italik Kautsky’nindir] bölgelerini, bu bölgelerde hangi uluslar oturursa otursun, ilhak etmek ya da egemenliği altına almak olarak da tanımlanabilir”.

Görüleceği üzere bu iki tanımlama arasında farklılıklar var. Kautsky’nin tanımında emperyalizm, sınaî sermayenin yeni pazarlar bulma ya da yaratma süreci olarak algılanırken Lenin bu tanımlamaya iki noktada karşı çıkmaktadır. İlki; sınaî sermayenin zorunlu ihracı değil, mali sermayenin ihracı olduğu konusu, ikincisi de; Kautsky’nin kapitalist olmayan ülkeler olarak kastettiği tarım bölgelerinin ilhak edilmek istendiği görüşü. Çünkü Lenin’e göre sadece kapitalist olmayan ülkeler değil, sanayileşmiş kapitalist ülkelerde - Belçika Almanya tarafından, Lorraine’de Fransa tarafından işgal edilmiştir.- ilhak edilmek istemektedir.

Emperyalizm denince akla gelen ilk isimlerden bir kaçından biri olan Rosa Luxemburg’un (2003-ç: 346) emperyalizm tanımlaması ise şöyledir: “Tarihsel bir süreç olarak sermaye birikimi, bütün yönleriyle kapitalist olmayan toplumsal tabakaların varlığına bağlıdır. Bu sebeple emperyalizm, biriken sermayenin geriye kalanın ele geçirilmesi için gösterdiği çabanın siyasi ifadesidir.”

Emperyalizm konusunda bazı yazarların ya terimin önüne ek yaptıkları ya da başka bir terim kullanarak vurgu yaptıkları görülmektedir. Örneğin Lenin tekelci kapitalizm demişken, Kautsky ise vurguyu derinleştirmek ve emperyalizm kuramını güçlendirmek için terimin önüne *ultra* kelimesini ekleyerek *ultra emperyalizm* demiştir.

Karl Kautsky'nin ultra emperyalizm vurgusu şöyledir: “(...) bugünkü emperyalist siyasetin yerine, ulusal mali-sermayeler arasındaki savaşımın yerine uluslararası düzeyde birleşmiş mali-sermayeyle dünyanın ortaklaşa sömürüleceği yeni, [u]ltra-emperyalist siyaset alamaz mı? Kapitalizmin bu yeni aşaması her halde anlaşılabilir bir şeydir. Bu, gerçekleşebilir mi? Bu soruyu yanıtlamamızı olanaklı kılacak yeterli öncüllere henüz sahip değiliz.” (Aktaran; Lenin, 2009-ç:132.)

J. A. Hobson ise *inter-emperyalizm* tanımlaması yaptı: “Herbiri bir dizi uygarlaşmamış sömürgeye ve bağımlı ülkeye sahip birkaç büyük federal imparatorluk temeline yerleşmiş bulunan hristiyanlık, çok kişiye, çağdaş eğilimlerin en mantıksal gelişimi olarak, [i]nter-emperyalizmin sağlam bir temel üzerine kurulacak sürekli bir barış umudunu en çok taşıyan bir gelişim gibi görünmüştü.” (Aktaran; Lenin, 2009-ç:132-133.)

Nikolay Bukharin emperyalizmi tarihsel diyalektik bağlamda değerlendirerek *finans kapitalizm* tanımını ortaya koydu; “Gerçekte, sanayi kapitalizmi nasıl ki ticari kapitalizmin bir devamıdır, finans kapitalizm de sanayi kapitalizminin bir devamıdır. Gelişme sürecinde kapitalizmin temel çelişkilerinin sürekli olarak daha geniş bir ölçekte yeniden üretilmesi ve en keskin ifadesini günümüzde bulması bu nedenledir.” (1996-ç:103.)

Rudolf Hilferding ile özdeşleşen şey ise *mali sermaye* kavramıdır. “Sınai sermayenin daima büyüyen bir parçası, onu kullanmakta olan sanayicilere ait değildir. Sanayiciler, bundan yararlanma olanağını, yalnızca, kendilerine göre sermaye sahipliğini temsil eden bankalar kanalıyla elde etmektedirler. Öte yandan, bankalar da, gitgide artan bir sermaye kısmını, sanayide tutmak zorundadır. Böylece bankalar, gittikçe artan ölçüde, birer sanayi kapitalisti haline geliyor. Gerçekte, sanayi sermayesi haline dönüşen bu banka sermayesine [m]ali-sermaye (finance capital) diyorum.” (1981-ç:225.)

5.3. Sosyalist Üretim Tarzı

5.3.1. Sosyalizmi Doğuran Etmenler

19. yüzyıl Avrupa'sındaki işçi hareketleriyle birlikte doğan sosyalizm teriminin kökü Latince “dost”, “yoldaş” anlamları da olan “socius”dan gelmektedir. Kazgan'ın belirttiğine göre (2009:429) terim İngiltere’de ilk kez Robert Owen’in

talebeleri için 1822 yılında, Fransa'da 1831'de kullanılmıştır. Antikçağdan itibaren kullanılan kelime komünizm'dir. Bu bakımdan sosyalizm kavramı eski olsa da, sosyalizm kelimesi oldukça yenidir.

Sosyalizmi doğuran etmenler, kapitalist sisteme olan tepkilerin içinde aranmalıdır. Ancak sistematik bir tepkinin ortaya çıkması için kapitalizmin sistematığının oluşması gereklidir ki, bu bizi ekonomi politiğin sahneye çıkışı olan 17. yüzyıla götürür. 17. yüzyıldan sonra, toprak mülkiyetine dayalı aşırılıklar ve sömürüye karşı duyulan öfke, 1640'larda İngiliz Devrimi'ni, 1789'da da Fransız Devrimi'ni besleyen unsurlar (Cleaver, 2007:407) olup bu yönde atılmış adımlardır. Kapitalizmi sistematikleştiren ekonomi politik, sosyalizme giden yolda eşitlikçi arayışlarla beraber, asimetrik yapısı ile karşısında olacak olan sosyalizmi ahlaki değerlere göre düşsel toplum düzenini hayal eden ütöpik yapısından, diyalektik materyalist kuram ile birlikte bilimsel yapısına geçiş sürecini de hazırlamıştır.

Kapitalist sisteme tepkiler iki koldan değerlendirilebilir. Koloğlu'nun da (1969:140) belirttiği gibi; liberal sistemin sonuçları karşısında bir kısım ekonomistler, ıslahata taraftar olmuşlar, diğerleri, özellikle Sosyalistler, daha radikal hareket ederek toplumu yeni esaslar üzerine kurmaya girişmişlerdir. Islahatçılar, Ekonomi Doktrinleri Tarihinde müdahaleci okulu oluştururlar. Bunlar sosyalist değildirler, liberalizmin neticesi olan aksaklıkları, acıları bekleyerek karşılamak istemezler. Serbesti prensibini feda etmeden, serbestinin sebebiyet verdiği düzensizlikleri gidermeye, insanlardan mühim bir kısmının hayatın nimetlerinden faydalanmalarına çalışırlar. Sosyalistler ise Cleaver'e göre (2007:399) Kapitalist kalkınmaya yöneltmiş ve günümüzde de geçerliliğini koruyan eleştirilerin en eskilerinden biri de sosyalistlerin eleştirileridir. Sosyalizm, liberal öğretiyeye köklü, onun ideolojisini reddeden bir tepki iken diğerleri kapitalizminin yenilenerek daha yaşanılabilir bir düzen olmasını hedeflemiştir.

Sanayi devrimiyle birlikte değişen ekonomik yapı, muazzam servet birikimi yaratmış, sanayi şehirleri ve işçi sınıfı oluşmuş, toplumsal yapıda bir takım sonuçlar meydana gelmeye başlamıştır. Gelişen kapitalist sisteme karşı rahatsızlıklar ve başkaldırıları da yaşanan bu gelişmeler ile birlikte başlamıştır. Ortaya çıkan bu yapısal değişime karşı oluşan huzursuzlukların sebebini iki temel başlıkta

toplanabilir. İlki işçi sınıfının durumu, ikincisi de ardı ardına gelmeye başlayan krizlerdir.

Sanayileşmiş ülkelerde çalışan işçi sınıfının durumu yaratılan zenginliğin ve sürecin içinde çok kötü bir duruma gelmiştir. Ücretli işçi, feodal düzenin yıkılmasıyla, hukuk açısından özgürlüğe kavuşmuştu; serbest iş sözleşmesi yapabilir, kanun karşısında eşit sayılırdı. Ne var ki, üretim araçları mülkiyetine sahip olan kapitaliste, gittikçe daha bağlı hale gelmişti. İktisadi eşitsizlik, serflüğün kalkmasının önemini azalttı, zira, gücü farklı iki tarafın yaptığı iş sözleşmesi, feodal lordunki kadar zalimdi (Kazgan, 2009: 288). İşsiz kalmamak için var olan koşullara katlanan işçiler, esnek ve uzun çalışma saatleri, kötü çalışma koşulları ve yetersiz ücretlere karşı grevlere başvurmuşlardır. Kapitalistler buna çözüm olarak erkek işçilerden daha düşük ücret ve daha esnek şartlarda çalışacak olan kadın ve çocuk işçiliğine yönelmişlerdir. Ancak kısa dönemde sorunu çözen bu yaklaşım, ilerleyen süreçte daha büyük grevlere yol açmıştır.

İkinci konu olan krizler de sisteme olan güveni azaltmıştır. İlk kriz 1815 yılında, İngiltere’de, pamuk sanayinde kendini göstermiştir. İngiliz sanayiciler, Napolyon savaşları sebebiyle stok yapmış, savaş sonrası pazarların açılacağını düşünmüşlerdir. Ancak düşünülen gerçekleşmemiş, ürünler elde kalmıştır. Yine 1818 ve 1825 yıllarında tekrarlanan krizler büyük boyutlarda işsizliğe yol açmış, yoğun sefalet görülmüştür. Yaşanan bu testler sonucunda ekonominin kendiliğinden düzene girememesi sisteme olan güveni sarsmış, bu bunalım müdahaleci ve sosyalist sistemlere yol vermiştir.

5.3.2. Sosyalist Toplum

Sosyalizm başlığı altında sosyalist sistemin neyi ifade ettiğini anlatabilmek için tıpkı Marx’ın kullandığı yöntemi kullanma gerekliliği vardır. Buna göre önce kapitalizm pratiğinden yola çıkarak kapitalist sistemin işleyiş yasaları ve kapitalizmin çelişkileri ortaya konacak ardından sosyalist toplum yasaları işlenecektir. Bu yöntemle göre ilk yol olan kapitalizmin işleyiş yasalarının ortaya konulması kapitalizm başlığı altında incelendiğinden burada ikinci yol olan kapitalizmin çelişkileri işlenecektir.

Kapitalizmde her üretim belirli bir planla gerçekleştirilir. Çünkü rasyonel davranan girişimci, satamayacağı ürünü üretmemek için planlı üretim yapar. Bu üretim sürecinde birimler arasında koordinasyon olmasına karşın, kapitalistler arasındaki ölümcül bir rekabetten dolayı plansızlık -anarşi- yaşanır. Doğası gereği kapitalist, yeni teknikleri ve elde ettiği artı-değeri sürekli yatırıma kullanmak zorundadır; çünkü sürekli büyüme sistemin gereğidir. Bunu yapamayan kapitalist ya bir holdingin şirketi olur ya da ortadan kalkar. Marxist düşünürlere göre kapitalist sistemde üretim süreci sonucunda bolluk elde edilebilmiş ancak kâr elde etme zorunluluğundan dolayı bolluk içinde kıtlık yaşanmaktadır. Sürekli yeni tekniklerle artan üretim sonucunda ortaya çıkan bolluk, tüketicinin lehine sonuçlanmış gibi görünse aslında, arka planda son derece kurnazca bir çözüm sunulmuştur; finans ya da diğer adıyla spekülasyon. Üretilen malın tüketilmesi, işçinin yaşayabileceği kadar ücret almasından dolayı mümkün olmadığından, devreye giren kredi sistemi ile kapitalizmin sürerliği açısından muazzam bir enerji kaynağı olmuştur. Bunun sonucunda işçinin borçlanarak³¹ (kredi ile) tüketmesinin yansıması iki boyutlu olmuştur; ilki ve doğrudan hedeflenen tüketimin artırılması, ikinci ve kurnaz olanı ise, işçinin borçlanarak uzun yıllar geleceğini ipotek alması sonucu greve, direnişe işsizlik tehdidi yüzünden başvuramaması. Kapitalist üretim sürecinde canlı emek ve cansız emek üretimi gerçekleştirir. Canlı emek anlaşılacağı üzere işçi, cansız emek ise sabit sermaye, yani makine, bina, teçhizat, hammadde vb.'den oluşmaktadır. Bu iki olgunun birbirine oranı süreç ilerledikçe cansız emeğin aleyhine olarak azalır. Bu durumun sebebi, belirtildiği üzere kapitalistin sürekli olarak büyüme gereksiniminin sonucu olarak yeni teknikleri, yani mekanizasyonu artırmasından kaynaklanır. Süreç ilerledikçe canlı emek, cansız emeğe tabi olur. Ancak bu durum bir sorun ortaya çıkarır; kâr oranlarının düşme eğilimi. Bunun sebebi ise artı-değeri yaratan canlı emek olmasındandır. Sermaye göreceli artı değer (emeğin verimini artıran teknik yeniliklerin uygulanmasıyla çoğaltılan artı değer) üretimini artırmak için giriştiği bu süreç sonunda, bahsedildiği üzere kâr oranlarındaki düşme sonucu ile karşılaşılır. Aslında bunun sebebi, emeğin kapitalist tarafından bir girdi olarak görülmesinden kaynaklanır. Kapitalist, yatırımı cansız emeğe yapar. İşçileri aç ve işsiz bırakır.

³¹ Sonraları bu amaçlara bir ek daha yapılarak işçi için düşünülen bu sistem ülkeler için uygulanır olmuştur.

Cansız emeğe yatırım yaparak teknolojisini yeniler ve rekabet gücünü artırır. İşte bu nokta, yani işçinin aç ve işsiz bırakılması emek - sermaye arasındaki antagonizmanın bir yansıması olurken, rekabet için cansız emeğe yatırım yapılması da sermaye - sermaye arasındaki çelişkinin tezahürüdür.

6. FELSEFİ KAYNAKLAR

Başlık ilk olarak ekonomi teriminin³² ortaya çıktığı dönem olan köleci toplum düşünürleri ele alınacaktır. Sonrasında üretim tarzına ilişkin görüş belirten ve toplumsal yapının dönüşümünde mihenk taşı olarak kabul edilen düşünürlerin görüşlerine yer verilecektir.

İlkçağ düşünürleri köleci toplumda, ortaçağ düşünürleri feodal toplumda, yakınçağ düşünürleri ise kapitalist ve sosyalist toplumda yaşamıştır.

6.1. Kökenler

6.1.1. Platon

M.Ö. 427 - M.Ö. 347 yılları arasında yaşayan, Socrates'in öğrencisi Aristo'nun hocası Platon'un ekonomik olgulara dair düşünceleri *Cumhuriyet* eserinde bulunmaktadır. Balaban (1947: 15-16) Platon'un bu eserinde, bir toplumda ihtiyaçların giderilmesi için işbölümünün gerekli olduğunu, tarımsal faaliyetler sonucu temel ihtiyaçların karşılanması ile normal bir hayat sürüleceğini belirtir. Platon, devamında servet peşinde koşmanın, yapay ihtiyaçlar doğurmasından dolayı topluma zarar verip, düzeni bozduğunu yazmaktadır. Düzenin sağlanabilmesi için *Devlet* eserinde işbölümü vurgusu yaptıktan sonra sınıflı toplum yapısını oluşturmaya çalışır. Beden gücü çalışanlarını *besleyici sınıfa* sokan Platon, bu sınıfın yalnızca üretim işiyle uğraşması gerektiğini düşünür. Doğuştan akıllı, cesur ve güçlü olanlar ise askerler yani *koruyucu sınıfı* oluşturacaktır. 'İdeal Devlet' bu iki ana sınıfın üzerindedir. Ayrıca bütün site çocuklarının 18 yaşına kadar aynı eğitim sürecinden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

³² Terimi ilk kez Aristo, ev idaresi kavramı (Oikos) ile kanun kavramını (nomos) birleştirerek kullanmıştır. İlk kez bir eser başlığı olarak ise –Oikonomikos- M.Ö.4 yüzyılda Ksenophon tarafından, ev yönetiminin mantıklı kurallarını incelediği özel bir eserinin başlığında (Anikin, 2008:22) geçmektedir.

Neumark (1943: 27-28), Platon'un *Kanunlar* eserinde, *Cumhuriyet* eserine göre daha açık ve net düşünceleri dile getirdiğini belirtir. Platon bu eserinde, özel mülkiyeti prensipte kabul etmiş ancak toprak mülkiyetinin tamamen eşitlik dahilinde paylaşılmasını ve veraset haklarının sıkı kurallarla sınırlandırılması gerektiğini dile getirmiştir. Platon'un tasavvur ettiği Devlette, dış ticaret ve yabancı ülkelere seyahati olmayacaktır. Ayrıca servet ve gelir farkları çok küçük olacak, faiz yasak edilecekti. Platon ve öğrencisi Aristo, zenginlikle fakirlik ve israf ile cimrilığe karşı tavır almaktadırlar; filozoflar sosyal, ahlaki ve estetik sebeplerden dolayı daha ziyade “orta vaziyette bulunan vatandaş” tipini tercih etmektedirler.

6.1.2. Aristo

Kölecî üretim tarzının geçerli olduğu M.Ö. 384 – M.Ö. 322 yılları arasında dönemin toplumsal yapısının tartışmaya açıldığı bir dönemde yaşayan Aristo, bilimsel hipotez ve felsefî tezlerinde çağının ilerisinde olmasına karşın kölecilik konusunda ise çağının görüşlerinin etkisinde kalmış, köleliği normal bir toplumsal kurum olarak görmüştür. Köleyi cansız bir alet olarak gören filozof, aslında bu belirlemesiyle ekonomi politik anlamda köleyi bir insandan çok, üretim aracı olarak görmektedir. Doğanın birilerini köle sahibi özgür yurttaş olarak yaratırken birilerini de köle olarak yarattığını söyleyen filozof, köleliğe ahlaki gerekçeler bularak başarılı kölelerin azat edilmelerini önermektedir.

Aristoteles “Politika” adlı eserinde siyaset felsefesi üzerine tezlerini öne sürerken “ekonomi” kavramını inşa etmekte ve çağdaş ekonomi politiğe bazı düşünsel ve yöntemsel hammaddeler sağlamaktadır. Ticaretin bugünkü gibi gelişmiş olmadığı bir toplumda üretimin ve tüketimin hane halkı içinde gerçekleşmesi, ekonominin temel alanının aile olarak tahlil edilmesini sağlamaktadır. Bu tahlilden kölecî toplumlarda ekonominin kapitalist toplumların aksine toplumsal ilişkilerin içine gömülü vaziyette olduğunu çıkartabilir. Anikin'in (2008:24-25) belirttiğine göre geliştirdiği ve farklı bölümlerden oluşan “ekonomik sistem”i, Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nin ilk beş bölümü ve Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildinin ilk kısmıyla karşılaştırılırsa, şaşırtıcı bir düşünsel süreklilik görülür. Karşımızda, öncüllerini temel alan yeni bir aşama vardır. Lenin fiyatların oluşum ve değişim yasasını (yani değer yasasını) bulma dürtüsünün Aristo'dan çıkıp bütün klasik siyasal

iktisadî geçip Marx’a vardığını söyler. Aristo bir malın, kullanım değeri ve değişim değeri olarak iki yönü olduğunu saptamış ve değişim sürecini çözümlemesinin ardından siyasal iktisadın sabit ilgi alanı haline gelecek olan soruyu sormuştur: Değişim ve değişim değerleri, veya nihai olarak fiyatlar, yani parasal ifadeleri arasındaki karşılıklı ilişkileri (korelasyon) belirleyen nedir? Ortak ölçü birliği için eşitlik olması gerektiğini ortaya koyan Aristo, sorunun cevabına ‘emek’i veremese de (Aktaran; Batseva, 1971:50) adımı atmış oluyordu:

Aristo “para kazanma”nın iki yolundan bahsetmişti: “Biri zorunlu ve kabul edilecek niteliktedir, (...) öteki [yani] ticari olanı değıştokuşa dayanır ve buna haklı olarak kınamayla bakılabilir; çünkü doğadan değil, insanların birbirleriyle alışverişlerinden çıkmaktadır. Diğer bir deyişle “oekonomik”in (doğal ekonominin) karşısında chrematistik yani ticarete, servet edinmeye ilişkin faaliyetler yer alır. Farklı bir anlatımla “oekonomik” kullanım değerine ilişkinken, “chrematistik” değişim değerine ilişkindir. Aile yönetimi açısından gerçek servet, kullanım değerlerinin temini ve tedarikidir. Bunun da doğal bir sınırı olacaktır. Oysa ki değişim değerlerinin elde edilmesi para biriktirmeye ilgilidir ve bunun sonu yoktur³³. Böylece, Aristo “ev” ile “piyasa”yı birbirlerinin karşısına koymuş olur. Aristo, ahlak (etik) alanda tartışırken fiyatlardan (değerlerden) bahseder. Değişime sokulan ihtiyaçlar arasında, adalet adına, bir “denge”nin, “eşitlik”in bulunması gerektiğinde ısrarlıdır. Aristo, bu günün deyimi ile tekel fiyatına karşıydı. Böyle bir davranışı etik dışı buluyordu. Bu görüşü onu, adil fiyata (justum pretium ya da verum pretium), dolayısıyla bir maliyet ilkesi aramaya götürecektir (Üşür,2003:3).

Zamanın Yunanistan’ın da ticaret ve para ilişkilerinin gelişmesinden hoşlanmayan Aristo’nun ideali, içinde kölelerin çalıştığı küçük bir tarım ekonomisiydi. Bu ekonomi, gereksinimlerinin çoğunu kendisi tedarik edecek ve eksik kalan birkaç malı da komşularından “adil değişim” yoluyla alacaktı. Aristo’nun köleliği normal bir kurumsal yapı olarak görmesi ancak adil fiyat arayışını bulma arayışı sonunda oekonomik ve chrematistik ayrımı yapması, Smith sorunsalı ile yapısal olarak benzeşmektedir.

6.2. Klasik Ekonomi Politik

Klasik okul ile ekonomi politik bilimi arasındaki ilişki neredeyse örtüşmektedir. Çünkü kaynaklarda klasik iktisadın bunalımından, politik iktisadın bunalımı şeklinde söz edilmektedir.

³³ Mammonizm

Keynes’e (2008:14) göre ‘Klasik iktisatçılar’ ifadesi, Ricardo ve James Mill ve bu iki iktisatçıdan önce yaşamış olanları yani en yüksek aşaması Ricardiyen iktisat olarak belirtilen kuramın kurucularını da kapsayacak biçimde ilk kez Marx tarafından kullanılmıştır. Klasik okul’un nerede başlayıp nerede bittiği ise tartışmalı bir konudur. Marx (2007:90) ekonomi politik denince ne anladığını ve ne zaman başladığını şöyle dile getirmektedir: “Ben klasik ekonomi politik deyince, yalnızca görüşleri ele alan, bilimsel ekonominin uzun süre önce sağladığı malzemeyi durup dinlenmeden ağzında geveleyip duran ve burjuvazinin günlük kullanımı için en münasebetsiz olayların en usa-uygun açıklamalarını arayan, bunun dışında da tuzukuru burjuvazinin onlar için dünyaların en iyisi olan kendi dünyaları ile ilgili bayağı düşüncelerini bilgiçe sistemleştirmeye ve bunları ebedi gerçeklermiş gibi ilan etmeye kalkışan vülger ekonomiye karşılık, W.Petty’den³⁴ beri, burjuva toplumdaki gerçek üretim ilişkilerini araştıran bir ekonomi bilimini anlıyorum”. Klasik ekonomi politiğin bittiği yeri ise son sözcüsü olarak gördüğü J.S.Mill olarak görmektedir³⁵ (2005-a:280). Keynes (2008:14) ise hata yapmış olabileceğini kabul ederek Klasik ekonomi politiğin kapsamına Ricardo’dan sonra gelenleri, yani J.S.Mill, Marshall, Edgeworth ve Pigou olmak üzere Ricardiyen ekonomi kuramını benimseyenleri dahil etmiştir.

Klasik ekonomi politiğin, bu öğretinin içinde yer alan emek-değer kuramını ve sonuç olarak ekonomi politikten ekonomi bilimine geçişin kaynaklarını görebilmek için Klasik Okul’un iki büyük temsilcisi Smith ve Ricardo’ya, daha doğrusu onların yaşadığı dönemdeki olgulara bakılmalı. Savran (2007: 12-13) her düşünce okulu gibi klasik ekonomi politikte bir boşlukta değil, somut tarihsel bir bağlamda doğduğunu belirttikten sonra, şöyle devam etmektedir:

³⁴ Klasik dönemin öncüleri arasında William Petty gelir (1690, *Political Arithmetick*). Petty, öznel bir değer kuramı olamayacağını göstermesi ve üretimin maliyetini ifade eden “doğal değer” kavramını ortaya atıp ampirik olarak bunu emekçinin kendini yeniden üretmesi için tükettiği geçimlik gelirle ilişkilendirmesi ve artı-değeri de hasıla-ücret farkı olarak tanımlaması ile Merkantilist olmasına rağmen emek değer kuramının ilk temsilcisidir. Klasik dönemin bütün düşünürleri, değeri Petty gibi emek değer soyutluluğunda tanımlamaktadır (Karahanoğulları, 2009:40).

³⁵ Genel anlamıyla Klasik İktisadın, dar anlamıyla da Ricardo İktisadı’nın 1870’lerdeki son bunalım aşamasının başlangıç noktası olarak, 1869 yılında J.S.Mill’in ücret fonu kuramını reddetmesi alınabilir (Kürmüç, 2009: 74-75)

“O çağa iki büyük gelişme damgasını vurmuştu: Sanayi Devrimi ve Büyük Fransız Devrimi. Sanayi Devrimi [bir yandan] fabrika üretimine geçişi, [diğer yandan da] kendi hakimiyeti altında çalışan binlerce ücretli işçinin ürettiği artı-değere sanayi kapitalistinin doğrudan üretim süreci çerçevesinde el koyduğu bir sistemin yükselişini [simgeliyordu]. Ricardo 17 yaşındayken patlak veren Fransız Devrimi ise feodal toplumun hücreleri içinde gelişmekte olan burjuvazinin, peşine emekçileri ve yoksulları takarak, feodalizmin iktidar kalesi olan mutlakiyetçi devleti yıkarak kaynağını modern mülksahibi kapitalistte bulan yeni bir devlet iktidarını kurma mücadelesinin, ilk örneği değilse bile doruk noktasıydı. Yani 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçiş dönemi, burjuvazinin hem sosyo-ekonomik, hem de politik olarak dünyanın çehresini devrimci biçimde değiştirmeye giriştiği çağıdır. Feodal toplumun bağrından doğan modern kapitalist toplumun çizgileri bu dönemde yavaş yavaş belirginleşiyordu. Adam Smith ve David Ricardo’nun klasik ekonomi politigi işte bu çağın çocuğudur. Yaşadıkları dünya, burjuvazinin eski düzenin hakim sınıfı feodaliteye karşı ayaklandığı bir dünya idi. Burjuvazi henüz yükselen bir devrimci sınıftı. Burjuvazinin aydınlarının sınıflardan ve sınıf mücadelesinden korkması için bir neden yoktu. Klasik ekonomi politigin, kendinden sonraki bayağı iktisat okullarından farklı olarak ekonomiyi sınıflar temelinde incelemesinin tarihsel temeli burada yatar. Gerçek anlamıyla feodal bir sınıf olmamakla birlikte hem tarihsel olarak onun bir kalıntısı olan, hem de pratikte soylularla içiçe geçen büyük toprak sahipleri sınıfının, kapitalist üretimin gelişmesi önünde, yeni yükselmekte olan genç burjuvazinin tam tersine engel olarak yükselmesidir ki, klasik ekonomi politigin emek değer teorisini benimsemesini olanaklı, hatta gerekli kılar. Bu emeğin harcanmasında ya da örgütlenmesinde hiçbir katkısı olmayan toprak sahiplerini ve onların toplam üretimden elde ettikleri geliri, yani rantı, bir parazit olarak sunmak, kapitalistlerin kârından ve işçilerin ücretinden ayırtırmak ancak böyle mümkün olabilirdi. İşte klasik ekonomi politigin toplumun iktisadi hayatının temelinde mücadele içindeki sınıfları ve değerin yaratıcısı olarak emeği bulması bu tarihsel koşulların ürünüdür”.

Klasiklerin temel özelliği, sanayi üretimi sonucu elde edilecek bir fazlalık ile sermaye birikimini sağlayıp, toplumun zenginliğinin arttırılmasını sağlamaktır. Bu yönde ilk adım olarak Smith ile birlikte sanayi üretimi kanalına yönelik eğilimin tamamen yerleştiği görülmektedir. Merkantilistler sadece değişim üzerine yoğunlaşıp, üretimin üzerine yeterince eğilmediklerinden, üretim faktörünün önemini Fیزیokratlardan alıp, sadece toprakla değil, sanayiye de işin içine koyan Smith, artık nehrin yatağını değiştirmişti. Bunun açık kanıtı olarak Smith’in hemen ardından gelen ekonomistlerin bakış açılarındaki değişim gösterilebilir. Örneğin Say’ın bu konuya bakışı şöyledir: “Toprak, doğanın üretken güce sahip tek ögesi değildir. Ancak, bir grup insanın diğerlerini dışarıda bırakacak şekilde sahiplendiği ve bu yolla yararlarına el koyabildiği tek ya da ona en yakın doğa ögesi topraktır. Makinelerimize hareket veren, gemilerimizi taşıyan, balıklarımızı besleyen nehirlerin ve denizlerin suyu da üretken güce sahiptir; değirmenlerimizi döndüren rüzgâr, hatta

güneşin ısısı bile bizim için çalışmaktadır” (Aktaran; Ricardo,2007:63). İşte bu mantık değişimi, bir “tortu” elde etme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Çünkü elde edilmek istenen sermaye birikimi, toplumun ürettiğinden daha azını tüketmesi halinde ortaya çıkabilecek olan bir “artık”ın elde edilmesine bağlıdır³⁶. Böyle olunca, Selek’in (1982:148) belirttiğine göre Klasikler için önemli problem, bu artığın meydana gelişini, büyüklüğünü ve bölüşülmesini etkileyen şartların incelenmesi ve bunları yöneten prensiplerin bulunup ortaya konması problemi olmuştur. Geliştirdikleri değer, ücret, kâr ve rant kuramlarıyla, başlıca, bu problemi çözmeye uğraşmış olduklarını görülmektedir. Bilindiği gibi, klâsikler rant ve kârı toplumun yarattığı artık olarak görürler. Bu, elde edilen toplam üründen bunun üretimi için gerekli harcamalar (ücretler ve diğer üretim giderleri) çıktıktan sonra arta kalan kısımdır.

Klasik okul bir çok açıdan eleştirilmiştir. Bu açılardan biri de ekonomik milliyetçiliği ortaya atan ve korumacı politikalar öneren Friedrich List’tir. Başta Smith olmak üzere Klasiklerin evrensel yaklaşımlarını tutarsız bulan List, Krubbe’nin (1996:12-13) aktardığına göre Klasiklerin kullandığı “Ekonomi Politik” terimini “Kozmopolit Ekonomi Politik” olarak değiştirmiş ve Klasik iktisatçıların ülke gerçeklerini bir yana bıraktıklarını, devleti ve milli menfaatleri ihmal ettiklerini ileri sürerek eleştirmiştir.

6.2.1. Adam Smith: “Görünmez El”

Her şeyden önce yazdığı *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde, hiçbir orijinal fikir olmadığı iddialarına rağmen, sistematigi ve bakış açısıyla tartışmalı da olsa ekonomi biliminin kurucusu sayılan Smith, bazen güncel bazen biraz silik ya da yenilenmiş görüşleriyle eserini yayınladığı günden bugüne en çok atıf alan düşünürlerden biridir. Hirschman’in (1997:112) de belirttiği üzere Smith, 1776’da eserini yayınlamasıyla kendisinden önce gelen birçok ünlü ismin aklını kurcalayan, çıkarların yönlendirdiği davranışların tutkulu davranışlar üzerindeki etkileri³⁷

³⁶ Sözü edilen tasarruf konusunda (...) merkantilizm harcamayı vurgulamasına karşılık, Klasik Okul tasarrufa verdiği önemle ayrılır. Tasarruf, kapital birikiminin kaynağıdır; ekonominin gelişmesinde kapital birikimi, üretim tekniği değişmesiyle birlikte rol oynar (Kazgan, 2009:90).

³⁷ Smith adaletsizliğin ve mutluluğu engelleyen maddi hırsların olumsuz yönlerini dikkate almıştır. Smith epikürosçu değil stoacıdır (Henri,1997:197). Stoacılığın büyük ilkesi *doğaya uygun*

konusundaki spekülasyonlara son vermiştir. Sonuç olarak farkında olmadan, hem ahlak felsefesinin alt dalı sayılan ekonomi bilimini hem de bu bilimin bir okulu olan liberal klasik iktisat okulu kurmuş oluyordu.

Smith bunları yaparken elbette etkilendiği düşünceler ve düşünürler vardı. Bu etkilerden farklı olanı ise fizik bilimi özelinde doğa bilimleridir.³⁸ Kazgan (2009:390) bu konuda “ekonomi, her önemli değişmesinde fizikteki değişimleri izlemiştir” dedikten sonra bu tespitin dayanağını, Newton fiziğinin kesin sonuçlarının ve çağdaş fiziğin olasılık üzerinde durmaya başlamasının ekonomi üzerindeki etkilerini saptayarak kurmuştur:

“Newton fiziği, 17. yüzyıl sonundan 19. yüzyılın sonuna kadar hâkimiyetini sürdürdü. Tanımladığı düzen³⁹ mükemmel, her olayın kesin kanunlara bağlı olduğu, geleceğin, belirli bir mantıkla sadece geçmişe dayandığı bir evrendi. Fiziğin geniş ölçüde etkilediği Neo-Klasiklerin matematiksel yöntemi de, aynı mantığı izliyordu: iktisadi değişkenlerarası ilişkileri, kesin olarak tanımlıyor; iktisadi davranışlara bağlı sonuçlar, sanki, yüzde yüz gerçekleşiyormuş gibi kabul ediliyordu. Newton’gil sistemde, büyüklükler son ondalığa kadar ölçülebilir varsayılıyordu. Neo-Klasiklerin matematiksel yöntemi de, aynı varsayımı sürdürüyordu. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren Gibbs, Boltzmann gibi fizikçiler, Newton’gil evrenin bu kesin ilişkilerini, altüst ettiler. Çağdaş fizik, artık, kesin sonuçlar değil de, sonuçların “olasılık” derecesi üzerinde durmaya başladı; Gibbs ve Boltzmann, fiziğe istatistik yöntemi getirdiler. Fizikteki bu evrimi, nicel iktisat izledi. Matematiksel iktisadın kesin ilişkileri ve sonuçları, yerini, bunların olasılığını göz önünde tutan “ekonometri” ye bırakmaya başladı. Ekonometri, toplumsal-iktisadi hayattaki belirsizliğin yol açtığı arazi değişimlerle, sonuçların kesin değil de, ancak olasılıkla bilinebileceğini göz önünde tuttu; gerçeklerin gözlemindeki kaçınılmaz ölçme hatalarının, “gözlem hatası”nın kesin bilgiyi önlediğini kabul etti. Yani, geçmişe dayanarak öngöreceğimiz geleceği, gözlem hataları ve/veya arazi değişimler dolayısıyla, kesinlikle bilemeyeceğimiz, ancak olasılıkla bilebileceğimiz esastan hareket ediyordu”.

davranmaktır. Doğaya uygun davranmak, akla uygun davranmak ve dolayısıyla insanın kendi kendisine uygunluğu demektir (Hançerlioğlu, 2008:292). Neo-Klasik okulun temel varsayımlarından Homo Economicus’un kökleri burada belirlemektedir.

³⁸ Fizik-ekonomi etkileşiminin temelleri felsefe mutfağına kadar gitmekteyse de asıl etkileşim 17. yüzyılda doğa bilimlerindeki gelişimin etkisiyle başlamıştır. Örneğin Newton, Werner Heisenberg, Max Born ve David Bohm gibi fizikçilerin iyi birer filozof oldukları ve hem felsefeyi hem de ekonomi bilimini etkiledikleri belirtilmelidir. Bu düşünürlerden Heisenberg’in *Physics and Philosophy (Fizik ve Felsefe)* adlı eserinde ortaya koyduğu *Belirsizlik İlkesi* kuramında ‘kesin doğrudan sapma vardır’ önermesi, sosyal bilimlerin içinde yer alan ideoloji etmeninin yerini daha da sağlamlaştırmasına yol açmıştır (Heisenberg, 2000).

³⁹ “Newton’a göre Tanrı büyük bir matematikçi ya da saat yapıcısı, evren ise büyük bir saat gibidir. Tanrı bir kere yaratıp sonuçlandırdıktan sonra evren, kendi yasalarına göre ve insanın nihayetinde anlayıp tanımlayabildikleri özelliklere göre çalışmaya başlamıştır” (Capongiri, 1963:295).

Smith'in tarihteki yerini almasını sağlayan eserinin arkasında iki olgu vardır: İlki eserin yayınlandığı 18. yüzyılın sonlarında, artık manüfaktür üretiminden fabrika üretimine geçiş döneminde *-doğru zamanda-* yaşamış olması. İkincisi de “kapitalizmin dürtüleri ile piyasa ekonomisi arasındaki ilişkilerin niteliğini çok iyi anlamış, insan davranışlarını bilgece kavramış” (Kazgan,2006:v) *-doğru kişi-* olmasıdır.

Her ne kadar Smith'in kitabının başlığında “ekonomi politik” terim olarak geçmese de, kitabın başlığı bunu yeterince yansıtmaktadır; *Ulusların Zenginliği*.⁴⁰ Ulusun zenginliği birikim ile ölçülmektedir. Bu ölçme merkantilizmde para (altın ya da gümüş) iken, Fizyokrasi de üretim (tarım), kapitalizmde ise kâr elde etme yoluyla toplumsal ürün artışı yani sermaye birikimidir. Smith'e göre sermaye birikiminin gelişimini belirleyen toplumun “üç büyük sınıfı” (kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri) arasındaki bölüşümdür. Bu bölüşüm içinde kapitalistlerin payı olan kâr, birikimin tek kaynağını oluşturduğundan, kâr oranındaki değişim toplumun bir bütün olarak geleceği konusunda belirleyici bir yere sahiptir. Savran'a (2008:280) göre bu olgu çok önemlidir. Burada, sermaye birikimi ve bunun kaynağı olan kâr, kapitalist toplumun hayat sürecinin merkezi olarak ortaya çıkmakta, aynı zamanda tüm toplumun “genel çıkarı” ile kapitalistin “özel çıkarı”nın özdeşliği ilk kez “bilimsel” olarak gösterilmektedir. Smith'in kitabını yazmasındaki amaç sermaye birikimini açıklığa kavuşturmadır. Klasik ekonomiye tamamlanmamış bir biçim kazandıran Smith'e göre ulusların gerçek zenginliğini, merkantilistlerin aksine para teşkil etmez, değişim değerleri yaratan yararlı emek oluşturur. Bu yararlı emek de ancak iş bölümü, çalışma ve bir dalda uzmanlaşma (Kesici, 2010:95) ile oluşturulabilir.

Merkantilizm döneminde feodal, toprakları üzerinde kesin bir hâkimiyete sahipti ve bu topraklardan geçmek yasalara, vergilere bağlı idi. Bu öğretide ülkeden dışarıya altın ya da gümüş götürülmesi ağır cezalarla yasak edildiğinden, ticaretin ülkeler arası gelişmesiyle birlikte tacirler bu durumdan hoşnut olmamaya başladılar. Çünkü değişime konu olan ürünler trampa ile çözülemeyecek boyutlara ulaşmıştı ve

⁴⁰ Cazenove (1859:5), Smith'in eserine *Ulusların Zenginliği* başlığını vererek araştırmasının içyüzünü çok net bir şekilde anladığını, Fransızca'dan alınan *Ekonomi Politik* teriminin biraz karışıklık ve bulanıklığı içine alarak, ekonomik olguların açıklanmasında hem doğasında hem de araştırma yöntemlerinde geniş fikir ayrılıklarına kapıyı açtığını söylemiştir. Smith'in ardından ekonomi politik kuramsallaşmış ve bahsedilen fikir ayrılıkları ekonomi okullarını oluşturmuştur.

sonuçta ihraç ve ithal mallarında altın ya da gümüşün el değıştirmesi gerekiyordu. Bu bağlamda Smith devletin etkinliğinin azaltılmasını, örneğin gümrük vergilerinin kaldırılmasını öngörüyordu.

Smith hem Fizyokrasiyi hem de Merkantilizmi eleştirmiştir. Ancak Fizyokrasi eleştirisi Merkantilizm kadar sert değildir. Kazgan’a (2006:ix) göre, Smith merkantilizmin savlarını eleştirip redderken, Fizyokratlarla buluştuğu ve ayrıldığı noktalar vardı. Fizyokratlar gibi zenginleşmenin kaynağını emek ve üretimde görüyor, ama tek zenginlik kaynağının toprak ve toprak üretimi olduğunu, diğer alanların (toprak rantı yaratmadığı için) kısır sayılması gerektiğini reddediyordu. Milletlerin zenginleşmesinde tarım, imalat ve ticaret sıralı aşamalar olarak birlikte rol oynamaktaydılar. Yani Smith üretimden yanaydı ve bu üretimin dış ülkelere satılarak sağlanacağını düşündüğünden, uluslararası ticarete de serbesti taraftarıydı. Sıfır toplamlı oyun anlayışında olan merkantilistlerin uluslar arası ticarete taraflardan biri kazanırsa, diğeri kaybeder düşüncesinin doğru olmadığını, iç ve dış ticarete mübadelenin taraflara kazanç temin edebileceğini ileri sürmüştür (Koloğlu, 1969:68).

Her ne kadar Fizyokratlara ait olsa da, bizim de başlıkta andığımız gibi *görünmez el* (invisible hand) metaforu ile anılmaktadır. Çünkü görünmez el denilince Kapitalizm, Kapitalizm denilince de akla Smith gelmektedir. Craig Smith’in (2006:12) belirttiğine göre Smith görünmez el kavramını, ilk kez *Astronomi Tarihi* eserinde kullanmıştır. Peki nedir bu görünmez el? Üşür’ün (2003:10) cevabı şöyledir; Madem ki ulusal servet artışının sürükleyicisi kârdır ve kâr da kapitalistin ‘özel çıkarı’ peşinde koşanların edindiği gelirdir; ve madem ki ulusal zenginliğin artması (birikim/büyüme) toplumun da çıkarınadır; o halde ‘özel çıkarlar’ ile ‘genel çıkarlar’ arasında bir çatışmadan, çelişkiden değil, bir uyumdan ahenkden bahsetmek daha doğrudur. ‘Görünmeyen el’ de bu uyumun ‘ahenk’in sağlandığı mekanizmadır. Üşür’ün cevabındaki mekanizma bizi Fizyokratların *tabii düzenine* (*l'ordre naturel*) götürmektedir. Aslında ünlü bir mekanizma daha var Smith ile özdeşleşmiş olan; “*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler* (*Laissez faire laissez passer*). Bu sözün kaynağı Fransa’daki ticari denetimleri eleştiren Vincent de Gournay’dır (1712-59). Yani, malum “ünlü” sözler kendisinden önce tedavüle sokulmuş olmasına rağmen Smith’e mal edilmesi hem Fizyokratlardan etkilendiğinin, hem de Fizyokratların

‘ötesine’ geçerek efsaneleştiğinin kanıtı olmaktadır. Ancak belirtilmesi gerekir ki, Smith’in Fizyokratlardan aldığı tabîî düzen ile kendisinin tabîî düzenin işleyişine bakışlarında farklılık vardır. Koloğlu’na (1969:68) göre Fizyokratlar bu düzenin bir kurucusu olduğuna inanırken, Smith, düzenin psikolojik bir esasa, insanın kişisel fayda maksimizasyonunu aramasına bağlamıştır. Dowd’a (2006:49) göre Smith’in doğal düzeninin önkabülünün temelinde insanın doğası vardır. Bu doğa, altı “motiften” oluşmaktadır: kendini sevmek, sempati, özgürlük arzusu, uyum duygusu, çalışma alışkanlığı ve bir de değiş tokuş, takas ve mübadele eğilimi.

Smith’e göre bir toplumda iş bölümü⁴¹ gelişirse, ihtiyaçların karşılanması için mübadele yani değiş-tokuş gerçekleştirilmek zorunda kalınır. Bu zorunluluk iki durum meydana getirir; ilki değişime konu olan malların değeri, ikincisi de değişimi gerçekleştiren insanların kişisel çıkarlarını korumak istemesinden dolayı ortaya çıkan tüccar mantığı. Bu kişisel tüccarların toplamı da tüccar toplumu meydana getirir. Değer ve tüccar toplum sorununu ahlak felsefesi açısından etik alanı içinde değerlendiren Smith’e göre, rekabet serbest olduğu sürece insanlar kendi kârlarını ençoklaştırmak için çaba harcarlar ve bu süreç sonunda doğal (adil) fiyat, piyasa mekanizması içinde zaten sağlanmış olacağından aşırı kârlar ortadan kalkar. Sonuçta insanlar yine adil fiyattan alışveriş yapmış olurlar ve ahlâki olarak bir sorunda yoktur.

İşbölümünün sonucu olarak ortaya çıkan değer sorununun doğurganlığı, Smith’in (2006: 357-358) üretken olan/olmayan emek üzerine verdiği örnekte görülebilmektedir:

“Bir çeşit emek vardır ki, harcadığı nesnenin değerine değer katar. Bir başkası vardır, öyle bir etkisi olmaz. Birinciye, bir değer hasıl ettiği için, üretken emek; ötekine, üretken- olmayan emek denilebilir. Nitekim genel olarak, bir sanayi işçisinin emeği, üstünde çalıştığı gerecin değerine, kendi geçiminin ve ustasının kârının değerince değer katar. Tersine; sıradan bir hizmetçinin emeği, hiçbir şeyin değerine değer eklemeyiz. Sanayi işçisinin ücretini, ustası peşin olarak vermekle birlikte, gerçekte, o, ustasına hiçbir şeye mal olmaz. Çünkü genel olarak, bu ücretlerin değeri, bu emeğin harcadığı nesnenin artan değeri içinde, bir kârla

⁴¹ Marx, Smith’in işbölümüne ağırlık vermesini şöyle açıklar: “ (...) [Smith’e] göre emek genel olarak değerlerin, aynı şekilde servetin kaynağıdır, ama artı-değer de, aslında, işbölümündeki fazlalığın, Fizyokratlarda toprağın doğal gücü oluşu gibi, yalnızca doğal bir vergi, toplumun doğal gücü olarak görünmesi halinde bu kaynağı sağlar.” (1999:239.)

birlikte yeniden döner, geri gelir. Ama sıradan bir hizmetçinin bakım masrafı, bir daha geri gelmez”.

Smith'in emek üzerindeki bu görüşleri, Ricardo'da biçime girmiş bir halde emek- değer kuramı olarak görünürken, düşüncenin doğurganlığı Marx'ta artı-değer kuramı olarak nesneleşmiştir. Kök (2000:40), Smith'in değer konusundaki ilham kaynağını, faktör fiyatlarının/gelirlerinin nasıl eşitlenebileceği ve kıymetin nasıl ölçülmesi gerektiğini ilk kez çözümleyen William Petty (1623-1687)'nin 'saf gümüş tahıl değeri bir günlük yiyecek miktarına eşitleme' ilkesi olduğunu belirtir.

Koloğlu'nun (1969:63) belirttiği gibi Smith, emeği, değer ölçüsü kabul eder. Ona nazaran emek, her yerde, her zaman diğer malların değerlerini takdir ve mukayaseye yarayan gerçek bir ölçüdür. Smith, emeği, aynı zamanda değer sebebi sayar. Değerin iki anlamı vardır: Değer bazen bir malın faydalı olduğunu, bazen bir malın başka bir malları almak için uygun olduğu alış kudretini ifade eder. Birincisine kullanma değeri, ikincisine de mübadele değeri denir. Bu ayrımın ardından değişim değerini vurgulamak için ünlü elmas-su örneğini veren Smith'e göre, elmasın değişim değeri (Smith buna gerçek fiyat demiştir) çok yüksek ancak kullanım değeri yoktur. Oysaki susuz yaşamak mümkün olmadığından kullanım değeri çok yüksek ancak değişim değeri çok düşüktür.

Bu basamaktan sonra Smith değişim değerinin ölçüsünün ne olduğuna yanıt aramış, cevap olarak emeği bulmuştur. İki malı birbiri ile ya da para ile değiştirirken eşitliği sağlayan emek olduğunu söylemiştir. Ancak burada bir sorun ortaya çıkmaktadır. Emekler aynı kalite ya da aynı miktarda mı? Emeğin güçlük derecesi, kişiden kişiye ya da emeğe konu olan maldan mala değişir. Smith bu noktaya itirazlar olabileceğini biliyordu ancak bir çözüm getirememişti. Değer'in kaynağının emek de bulunduğu ısrarlıdır ama emeğin değer kaynağı mı yoksa ölçüsü mü olduğunda hep bir muğlâklık içindedir. Ricardo ile birlikte ortadan kalktığını gördüğümüz tarihilik, Smith'de henüz yaşamaktadır.

Smith'in eserinde ortaya koyduğu doktrininin temel ilkeleri şöyle özetlenebilir (İlknur,2008):

- Bireyler doğası gereği kendi çıkarları için çalışırken, farkında olmadan toplumun çıkarı için de çaba göstermiş olurlar. Bir malın fiyatı yüksekse, girişimciler daha çok kâr için o malın üretimini arttırır. Ancak talep fazlası üretim o malın

fiyatını düşürür. Bu da toplumun genel çıkarına uygun bir durumdur. Böylece piyasanın görünmez eli, bir denge sağlar.

- Devlet ekonomiye müdahaleden kaçınmalıdır. Devletin müdahalesi özel sektörün el atmadığı alanlarda olmalıdır.
- Sermayeye konacak bir vergi, üretimi düşüreceğinden bundan hem devlet hem de toplum zarar görecektir.
- Yüksek ücret hem nüfusun hem de fiyatların artmasına yol açar. Buna karşılık kârların da düşmesine neden olur.

Belirtildiği üzere iktisadi olguları sistematikleştirdiği için ekonomi biliminin kurucusu sayılan Smith, döneminde etkili, sonrası ve günümüzde de takipçileri için şablon, karıştıları için veri olmuştur. Smith'in düşüncesinin doğurganlığı, hem kendisinin dahil olduğu Klasik Okulu, hem de türevleri olan Neo-Klasik ve Keynezyen okula katkı sunarak bir damar oluşturmuşsa, bir başka damar olarak da Marxist Okulu oluşturmuştur.

6.2.2. David Ricardo: “Emek-Değer”

Ekonomi politik biliminin kuramsallaşmasının mihenk taşı olan Ricardo'nun kuramı, Smith'in tahlili bıraktığı noktadan hareket eder. Nasıl ki Fizyokratların etkisi Smith'te görülüyorsa, Smith'in etkisi de Ricardo'da görülmektedir. Smith'in, Fizyokratların tarımın üretkenliği tezini sanayi üretimine uygulayarak taşları yerine koyduğu düşünülürse, Ricardo'da Smith'ten devraldığı yolda, yerinden çıkmış ya da eksik kalmış taşları tamamlayarak yerine koymuştur.

Tezini tümdengelimsel, soyut kuramın yenilikçi (ve uzun ömürlü) çerçevesi içinde ortaya koyan (Dowd, 2006:52) Ricardo, toplumsal üretimin gerçekleşmesinde yararlı bir işlev gördüğünü düşündüğü burjuvazi ile bu gelişmeye engel olarak gördüğü toprak sahipleri arasındaki çelişkiyi *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*⁴² (1817) adlı yapıtının sorunu⁴³ haline getirip ele almıştır. Bu nedenle Napolyon Savaşları'nın sonlarından itibaren İngiliz toplumunun başlıca ekonomik tartışmalarından birini oluşturan “Buğday Yasaları” (Corn Laws) üzerine dikkatle

⁴² Ekonomi politikin nitel (kuramsal) olarak ortaya çıkması ve aynı zamanda en üst seviyesi bu eserdir.

⁴³ Bu ‘sorun’la birlikte bu çalışmada Ricardo'nun iki sorunu ele almış olundu. İlki Ricardo'nun ekonomi politik tanımı içinde, ikincisi de yukarıda geçen kısımdır.

eğilmiştir. Bu yasalar İngiltere'nin ülke dışından buğday ithaline kısıtlamalar getirerek buğday fiyatının yüksek tutulmasına katkıda bulunuyor, bu da toprak sahiplerinin lehine, kapitalistlerin aleyhine bir durum yaratıyordu. Ricardo'ya göre konulan bu tarife büyük bir rant, yani çalışmaksızın kazanılan gelir, üretimle değil iktidarla sağlanan getiri idi. Bu nedenle Buğday Yasası iptal edilmeli, serbest ticaretin önündeki engeller kaldırılmalıydı.

Yukarıda belirtilen Smith/Ricardo ilişkisi üç yönlü değerlendirilebilir. Savran'a (2008:208-218) göre çağının diğer ekonomistleri gibi Ricardo'da Smith'in kuramını kabul etmiş, Smith'in kapitalist toplumun doğası, işbölümünün önemi ve mübadeleyle zorunlu bağları, birikim ile kâr arasında her zaman kâr lehine gerçekleşmesi gereken ilişkiler konusundaki önermelerini olduğu gibi devralmıştır. *İlk bağlantı* olan bu kısım Ricardo'nun Smith'in görüşlerine katıldığı kısımdır. *İkinci bağlantı* Ricardo'nun Smith'e ek yaptığı ve tamamlayıcı görüşleridir. Smith, bölüşümün sermaye birikimi üzerindeki belirleyici etkisini tutarlı biçimde açıkladığı halde, sermaye birikimi sürecinin bölüşüm üzerindeki etkisini analiz edememiştir. Oysa birikim süreci içinde bölüşümün gelişmesinin kendi kurduğu kuramsal çerçeve içindeki önemi açıktır. Kâr oranının zaman içindeki devinimi kapitalist toplumun tüm hayat sürecini belirler bu kuramsal çerçevede. Ricardo işte Smith'teki bu boşluğu doldurmaya yönelir. Kuramının baş sorunu birikim içinde bölüşümün ve özellikle de kâr oranının gelişimini incelemektir. *Üçüncü bağlantı* ise Smith'i eleştirdiği noktadır. Kapitalist toplumda bölüşümün incelenmesi, ekonomi politığın alanına son derece önemli bir ögenin, değer kuramının da katılmasını zorunlu kılar. Bunun nedeni, bu toplumda sınıflar arasında her türlü iktisadi ilişkinin metaların mübadelesi yoluyla kurulması, yani metaların değerleri üzerine temellenmesidir. Değer kuramı, Ricardo ile Smith'in ayrılık noktasını oluşturur: Ricardo, Smith'i tutarsızlıkla suçlayarak kendi analizini, bir malın değerinin üretimi için harcanan emek miktarı tarafından belirlendiği önermesi ile temellendirir. Bu önermenin önemi açıktır: Ricardo, malların birbirleri karşısındaki değerini açıklarken, fiyat oluşumunu kapitalistlerin algıladığı biçimler içinde araştırmaktan kaçınmaktadır. Kapitalist açısından malının değeri, üretim için gerekli parasal maliyetlerin üzerine toplumda geçerli olan ortalama kâr oranının eklenmesi yoluyla belirlenir. Oysa Ricardo, fiyatı bu verilmiş yüzey biçimi içinde olduğu gibi almaz. Üretimi toplumun bütünü

açısından ele alır ve her üretilen malın toplum açısından bir maliyeti olduğunu ve bu maliyetin emek olduğunu ileri sürer. Bu yüzden, malların birbirlerine karşı göreceli değerleri üreticilerin üretim içinde harcadıkları emek miktarlarıyla belirlenir. Ricardo ayrıca Smith'in, değer yalnızca 'toplumun ilkel durumunda' emek tarafından belirlendiği tezine karşı çıkarak işçinin emeği tarafından yaratılan değer, hem ücretin ve hem de kârın ve rantın çıktığı kaynak olduğunu göstermiştir (SSCB-EEBA, 1996:412).

Savran, iki farklı yazısında Ricardo tarafından ayakları üzerine oturtulan emek değer kuramının önce Ricardo'da, sonra Ricardo'nun ardıllarında sorun ile karşılaştığını belirtmektedir. Buna göre ilk sorun (2008:281), emek değer kuramının Ricardo tarafından tam olarak tutarlılığa kavuşturulamamasıdır. Ricardo için ana amaç malların değerinin yalnızca üretimleri için gerekli emek miktarlarınca belirlendiğini, sınıflar arasında bölüşümün değerler üzerinde etki yapmadığını kanıtlamaktır. Kendi ifadesiyle, "[B]u bölüşüm, malların değerlerini etkileyemez çünkü sermayenin kârları çok da olsa az da, yüzde elli de olsa, yüzde yirmi de, yüzde on da, işçinin ücretleri yüksek de olsa düşük de, bu bütün dalları eşit şekilde etkileyecektir"⁴⁴. Ama Ricardo bu satırları yazdığı Değer bölümünün üçüncü kısmından hemen sonra gelen dördüncü kısımda⁴⁵, ücret değişikliklerinin malların göreceli değerleri üzerinde bir etki yapacağını yazar. Bölüşümdeki değişikliklerin değer üzerinde etkisinin %6-7'yi geçmeyeceğini söylediği için de değer kuramı bazılarınca "%93 değer kuramı" olarak nitelenmiştir. Kuramın ikinci sorunu ise şöyledir (2007:21); artı-değer ve sömürü kavramları, emek değer kuramının kaçınılmaz mantıksal sonuçlarıdır. 19. yüzyılın düşünsel tarihinin en önemli boyutlarından biri, Ricardocu iktisadın burjuvazinin temsilcilerine terk edilmesidir. Önce "liberal" ve "ilerici" John Stuart Mill anlamlı biçimde 1848 devrimleriyle eşanlı olarak yayınladığı kitabında Ricardo iktisadını eklektik biçimde sulandıracak, ardında da yine anlamlı biçimde Paris Komünü (1871) ile aynı zaman dilimi içinde üç ülkenin üç iktisatçısı "marjinalist devrim" olarak anılan keşifleriyle burjuva iktisadını Ricardocu emek değer kuramından bütünüyle kurtaracaklardır.

⁴⁴ Ekonomi Politikin ve Vergilemenin İlkeleri, s. 37

⁴⁵ a.k. s. 47

Son olarak Ricardo'nun ardından uzunca bir süre ekonomi politik için “Ricardocu iktisat” olarak söz edildiğini belirtelim.

6.3. Marxist Ekonomi Politik

Marxist politik ekonominin yöntemi, diyalektik materyalizmin yöntemidir. Maxsist-Leninist politik ekonomi, diyalektik ve tarihsel materyalizmin temel ilkelerinin toplumun ekonomik yapısının araştırılmasında kullanılmasına dayanır (SSCB-EEBA,1996:6).

Marx (1979:166), Grundrisse eserinin ekonomi politiğin yöntemi başlıklı bölümünde kendi yöntemini şöyle açıklamaktadır: “Belli bir ülkeyi ekonomi politik açısından incelediğimiz zaman önce o ülkenin nüfusu, bunun sınıflara dağılımı, kentler ve kırsal bölgeler, kıyılar, üretimin çeşitli dalları, ithalat ve ihracat, yıllık üretim ve tüketim, meta fiyatları vb. ile başlarız. Gerçek ve somut olandan, gerçek önvarsayımlardan yola çıkmak, böylece ekonomide sözgelimi tüm toplumsal üretim faaliyetinin temeli ve öznesi olan toplum ile başlamak doğru gibi gözüktür. Oysa daha dikkatli bakıldığında bunun yanlış olduğu ortaya çıkar. Toplum, örneğin oluşmuş bulunduğu sınıfları hesaba katmazsak bir soyutlama olarak kalır”

6.3.1. Karl Heinrich Marx: “Artı-Değer”

Birisinin Marx’ı anlatması istense çoğu kişinin aklına gelecek olan ilk isim kadim dostu Engels’tir. Engels, Marx’ın ölümünden 6 yıl önce (1877) yazdığı bir makalede Marx’ın bilim tarihine yaptığı iki katkıyı şöyle belirtiyor: Birincisi dünya tarihinin kavranmasına getirdiği devrimci yenilik; ikincisi ise kapitalist üretim biçim içinde işçinin kapitalist tarafından sömürsünün nasıl gerçekleştiğini açıklayan artı-değer kuramıdır (Aktaran; Boratav, 2010:169).

Nasıl ki Smith ve Ricardo’yu yetiştiren tarihsel koşullar Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ise, Marx’ı yetiştiren tarihsel koşul da modern işçi sınıfının yükselişidir. İktisadi bir alternatif değil sınıf tahlili yapan Marx’ın bu tahlili, temeli Hegel’e dayanan *diyalektik materyalist kuram*ıdır. Hegel’in idealizm⁴⁶ kökenli

⁴⁶ İdealizm, evrenin özünün düşünce (*idea*) olduğunu, maddenin yalnızca düşüncenin bir yansıması olduğunu ve maddenin düşünceden bağımsız var olamayacağını savunur. Bütün varlığın kaynağı olan manevi ve doğaüstü evrensel ilkedir. Doğa, tarih ve toplum, İde'nin çeşitli uğraklardan geçip, çeşitli

diyalektiğini materyalist tabana, bilinen tabirle ‘ayakları üzerine’ oturtması ile yeni bir yöntem oluşturan Marx, Hegel’in fikirler altta, madde üsttedir, fikirlere bağlı olarak madde de değişir teolojik görüşünü, toplumun gelişmesinde üretim araçları tekniğinin rol oynadığını düşünerek reddetmiş ve bunu tersine çevirerek; madde altta, fikirler üsttedir biçiminde ele almıştır⁴⁷. Bu kurama göre toplum araştırmalarının odağını sınıf sorunu oluşturur. Öngen’e (?:51) göre meslek, eğitim, din, v.b. kategoriler, toplumsal eşitsizlikleri sınıf kadar iyi açıklayamaz. Sınıfsal bölünmeyi hesaba katmayan çözümlemeler toplumsal hiyerarşiler konusunda belli bir fikir verse bile, iktidar olgusunun özünü ya da kaynağını bize tam olarak gösteremez. Bunun ötesinde, hiçbir toplumsal sistem yalnızca sosyo-ekonomik formasyonun yüzeysel bir fotoğrafından ibaret değildir; toplumsal dönüşümün dinamikleri kavranmadan, ne var olan yapının tanımlanması, ne de hareketinin yönünün saptanması olanaklıdır.

Bu yöntemin yanında ayrıca ekonomi politik özelinde sosyal bilimler için ‘soyutlama gücü’ yöntemini önermiştir. Doğa bilimlerinden farklı olarak politik ekonomi, toplumun ekonomik yapısının araştırılmasında, laboratuarda yapay olarak oluşturulmuş koşullar altında, bir sürecin en saf biçimi içinde incelenmesini zorlaştıran görünümleri dışılayan koşullar altında yapıldığı gibi, deneylerden, denemelerden yararlanamaz. “Ekonomik biçimlerin tahlilinde”, diye yazıyor Marx, “(...) ne mikroskop ne de kimyasal araç hizmet edebilir. Soyutlama gücü, ikisinin yerini almak zorundadır” (Aktaran; SSCB-EEBA, 1996:19).

Düşünceleriyle iktisat ve felsefe dünyasını ‘alt-üst’ eden Marx, kapitalist sistemi bir anatomi uzmanı gibi incelemiş ve bu en küçük parçaya ‘meta’ demiştir. Neden böyle bir yol seçtiğini ise şöyle açıklamıştır (2007:47); “Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, ‘muazzam bir meta birikimi’ olarak kendini gösterir, bunun birimi tek bir metadır. Araştırmalarımızın, bu nedenle, metanın tahlili ile başlaması gerekir”. Böylelikle meta üretiminin kapitalist sistemin hücresi olduğu ortaya konacak ve sistemin ifşası sağlanacaktır.

biçimlere bürünmesinden başka bir şey değildir. Yani, İde, diyalektik bir şekilde gelişerek doğayı, tarihi ve toplumu ortaya çıkarmıştır. İde, akıl, ruh, özne (süje) haline girer ve sonunda kendi bilincine ulaşır (Hilav, 1993:86).

⁴⁷ Bu durumu Plehanov; “Felsefe kaçınılmazı olanaksız bir yaşam sıçrayışı (salto vitale) yapmıştır” şeklinde değerlendirmiştir (Aktaran; Teber, 2009:29).

Ekonomi politik teriminin geçtiği yerde akla Marx gelmektedir. Öngen'in (2009:16) belirttiği gibi Marx'ın yaklaşımı ile klasik ekonomi politik arasında, bazı temel kavram ve kategorileri kullanmak dışında, hemen hiç bir benzerlik bulunmamasına rağmen, bu ikisi sıklıkla birbirine karıştırılmakta, hatta çoğu kez özdeşleştirilmektedir. Öncelikle şu belirtilmeli ki, Marx'ın ardından Klasik Okul'un ardılları öncekini yani ekonomi politiği Marx'a bırakmışlardır. Bunun sebebi Marx'ın ekonomi politiğin son büyük temsilcisi olduğunu söylediği Ricardo'nun Buğday Yasası için dile getirdiği tarımsal rant tezindeki mantığın, sınai kârlar içinde geçerli olduğunu dile getirmesidir. Marx böylece Dowd'ın (2006:24) benzetmesiyle klasik ekonomi politığe mayın yerleştirmiş oldu. Daha sonra klasik ekonomi yerine 'Neo-Klasik ekonomi' denmesinin başlıca nedenlerinden biri bu mayından kaçınmak içindi. Çünkü Neo-Klasiklerin düşsel soyutlamalarına göre kâr, kazanılabiliyordu. Marx'ın kaleyi içerden fethetmesi, Neo-Klasikleri emek-değer kuramından fayda-değer kuramına itmişti. Neo-Klasiklerin politiği bırakıp ekonomiyi almaları sonucu ekonomi politik ile Marx birlikte anılmaktadır.

Araştırmalarını dönemin ileri kapitalist ülkesi İngiltere'de, örneklem seçme yöntemi ile mikro kosmos ve makro kosmos kavramlarını kullanarak yapan Marx, bir fabrikada çalışan işçinin pozisyonundan hareketle (mikro), tüm çalışanların (makro) durumunu özetlemeye çalışmıştır.

Marx, klasiklerin (Smith ve Ricardo) tezlerinin bir kısmını kullanarak geliştirdi⁴⁸, ancak bir kısmını da bilimsel bulmayarak ekonomi politiğin içinden çıkardı⁴⁹. Marx'ın uyguladığı bu yöntem diyalektik materyalizmin ekonomi politığe uygulanmasıydı. Kendisinin deyimiyle 'burjuva ekonomi politiği yerine, proleter ekonomi politiği' yaratmıştı.

Fizyokratların *net ürün* öğretisinden hareketle Smith'in sistematikleştirdiği ve Ricardo'nun üzerinde çalışıp geliştirdiği emek değer kuramı, Marx'ta artı-değer

⁴⁸ Örneğin emek-değer kuramı.

⁴⁹ Buna örnek olarak da şu pasaj verilebilir: "(...) kapitalistler ve onların ideolojik temsilcileri olan ekonomi politikçiler, emekçinin bireysel tüketimden yalnız bu sınıfın devamı için gerekli olan ve bu nedenle de kapitalistlerin tüketmek üzere emek-gücü bulabilmeleri için yerine getirilmesi zorunlu olan kısmını üretken tüketim saymakta, ve bunun dışında kalan ve emekçinin kendi keyfi için yaptığı tüketimi ise üretken olmayan tüketim kabul etmektedirler" (2007:547).

kuramına evrilmiştir⁵⁰. İslantince'ye (2009:102) göre bu kuram emek-değer ve ücret kuramlarının doğal bir sonucudur. Kapitalist, işçinin emeğini bir ücret karşılığında satın alır. Emekçi, bir günlük emeğini kapitalist işverene sattığı zaman, çalışma gününün süresini bu kapitalist belirler. Eğer kapitalist, çalışma süresini, emekçinin yaşantısını devam ettirmesi için gerekli olan malları üretecek sürenin üstünde belirlemişse, kapitalistin işçiye ödemesi gereken ücret, tespit edilmiş bulunan süre içinde işçinin ürettiği malların toplam değerinden az olacaktır. Çünkü, üretilen toplam değer, çalışılan saatlerin miktarına bağlıdır. Marx'a göre; kapitalist sistem içinde işveren, işçinin emek gücüne işçiye ve neslini geçindirmeye ancak yetiyecek bir ücret vermektedir. Elson (1979:171) artı-değer kuramının kapitalist sömürüyü, krizlerle deforme olmuş, sürekli değişime uğrayan bir süreç olarak kavranmasına yol açtığını belirtmiştir. Böylelikle sömürü sürecinin işleyiş mantığını ve bunu sonu erdirebilecek eylemlerin anlaşılması mümkün olur. Geniş biçimde Weeks'e (1979:8-11) göre; esas olarak bir değişim ve tahsis kuramı değil, meta üreten bir toplumun altında yatan sınıf ilişkilerini gösteren kuramdır. Marx'ın geliştirdiği değer kuramı aynı zamanda, (1) kapitalizmin sınıflı toplum biçimlerinden yalnızca biri olduğunu, (2) prekapitalist toplumdan kapitalist topluma geçişin tarihsel açıklamasını, (3) kapitalist ekonominin somut işleyişine ilişkin bir kuramı, (4) diğerlerinin kapitalist ekonominin işleyişini niçin alternatif bir kuramsal çerçeve içinde açıkladıklarını ortaya koyarak kapitalist sistemin işleyiş mantığı ortaya çıkmış olur.

Marxist kuramda kapitalizmin işleyiş mantığını açıklayan çeşitli hareket yasaları ve eğilimler vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Üretimin Toplumsallaşması: Üretimin özel mülkiyeti, toplumsal işbölümü⁵¹ üzerine kuruludur. Yeniden üretim sonucu büyüyen kapitalist, teknolojiyi geliştirir, üretimin ölçeğini büyütür. Kendi aralarında birbirine bağlanan işletmeler ulusal pazar

⁵⁰ Fizyokratların değer kuramına katkısını Anikin (2008:173) şöyle dile getiriyor: Üretim harcamalarının çıkarılmasından sonra oluşan tarımsal ürün fazlasını Quesnay *produit net* (net ürün) olarak adlandırmış ve bunu üretim, bölüşüm ve dolaşım açısından analiz etmiştir. Fizyokratların net ürünü, toprak rantıyla kısıtlı olmakla ve yeryüzünün doğal ürünü olarak görülmekle birlikte, artı-ürün ve artı-değer kavramlarına en yakın prototipi oluşturur. Ancak Fizyokratların en büyük hizmeti 'artı-değerin kökenine yönelik sorgulamayı, dolaşım alanından doğrudan üretim alanına taşımaları, böylece kapitalist üretimin çözümlemesi için gereken temeli oluşturmalarıdır.

⁵¹ Marx işbölümü konusunda D.Urquhart'ten şu alıntıyı yapmıştır: "Bir insanı bölümlere ayırmak, eğer hak etmişse onu ölüme mahkum etmek, eğer hak etmemişse onu katletmektir. (...) Emeğinin bölümlere ayrılması, bir halkın katledilmesidir." (2007:351.)

ve dünya pazarı için çalışırlar. Böylece kapitalizm, emeği büyük ölçüde merkezileştirirken, üretime de toplumsal bir nitelik verir.

Metalaştırma: Tablo 1'den de görülebileceği gibi, kapitalist sistemde ekonomi 'doğal'dan 'pazar'a geçmiştir. Burada üretim pazar (piyasa) için yapılır. Önceki dönemlerde alışverişe konu olmamış şeyler dahil her şey metalaştırılarak 'konu' olabilir, pazarda alınıp satılabilir. Marx metalaştırmayı vurgulamak için "Kapital kendini asacak urganı bile pazarda satar" demiştir.

Proleterleşme: Marx'a göre kapitalizmde mülkiyet sahibi kapitalist ile mülkiyetten yoksun işçi sınıfı olmak üzere iki sınıf vardır. Bundan dolayı kapitalizmin gelişmesi ve yayılmasıyla birlikte, kendi toprağına sahip küçük köylüler, zanaatkârlar, memurlar üretim araçlarından bütünüyle koparak proleterleşirler.

Uluslararasılaşma: Sermaye, doğası gereği önce ticaret, sonra finans ve üretim alanlarında yeni pazarlar bulma gereği duyar. Rekabetin getirdiği baskı sonucu yeniden üretimle birlikte artan üretim ve sermaye birikimi ulusal sınırları aşmayı gerektirir.

Kâr Oranındaki Düşme Eğilimi: Kapitalist, rekabet dolayısıyla elde ettiği artı-değeri yeniden üretime sürüp üretim tarzını değiştirerek teknolojiyi, makineleşmeyi, otomasyonu üretime daha fazla uygular. Ancak bu süreç içinde Marx'ın *sermayenin organik bileşimi* olarak tanımladığı değişmez sermayenin (üretim araçları) değişken sermayeye (emek gücü) oranı (d/v) yani; üretim araçlarının değerindeki artış oranının, bu araçları kullanmak için satın alınan emek değerinin artış oranından daha hızlı artması sonucu, kâr oranlarında düşme eğilimi yaşanır. Çünkü artı-değer sadece değişken sermaye tarafından yaratılabilmektedir.

Çevrimsel Krizler: Kâr yarışması, kapitalistleri birikimi, yeni makineleri benimsemeye, üretimi genişletmeye, ek emek gücü kiralamaya ve büyük meta üretmeye zorlar. Ancak emekçi gelirleri bu artışa paralel artmadığından çevrimsel olarak bunalımlar ortaya çıkar. Özetle, ortaya çıkan krizlerin sebebi kâr oranındaki düşme eğilimidir⁵².

⁵² Bu çevrimi andıran bir görüş Marx'tan çok daha eski yıllarda İbni Haldun tarafından dile getirilmiştir. 1379 yılında yazımını bitirdiği *Mukaddime* eserinde, kazancın temel gerçeğini işçi emeği olduğunu belirttikten sonra, şöyle demektedir (1977:349): Emekler değerlerini bulamayınca ve

Yedek Sanayi Ordusu: İkame ve depresyon nedeniyle kapitalizm işçi sınıfını disiplin altına sokan ve ücretleri kontrol altına alan bir mekanizma olarak yedek sanayi ordusunu, yani işsizler ordusunu üretir. Bir başka deyişle, işsizlik kapitalizm altında bir aksilik ya da talihsizlik değil, sistemin işleyişinin doğal bir sonucudur.⁵³

Tekelleşme: Sermaye birikimi, sermayenin büyüklüğünün artmasıyla yoğunlaşır, holdingleşmesiyle merkezileşir. Kapitalistler arasındaki ölümcül rekabet tekelleşmeyi beraberinde getirir.

Savran (2008:289) bu yasaların işleyişlerini şöyle açıklamaktadır: Tekelleşme, uluslararasılaşma ve üretimin toplumsallaşması, kapitalizmin maddi temellerinde bir dizi çelişkinin doğmasına yol açar. Üretimin toplumsallaşması, kapitalizmin temelinde yatan mülk edinmenin özel karakteri ile giderek daha fazla çelişkiye girer. Toplumsallaşmış üretim giderek daha fazla üretici güçlerin merkezi olarak planlanmasını gerekli kılar. Üretim kararlarını özel mülkiyet temelinde veren büyük tekeller, kendi işleri söz konusu olduğunda muazzam ayrıntılı bir planlama temelinde hareket ederler. Ama ekonominin bütünü açısından plansızlık, koordinasyonsuzluk, başıboşluk devam eder. Üstelik şimdi üretici güçler dünya çapında gelişmekte olduğundan, plansızlığın olumsuz etkisi dünya çapında görülür. Kapitalizmin dönemsel krizleri gittikçe daha ağır sonuçlar yaratır. Tekeller arasında dünya çapında süren rekabet dönemsel olarak emperyalist savaflara yol açar. Marx’a göre yukarıdaki bu işleyiş yasaları sonucunda daha fazla proleter yaratılacağından, kapitalizm kendi çukurunu kazmaktadır. Çünkü, kapitalist üretim ilişkileri dahilinde yapılan üretim, işçinin durumunda bir değişikliğe yol açmayacağından (ürettiği artı-değerden pay alamayıp, hayatının devam ettirebileceği ölçüde kazanıp, mülksüzlüğünü yeniden üretmiş olacağından) üretim süreci aynı biçimde yeniden üretilmiş olur, ancak bir farkla; daha büyümüş bir sermaye ile.

karşılığı var denemeyecek bir duruma düşürülünce, kazanç ve üretime yönelik istekler gücünü yitirir. Çalışan eller iş yapmaya varmaz. Halk tedirgin olur. Ve bayındırlığa, [ü]retime ilişkin çalışma düzeni bozulur.

⁵³ Kazgan (2009:102), Marx’ın bu düşüncesinin, Ricardo’nun üzerinde durduğu teknolojik işsizlik fikrinden kaynaklandığını belirtir.

Marxist ekonomi politiğe göre, ekonomik yasaların işleniş biçimi kapitalist süreçte çeşitli değişimlere uğramıştır. Bu değişimlere Marxist terminoloji içerisinde bakıldığında Tablo 1’deki gibi bir yapı ile karşılaşılır.

Tablo 1: Bazı Terimlerin Marxist Terminolojideki Değişimleri

Terim	Kapitalizmden Önce	Kapitalist Süreçte
<i>Emek</i>	Gerekli Emek	Ek Emek
	Soyut Emek	Somut Emek
	Toplumsal Emek	Özel Emek
	Üretken Olmayan Emek	Üretken Emek
<i>Üretim</i>	Basit Meta Üretimi	Meta Fetişizmi
<i>Değer</i>	Kullanım Değeri	Değişim Değeri
<i>Meta Dolaşımı</i>	Meta-Para-Meta	Para-Meta-Para
<i>Sermaye</i>	Değişmeyen Sermaye	Değişen Sermaye
<i>Ekonomi</i>	Doğal Ekonomi	Pazar Ekonomisi

Tablo1’de de görülebileceği gibi, terimlerin geçirdikleri değişim, kapitalist süreci net olarak özetlemektedir.

“Kapital” eserinin alt başlığı ekonomi politiğin eleştirisi (*Kritik der politischen Ökonmie*) olan Marx’ın amacı -o dönem hâkim iktisadi yapıyı tahlil eden bilimin adı ekonomi politik olduğundan Marx bu iktisadi yapıyı ekonomi politik adıyla kullanmıştır - ekonomi politiği yargılayarak (critic) aşmaktır. Savran’a (2008:277-282) göre Marx’ın kendi yapıtını ekonomi politiğin eleştirisi olarak nitelemesinin sebebi, kapitalizmi, insan doğasına uygun bir toplumsal biçim olarak gören klasik ekonomi politikten farklı olarak, kendinden önceki toplumun bağrından doğan, tarihte görülmüş bütün toplumlardan farklı üretim ve sınıf ilişkileri temelinde gelişen ve kendi sonunu hazırlayan bir geçici tarihsel bütün olarak incelemesindendir. Ekonomi politiğin eleştirisi açısından gerekli olan, kapitalist toplumun ilişkilerinin ve bu ilişkilerin birer ifadesi olan kategorilerin araştırmanın

temel konusu haline getirilmesidir. Bilim, sadece değerlerin oluşumunu ve bölüşümü anlamaya çalışmakla yetinemez ekonomi politikte olduğu gibi. Amaç, toplumsal ilişkilerin hangi tarihi koşullar altında varolabileceğini, varlıklarını hangi süreçler aracılığıyla sürdürebileceğini araştırmaktır. Oysa kapitalist ilişkilerin tarihsel varoluş koşullarının ne olduğu sorusunu bile soramayan ekonomistler, sadece bu ilişkilerin varsayıldığı durumda ortaya çıkan nicel yasaları araştırmışlardır. İki yaklaşım arasındaki farkı ve ekonomi politığın eleştirisinden ne anlaşılması gerektiğini en özlü biçimde Marx'ın kendisi şu pasajda ortaya koyar: “Bizim bakışımız, kapitalist sisteme hapsolmuş oldukları için, kapitalist ilişkiler içinde nasıl üretildiği görebilen, ancak bu ilişkinin kendisinin nasıl üretildiğini ve aynı zamanda kendi çözülüşünün maddi koşullarını nasıl yarattığını anlayamayan iktisatçılardan (...) temel olarak farklıdır. Onların aksine, biz sermayenin hem nasıl ürettiğini hem de nasıl üretildiğini görmüş bulunuyoruz” (Aktaran; Savran, 2008: 283).

Marx'a göre (2005-b:138,139,142) ekonomi politik, özel mülkiyet olgusundan yola çıkar, onu bize açıklamaz. Emek ile sermayenin, sermaye ile toprağın ayrılma nedeni üzerine bize hiçbir açıklama vermez. Örneğin ücretin sermaye kârına oranını belirlerken, onun için son neden olan şey kapitalistlerin çıkarıdır; yani açıklamasının sonucu olacak şeyi verilmiş varsayar. Aynı biçimde, rekabet her yerde başgösterir. Rekabet dışsal koşullar aracılığıyla açıklanmıştır. Görünüşte olumsal bir nitelik taşıyan bu dışsal koşulların, ne ölçüde zorunlu bir gelişmenin dışavurumundan başka bir şey olmadıklarını ekonomi politik bize öğretmez. İşçi (emek) ile üretim arasındaki dolaysız ilişkiyi göz önünde tutmaması sonucu, emeğin özündeki yabancılaşmayı⁵⁴ gizler. Ayrıca metaların ve özellikle bunların değerlerinin tahliliyle, değer, değişim-değeri halini aldığı biçimi ortaya çıkartmaz. Bu okulun en iyi temsilcileri Adam Smith ve Ricardo bile, değer-biçimini, önemsiz bir şey, metaların niteliği ile ilgisiz bir şey gibi ele almışlardır (2007:90).

Marx'ın doktrini şöyle özetlenebilir (İlknur,2008):

⁵⁴Kavram olarak ilk kez Hegel'in *Phänomenologie des Geistes* (1807) (*Tinin Görüngübilimi*) eserinde geçer. Marx (2005-b:139) aynı anlamı karşılayan iki terimi birlikte kullanmıştır. Yabancı anlamında *Entfremdung* ve yoksunlaşma anlamında *Entäusserung*. Marx'a göre, yabancılaşma, insanın, yetenek, ilişki ve eylemlerinin bizzat kendi etkinliği aracılığıyla kendisinden bağımsız bir biçim alması ve insanın kendi etkinliğinin ürününe, etkinliğinin kendisine, diğer insanlara ve kendi doğasına yabancı hale gelmesi sürecini ifade eder (Yılmaz,2008:1315). Löwith (1999:70) ise, piyasa kurallarının geçerli olduğu bir ortamda hayatta kalma mücadelesinin sonucunda, kişinin tek tipleşmesini Marx'ın yabancılaşma, Hegel ve Weber'in ise irrasyonelleşme olarak adlandırdığını belirtir.

- Artı-değer, ücretli işçi tarafından üretilen, fakat kapitalist tarafından karşılığı ödenmeksizin yaratılan ek değerdir. Kâr ile ücret her zaman ters orantılıdır.

- Devlet, bir toplumsal sınıfın öteki üzerindeki egemenliğini sürdürmeye yarayan bir toplumsal düzenleme aracıdır.

- Sermaye verimliliği, işletmeleri yatırıma ve istihdam yaratmaya itecek düzeyde olmadığı zaman, kâr edilse bile, bu kâr düzeyi düşük kaldığından bunalım ortaya çıkar.

- Aşırı birikim, genellikle genişleme dönemlerinde ortaya çıkmakla birlikte açık bir bunalımın belirtileri görününceye kadar gizli kalır. Kâr oranının düşüş hızını artıran aşırı üretim çağımızdaki bunalımların en tipik göstergesidir. Kârını en üst düzeye çıkarabilmek için her kapitalist ücret maliyetini indirmeye çalışır. Bu da satın alma gücünde sınırlamaya yol açar. Aşırı üretim nedeniyle kâr olanaklarının azalması ve daralan pazar bunalıma yol açar.

- Sermayenin değer yitimi, bunalımın neden olduğu iflaslar, yeniden yapılanmalar, yutma ve birleşmelerin sonucudur. Sermayenin en yetersiz biçimleri devre dışı kalırken, en üretken sermaye bu bunalımdan başarıyla çıkar ve kâr yaratıcı yeni bir birikimi ortaya çıkarır.

- Ürünleri için durmadan genişleyen bir pazara gerek duyması, kapitalizmi yeryüzünün dört bucağına salar. Kapitalistler her yerde yuvalanmak, her yere yerleşmek ve her yerle bağlantılar kurmak zorundadır. Bu onun varoluşunun koşuludur.

Marxizmden önce de insanların kafalarında yeni bir düzen, yeni bir toplum düşüncesi mevcuttu. Ama bu düşünce hiç kimse tarafından sağlam temellere oturtulamamıştı; ne Fourier, ne Saint Simon ne de Robert Owen. Sosyalist düşüncenin kafalardaki ussal bir düşünce olmaktan çıkıp maddi bir zemine oturtulabilmesi ve böylece bilimselliğe kavuşması şarttı. Marx ve Engels diyalektik yöntemle tarihsel gelişmeyi ve kapitalizmi inceleyip, aynı zamanda işçi sınıfı için yol gösterici bir kılavuz geliştirerek sosyalizmin gökteki ayaklarını yere indirdiler (marksist.com).

6.3.2. Friedrich Engels: “İşçi Sınıfı”

Nasıl ki Marx denilince akla Engels geliyorsa aynı şey Engels içinde geçerlidir. Çizdikleri yol ve hayatları bir hayli benzeşen Engels ve Marx’ın ideolojik ortaklıkları ve eserleri dışında, doğumları, kovulmaları ve ölümleri de aynı ülkelerde olmuştur. Kapital’in ikinci ve üçüncü ciltlerini yayına hazırlayan Engels’in anlatımı Marx’ın derinlikli ve sistematik tahlillerine göre daha açık ve berraktır.

İşçi sınıfı için önemini Lenin (1972:20-22) şöyle dile getiriyor: Marx ve Engels, işçi sınıfına kendini bilmeyi, kendi bilincine ulaşmayı öğrettiler ve boş hayallerin yerine bilimi koydular. İşte bunun içindir ki, Engels’in adı ve yaşamı her işçi tarafından bilinmelidir. 1842 yılında Manchester’de proleterya ile tanışan Engels, işçi sınıfının sefil mahallerindeki sefalet içindeki yaşamlarını gözlemlemiş ve bu gözlemi, 1845 yılında *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu* eserinde nesneleşmiştir.

İnsanların üretim ve değişim koşulları ülkeden ülkeye ve her ülkede de kuşaktan kuşağa değiştiğini belirten Engels’e göre (2003:227,228); ekonomi politik de bütün ülkeler ve bütün tarihsel dönemler için aynı olamaz. Ateş Topraklılar (Fuégien’ler – Macellan takımadalıları), yığınsal üretim ve dünya ticaretine değin varamadıkları gibi, hatır bonolarına ve bir borsa çöküntüsüne de varamadılar. Ateş Toprağının ekonomi politiği ile bugünkü İngiltere’nin⁵⁵ ekonomi politiğini aynı yasalara indirgemek isteyen biri, ortaya en bayağı beylik düşüncelerden başka bir şey koyamaz. Öyleyse ekonomi politik, özsel olarak *tarihsel* bir bilimdir. Tarihsel, yani durmadan değişen bir konu ile uğraşır; önce üretim ve değişimdeki evrimin her derecesine özgü yasaları ayrı ayrı irdeler ve ancak bu ilerleme sonundadır ki üretim ve değişim için her zaman geçerli bazı genel yasalar saptayabilir. Belirli üretim tarzları ve değişim biçimlerine ortaklaşa sahip bulunan bütün dönemleri için geçerliliklerini korudukları kendiliğinden anlaşılır. Böylece, örneğin maden paranın kullanılmaya başlanması maden paranın değişim aracı görevini gördüğü bütün ülkeler ve bütün tarih aşamaları için geçerlilikte kalan bir dizi yasayı yürürlüğe sokar.

Engels’in 1844 yılında Deutsch-Französische Jahrbücher’de yayınlanan *Ekonomi Politiğin Bir Eleştirisi Denemesi* adlı makalesi, onun ilk ekonomik yapıtıdır.

⁵⁵ 1878

Cornu (2005:243-245), bu yapıtta Engels'in sanayi kapitalizminin merkantilizmden daha kötü tekel doğurduğunu, insanlar arasındaki savaşı genelleştirdiğini, zengin ile yoksul arasındaki karşıtlığı kızıştırdığını ve proletarya ile burjuvazi savaşımının ağırlaştığını yazdığını belirtmekle beraber, Marx'ın kapitalizmin komünizme evrileceği düşüncesinde, bu yapıttan etkilendiğini görüşündedir.

Klasik okul ile ortaya çıkan yeni ekonominin özel mülkiyet sorgulaması yapmadığı için ancak yarım bir ilerleme olabileceğini belirten Engels (2005:354-358), analoji kurarak -merkantilizme esaslı bir çıkış yapmış olmasından dolayı olsa gerek-, Smith için ekonomik Luther demiştir. Engels'e (2005:357) göre, özel mülkiyet var olduğu sürece, liberal ekonomistlerin salt genelleme yapma tutkularının bir sonucu olarak ortaya çıkan ulusal servet teriminin hiçbir anlamı yoktur. Aynı şey ulusal ekonomi, politik ekonomi ya da kamu ekonomisi içinde geçerlidir. Mevcut koşullar içinde bu bilime 'özel iktisat' denmelidir.

6.4. Post Ekonomi (Politik)

6.4.1. John Maynard Keynes: "Toplam Talep-Eksik İstihdam"

Nasıl ki Smith ve Marx'ın ortaya çıkışında belirtildiği üzere çeşitli etkenler varsa, Keynes'in de ortaya çıkışında Büyük Buhran'ın etkisi vardır. Türk'e (1994:8-9) göre, Buhranın etkisinin uzun yıllar sürmesi, piyasa ekonomisindeki kişiler, sektörler, bölgeler arasında dengesiz gelir dağılımı, bunun sonucu olarak insanlardan bazılarının çalışmadan yaşayabilmeleri, bununla birlikte diğer bazılarının da yaşamlarını güç sürdürmeleri, ekonomide devamlı olarak tam çalışmanın sağlanamaması bazı iktisatçıları piyasa ekonomisinin yapısı ve otomatik kuvvetlerin çalışıp çalışmadığı konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Bu düşünürlerden Keynes (2008:13), 1929 Buhranı ve sonrasında yaşananları göz önüne alıp, "Klasik kuramın önermelerinin genele değil de, sadece özel bir duruma ilişkin uygulanabilirliğinin olduğunu, varsaydığı durumların mümkün olan denge konumları açısından sınırlayıcı bir nokta olma özelliğine sahip olduğunu göstereceğim. Bundan başka, klasik kuram tarafından varsayılan özel durumun niteliklerinin, şu anda içinde yaşadığımız ekonomik toplum açısından hiçbir geçerliliği yoktur" diyerek kendi kendini düzenleyen piyasalar fikrine etkili bir karşı çıkış yapıyordu. Üşür'ün (2003:16) de belirttiği gibi Keynes, bu fikre kaşı çıkanların 'heretic' diye suçlandığını; fakat bu bir

heretism ise kendisinin de heretic olduğunu itiraf ve ilan eden Keynes, bir ‘heretic’ olarak ‘ekonomi’ye ‘politika’yı (devleti) yeniden sokuyordu. Keynes’in devletin müdahale ederek ortadan kaldıracılabileceğini düşündüğü efektif talep yetersizliği düşüncesinin temeli, Kazgan’a (2009:102) göre Malthus’un “genel aşırı üretim” düşüncesinden ileri gelmektedir.

Keynes’in iktisadi ve siyasi anlamda liberal olduğu ortaya koyduğu görüşleriyle zaten bilinmekte olup, 1925 yılında yayınlanan *Am I a Liberal?* (Bir Liberal miyim?) adlı iki ayrı makaleden oluşan yazısının birinci kısmında kendini şöyle tanımlamaktadır (1951:327): “(...) işçi partisine mi katılmalıyım? Çekici görünmesine rağmen, bu seçenek biraz zor görünüyor. Öncelikle İşçi Partisi benim ait olmadığım bir sınıfın partisi. Ama illaki sınıf siyaseti yapacaksam kendi ait olduğum yerin siyasetini yaparım. Bu durumda iş gelip sınıf savaşına dayandığında, bazı hoş olmayan bağnazlar dışındaki herkesinki gibi benim sınırlı ve kişisel yurtseverliğim de beni çevreleyen dünyayla ilişkilidir. Bana iyi niyet ve adalet olarak görünen şeylerden etkilenebilirim ama sınıf savaşımı konusunda safım ‘eğitimli burjuvazi’ tarafıdır”.

Keynes’in ekonomi kuramına yaptığı katkılar iki dünya savaşı arasında şekillenmiştir. Bunlar sırasıyla *Parasal Reform Hakkında Broşür* (1923), *Para Üzerinde Bir İnceleme* (1930) ve ünlü *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (1936) adlı kitaplardır. Arda’ya (2003:339) göre gerek içerik ve gerekse biçim yönünden aralarında büyük farklar bulunan bu kitaplar, Keynes’in klasik ekonomi kuramından adım adım nasıl uzaklaştığını ve ‘Keynezyen Devrime’ nasıl ulaştığını göstermektedir.

Keynes’in *Genel Teori*’si, devlete gerektiğinde maliye politikası aracılığıyla müdahale etme yetkisi vermesi, liberal kapitalizmden müdahaleci kapitalizme geçişi simgelemektedir. Hem sosyalizm pratiği hem de Buhran’ın etkileri sonucunda tıkanan kapitalist sistemi kurtarmaya çalışan Keynes için, eleştiriyor olsa da alternatiflerin en iyisidir. Bu düşüncesine verilebilecek örneklerden biri de ‘rantiyeninin ötanazisi’ önermesidir. Keynes’e göre (2003:230) işlevsiz bir yatırımcı olan rantiyer ortadan kalkmalıdır ki, kapitalizmde işler büyük ölçüde değişsin.

Genel Teori, II. Dünya Savaşı’ndan sonra bütün dünyada genel kabul gördü. Nagatani’ye göre (1989:41) Keynes’in başarısı ortaya attığı Neo-Klasik karşıtı

görüşlerde değil, geliştirdiği kuramın Neo-Klasik ortodoksiye karşı “yumuşak başlılığında” aranması gerekir. 1970’lere kadar uygulanan Keynesçi politikalar stagflasyona neden olduğu gerekçesiyle Chicago Okulu’nun temsilcisi monetaristlerin neoliberal politikalarıyla yer değiştirmiştir.

Keynes’in öğretisi şöyle özetlenebilir (İlknur,2008):

- Devlet, elindeki bütün araçları kullanarak piyasada düzenleyici bir rol oynamalıdır.
- İstihdam düzeyini, emeğin marjinal verimini ve reel ücreti belirleyen efektif taleptir. Talep yetersizliğinde ekonomide dengesizlikler ortaya çıkar. Önemli olan devletin kendi bütçesini dengede tutması değil, tam istihdam için efektif talebi yeterli kılmasıdır.
- İşsizliğin, yoksulluğun artması ve satın alma gücünün yetersiz olduğu durumlarda devletin kamu harcamalarını artırması gerekir.
- Faiz oranı, belli bir tabana oturduktan sonra para arzı ne kadar artırılırsa arttırılsın, daha fazla aşağı düşmez.
- Düşük yatırım düzeyleri beraberinde düşük istihdamı da getirmektedir. Yatırımdaki dalgalanmalar, istihdamda ve gelirden çok daha şiddetli dalgalanmalara yol açar.

6.4.2. Milton Friedman: “Para Miktarı”

Kavram olarak ilk kez İsviçreli iktisatçı K. Brunnner tarafından kullanılan Monetarizm; paranın miktarındaki değişmelerin, iktisadi faaliyetler ve fiyatlar genel seviyesi üzerinde büyük etkisinin olduğunu ve fiyat istikrarının sağlanması için en uygun çözümün para arzındaki artış hızının önceden belirlenmesi ile gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır.

Keynezyen kuramın hakim olduğu 45-60’lı yıllarda devletin ekonomik yapıya müdahalesi o güne kadar görülmemiş kapsam ve yoğunluğa ulaşmıştı. Başkaya’ya (2008:12) göre refah devleti uygulamaları, işçiler, köylüler ve mütevazı toplum kesimleri lehine sosyal harcamaların ve hizmetlerin yaygınlaşması, artı-değerin giderek daha büyük kısmının ‘sosyal devlet’ tarafından emilmesi, kapitalist sınıfı kaygılandırarak boyutlara ulaşmıştı. Sistem doğrudan hedef alınmıyordu, “*ancak*

daha da ileriye gidebileceği kaygısı” ve Keynezyen kuramın 60’lı yıllarda stagflasyonla karşılaşması monetarizmi gündeme taşımıştır.

Keynezyen kuramı eleştiren monetaristlerin üzerinde durduğu doğal işsizlik oranı, bir ekonomide uzun dönemli, yapısal veya tam istihdam işsizlik oranı şeklinde tanımlanmaktadır. İşinden ayrılıp iş arayanlar, işgücüne yeni katılımlar, yaratılan iş olanakları, vb. doğal işsizlik oranını etkileyen faktörler arasındadır. Milton Friedman ve Edmund S. Phelps gibi ekonomistler tarafından savunulan monetarist görüşe göre, bir ekonomide beklenen enflasyon oranı değişmediği sürece enflasyon ve işsizlik oranı arasında ters yönlü ilişki vardır (Philips Eğrisi). Eğer beklenen enflasyon oranı artarsa bu ilişki bozulur ve aynı anda hem enflasyon hem de işsizlik artar. Eğer işçiler ileride enflasyon oranının yükseleceğini beklemekteyseler, bugünkü yüksek ücretler onları daha çok çalışmaya yöneltmeyecek, yüksek ücretli işleri kabul edeceklerdir. Böylece uzun dönemde fiyat ve ücret artışları, işsizliğin artmasına ve doğal ücret oranının yükselmesine neden olacaktır.

M.Friedman 1976’da *Paranın Miktar Teorisi Üzerine Çalışmalar* adlı kitabında Monetarizmin temel ilkelerini ortaya koydu. Friedman’ın monetarist öğretisi şöyledir (İlknur:2008):

- Devletin ekonomideki faaliyet alanları sınırlandırılmalıdır. Devletin asıl görevi, rekabetçi piyasaları teşvik etmek olmalıdır.
- Korumacılık aslında tüketiciyi sömürmektir.
- Ekonomik gelişmenin anahtarı küçük devlet ve kamu girişimciliğinin olmadığı politikaları uygulamaktır.
- Deflasyon, önüne geçilmesi en kolay şeydir; para basmanız yeterli.

7. DEĞER KURAMININ (AKSİYOLOJİ’NİN) SONU

1870’li yıllarda yaşanan marjinal devrim, Klasiklerin emek-değer kuramını sonlandırmışken ekonomi politiği bilimsel anlamda sönümlendirmiştir. Bu başlıkta bu geçiş süreci ve sonrasındaki yapı olan ekonomi bilimi ile beraber yeni ekonomi politik tartışmaları incelenmiştir.

7.1. Ekonomi Politik'ten (Political Economy) Ekonomi (Economics) Bilimine

Bugünkü ekonomi biliminin işleyiş mantığının anlaşılabilmesi için geçiş sürecinin neden-sonuç ilişkisi tahlil edilmelidir. 19. yüzyılın ikinci yarısı artık sınıf sorununun Engels ise birlikte bilimsel olarak ortaya çıktığı ve işçilerin kısmi başarılar elde ettiği bir dönemdir. Burjuva bu sorunlarla uğraşırken ekonomi politik bilimi bu konuda yardımcı olamamakta hatta Marx'ın açtığı delik giderek büyümektedir. Artık ekonomi politiğin kendine bir çeki düzen vermesi ve hatta yetmiyorsa sonlanması gerekiyordu. Örneğin dönemin düşünürlerinden J.E.Cairnes, 1857'de yayımladığı, *Lectures on the Character and Logical Method of Political Economy* (Ekonomi Politiğin Karakteri ve Mantıksal Yöntemi Üzerine Dersler) başlıklı eseri ile ekonomi politiğe çeki düzen verebilmek için ona yer tayin etmekteydi. “(...) birbiriyle rekabet eden demiryolu inşaat planları arasında mekanik bilimin nötr kalması gibi, sağlığın iyileştirilmesinde birbiriyle rekabet eden planlar arasında kimya biliminin nötr kalması gibi, ekonomi politik de birbiriyle rekabet eden toplumsal şemalar arasında nötr kalır” (Aktaran; Üşür, 2003:12). Cairnes'in rekabet ettiğini söylediği toplumsal şemalardan biri Batı Avrupa'da devrim peşinde koşan sosyalizm, diğeri ise koltuğunu korumak isteyen kapitalizmdir. Cairnes'in 'saf bilim'e giden yolda önerisi nötr'lüktür.

Ekonomi politik ile ekonomi terimlerinin yer değiştirmesinin neden 1870'lerin ikinci yarısından itibaren cepheden ve açıkça dile getirildiğini anlamak için, ortaya çıkan olgulara bakılmalıdır. Sanayi Devrimi ile birlikte toplumların yapılarının ton ve gölge farklılıklarının silinmesi yeni sınıf yapılarını meydana getirmiş, 1848'de bütün Batı Avrupa'nın devrimlerle (kısa süreli olsa da) alt üst olmuş; keza 1848'de Avrupa'nın başında bir hayaletin, bir komünizm hayaletinin dolaşması; 1848'den sonra Janus'un (burjuvazinin) başının belirgin bir biçimde görünür olması, diğeri bir ifadeyle, burjuvazinin 1789 ile birlikte feodal ögelere karşı girdiği ittifaklarını, 1848'den sonra kesinlikle bozmaya başlamış olması; 1871 Paris Komünü olayı; Çarlık Rusya'sındaki sosyal demokrat oluşumlar (Üşür,2003:14) ve 1873 krizi bu yer değişiminin sebepleri olarak gösterilebilir.

Belirtilen nedenlerden biri olan 1873 krizinin etkileri çok boyutludur. Krizi öngörememekle suçlanan ekonomi politik bilimi, 1877 yılı Bilimler Akademisi

toplantısında, bu dalın bir bilim olmadığı eleştirilerine maruz kalmış, çözüm olarak ekonomi bilimi ile ekonomi sanatı ayrımı yapılmıştır. Buna göre ekonomi politik bilimi kuramsal olarak doğru olmasına karşın, ekonomi sanatını icra eden hükümetler yanlış yapmaktaydı. Yani politika işi bozuyordu. Bulunan suçluya dair düşünceler, öncesinde örneğin Walras'ın (1954:56-76), akademi toplantısından 3 yıl önce kaleme aldığı *Éléments d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale*⁵⁶, (Saf Ekonomi Poliğin Unsurları yada Toplumsal Zenginliğin Teorisi) eserinde görülebilmektedir. Walras (1954:56-76), ekonomi poliğin doğal bir bilim mi, yoksa moral bir bilim mi olduğu sorusunu açıklığa kavuşturmak için, bilim, sanat ve etik arasında bir ayrım yapılması gerektiğini öne sürmüş, toplumsal servet tanımında ekonomi poliğe yüklediği anlamı ortaya koymuştur. Toplumsal servetle, maddi olan ya da olmayan, kıt olan; yani bir yandan bize faydalı olan, diğeryandan, ancak sınırlı miktarlarda elde edilebilen bütün şeyleri kaseden Walras, kişilerle kişiler arasındaki ilişkiyi inceleme konusu dışında bırakıp, kişilerle şeyler arasındaki ilişki bilimi olarak toplumsal servetin kaynağını endüstriyel üretim olarak gördüğünü belirtmiştir.

7.2 Geçiş Aşaması

Ekonomi politik, tarihsel gelişim süreci içinde ele alındığında, Neo-Klasik ekonominin bir dönüm noktasını temsil ettiğı görülmektedir. Klasik okula tarihçi okul ve sosyalistlerden şiddetli eleştiri gelirken, marjinalist devrim ile oluşan Neo-Klasik Okul eleştiri yapmamış ya da reform sunmamış, doğrudan Klasik Okul'a ikâme olmuştur. Bu önermenin dayanak noktasını değer kuramı oluşturmaktadır. Örneğin Marxist Okul'da emek-değer kuramı veri olarak kullanılıp artı-değer kuramı geliştirilirken, Neo-Klasik Okul'da emek göz ardı edilmiştir. Sonuç olarak Klasik Okul'da ve Marxist Okul'da emek-değeri baz alan bilim 'ekonomi politik' iken, Neo-Klasik Okul'da bu 'ekonomi'ye dönüşmüştür. Burada göze çarpan nokta, bu yeni bilim ile birlikte okullar arasında ortaya çıkan mesafedir. Klasik ve Marxist okulda değerin belirlenmesinde emek yer bulurken, neo-klasik okulda emek yerine fayda geçmiş, psikolojik hedonizm temelli, Baran'ın (1974:36) Neo-Klasik okulun

⁵⁶ Devrimin net sonuçlarından biri geçiş sürecinde eserini yazan Walras'ın eserinin İngilizce'ye çevirisinde görülüyor. Eserin Fransızca orijinal başlığı *Éléments d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale*, olmasına rağmen, İngilizce başlığı *Elements of Pure Economics or the Theory of Social Wealth* olmuş, *économie politique* İngilizce'ye *economics* şeklinde çevrilmiştir.

kalbi olarak betimlediği, marjinal fayda kuramı yer almıştır. Sonuç olarak klasik ekonomi politik ile Marxist ekonomi politik arasındaki mesafe, klasik okula ikâme olan neo-klasik okulun mesafesinden daha fazla değildir. Çünkü emek konusunda fikir beyan eden iki okul arasındaki bağ, emeği temel almayan bir okula nispeten daha yakındır. Ayrıca hem Klasik hem de Marxist okulun ardına Klasik Ekonomi Politik ve Marxist Ekonomi Politik gelirken, neo-klasik okulun ardına bu terim gelmemiştir. Çünkü ekonomi politik’ten politika atılmış ekonomi kalmıştır geride.

Yaşanan bu değişimin sonucu olarak önceki dönem ekonomistlerinde ekonomik ve politik yazılar arasında belirgin bir farklılık görülmezken, marjinalizmin gelişimiyle birlikte “ekonomi = ekonomi politik” özdeşliği ortadan kalkmış ve ekonomi, ‘politik’ten arındırılarak, matematiksel tahlil aletlerinin gittikçe artan ölçüde kullanıldığı pozitif bir bilim olma eğilimine girmiştir. Bu pozitivist eğilimin ekonomik politika tahlillerine yansımaları, siyasi ve kurumsal faktörlerin veri olarak kabul edilerek tahlillerden dışlanması şeklinde olmuştur. Bu süreçte ekonomi alanında bilimsel düzlemde önemli ilerlemeler kaydedilmekle birlikte, ekonomik politika tahlilleri politik unsurların kattığı “derinlik”ten yoksun kalmış, yani basit bir terminoloji değişiminden ziyade içerik değişimi yaşanmıştır.

Yaşanan bu dönüşümün kuramsallaşmasında *Scope and Method of Political Economy* (Ekonomi Politikin Kapsamı ve Yöntemi, 1891) eseriyle John Neville Keynes’in katkısı büyüktür. Eserini ekonomi politikin hem alan ve içerik hem de metodoloji tartışmalarının yoğun yapıldığı, ekonomi politikin bir çatal ağzında olduğu yıllarda yazmış ve çatalın yönünün tayininde etkili olmuştur. Pozitivist yaklaşımıyla ekonomi politiki gerçek yargılarına, yani olana dayandırmış ve yöntem olarak varsayımsal-tümdengelimsel yöntemi izlemiştir.

Savaş (2008:7-8), J.N.Keynes’e göre üç ayrı ekonomi politik anlamı olduğunu belirtmiştir:

- 1) Bir “pozitif” bilim: bu anlamıyla politik ekonomi, “sistemli bir bilgi topluluğu olup sadece ne olup bittiği ile ilgilidir”. Keynes politik ekonominin bu anlamını “ekonomi bilimi” (economic science) olarak adlandırmıştır.

2) Bir “normatif” bilim: bu anlamıyla politik ekonomi; sistemli bir bilgi topluluğu olup “ne olması gerektiği” ile ilgilidir.

3) Bir “sanat”: bu anlamıyla da politik ekonomi, “belli amaçlara ulaşmak için gerekli kurallar sistemi”nden ibarettir.

Keynes bu ayrımı yaptıktan sonra “politik ekonomi sanatını”, “karakter itibariyle büyük ölçüde ekonomik analiz dışında kaldığı ve sınırlarını belirlemenin çok zor olacağı” nedeniyle iktisat bilimi dışında bırakmıştır. Keynes’in etkisi, özellikle metod tartışmaları nedeniyle; çok büyük olmuş ve liberal iktisatçılar politik ekonomi yerine “iktisat” adını kullanmaya başlamışlardır.

7.3. Marjinal Devrim

Buchholz’a göre (1999:147-148) ekonomik düşüncede büyük değişim meydana getiren marjinalizmi betimleyen ifadeler “bir noktaya kadar”, “neye göre?” ve “nerede olursa olsun”dur. İlk ifade karar alma sürecinde fayda maliyet hesabı bulunduğu; ikinci ifade değerlendirmelerin “görelî”, yani karşılaştırmalı olması gereğine ve üçüncüsü “geçmişin geride kaldığına” işaret etmektedir

Marjinalizm, 1870’lerin başında Klasik düşüncenin ve emek-değer kuramının inişe geçtiği, Ricardo’nun rant kuramının ve Malthus’un Nüfus Teorisi’nin⁵⁷ giderek gözden düştüğü dönemde ortaya çıkan ekoldür. İlk nüveleri 1834’te W.F. Lloyd/M. Longfield ve 1836 W.N. Senior’de görülen (Vaggi, 2003:179) ve daha sonra İngiliz William Stanley Jevons (1871), Avusturya’lı Carl Menger (1871) ve Fransız Leon Walras (1874) adlarındaki üç iktisatçının hemen hemen aynı dönemde fakat üç ayrı dilde, Klasik *emek-değer kuramı* yerine *fayda-değer kuramı*’nı ön plana çıkaran yaklaşımlarının bir sonucudur.

Sübjektif görüşten etkilenen marjinalistler, değeri belirlemede üretim maliyetlerinin değil, “nihai fayda”nın belirleyici olduğunu söylemişlerdir. Bir malın kullanım değeri, o malın karşıladığı ihtiyaca göre belirlenecektir. Bir diğer ifade ile malların ihtiyaçları giderme özelliği ne kadar fazla ise değeri de o kadar fazla olacaktır (Adaçay ve İslatince, 2009:135).

⁵⁷ Malthus’a göre insan nüfusu geometrik olarak (katlanarak) artıyorken geçim araçları aritmetik oranda (toplanarak) artar.

Belirtildiği üzere marjinalist devrimle birlikte faydacılık temelli anlayış hakim olmuştur. Bu sürecin temel taşı olan faydacılığı Little (2002:40) şöyle tanımlamaktadır; “Faydacılık bir eylemin doğru ya da yanlış olduğunun ancak o eylemin sonuçlarının iyiliğinden çıkartılmasının mümkün olduğunu savunan sonuççuluğun bir değişik türüdür (...) Sonuççuluk, kanunlar, haklar, görevler, zorunluluklar, erdem, dürüstlük, tutku gibi unsurların moral önemini göz ardı etme eğilimindedir”.

Marjinal devrimin dayanak noktası olarak, Jeremy Bentham ön plana çıkmasına rağmen, daha öncesinden İtalya’da matematik üzerine çalışan D.Bernoulli’nin 1730’larda gelirin marjinal faydası kavramını işlediği bilinmektedir (Karahanoğulları, 2009:43). Ancak bu konuda dikkat çekici olan kişi Bentham’dır. Fayda kuramı konusunda, kapitalizmin perçinlendiği yıllarda, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Yasamanın ve Ahlâkın İlkelerine Giriş, 1780) adlı eserinde insanın doğası kuramı ile bu yolda ilk adımı atmıştır. Bentham’a (1948:1) göre ekonomi politığın amacı mutluluğu ençoklaştırmaktır. Doğa, insanlığı iki bağımsız gücün yönetimine devreder. Bunlar; acı ve zevktir. Bu iki güç, hareketleri kontrol eder ve davranışlarımızı biçimlendirir. Ona göre birey her davranışını fayda sağlama güdüsü ile gerçekleştirir. Her olay sağladığı fayda ve önlediği acıya göre tahlil edilir ve her sosyal eylem en çok sayıda insana en büyük mutluluğu sağlama ilkesine göre değerlendirilir.

W.S.Jevons, 1871’de yayınlanan *The Theory of Political Economy* (Ekonomi Politığın Teorisi) adlı kitabının 2. baskısının yapıldığı 1879 basımının önsöz’ün de bilimin, eski ve sıkıntı verici, çift anlamlı adını bir tarafa atmaktan söz etmiştir. Zaten 1905 yılında eserinin ismini *Principles of Economics* başlığıyla değiştirerek kendisi de bu sıkıntıdan kurtulmuştur. Ayrıca Jevons (1888:8), yine sözü edilen önsöz’de ekonomi (economics) sıfatının kullanılmasının diğer bilim dallarıyla analoji kurmak suretiyle (örneğin mathematics, ethics, esthetics), daha fazla bilimsel olacağını ileri sürmektedir. Zaten economics adını önermeden önce bazı yazarların Plutology, Chrematistics, Catallactics, vb. şeklinde önermeler yaptığını da belirtmektedir. Seligman (1963:499) Jevons’un, “ekonomi politikten politik sözcüğünü başarıyla attığını, ekonomi biliminin toplumun büyük boyutlardaki

davranışından ziyade atomize olmuş bireylerin davranışının incelenmesine dönüştürdüğünü” yazar.⁵⁸

Marjinal devrim ile birlikte ortaya çıkan son durum ile yaşananlar Alfred Marshall’ın iki ayrı eserinde çok net görülebilmektedir. O dönemde göze çarpan nokta terimlerin yer değiştirme sürecinin hala tamamlanmadığıdır. A.Marshall eşi Mary Paley Marshall ile birlikte yayınladığı *The Economics of Industry* (1879) eserinde ekonomi politik terimi yerine neden ekonomi terimini kullandıklarını şöyle açıklıyorlar; “Politik yanlış anlamalara yol açan bir kavramdır; çünkü politik çıkarlar genellikle, bir ulusun bir kısmının ya da kısımlarının çıkarları anlamına gelmektedir⁵⁹” (1879:2).

Belirtildiği üzere geçiş süreci biraz daha sürmüştür. Keza Marshall 1890’da yayınladığı ünlü *Principles of Economics* kitabında başlık için economics terimini kullanmış olsa da her iki terimi daha ilk sayfada birlikte kullanmıştır. “Ekonomi Politik ya da Ekonomi, hayatın olağan işleri içinde insanın, bir yandan servetin, fakat diğer ve daha önemli bir yandan insan incelenmesinin bir parçasıdır” (1920:1). Aradan geçen 11 yılda hala tam olarak ekonomi teriminin yerleşmediğini anlıyoruz. Üşür’e göre (2003:14) 1920’lere gelindiğinde deyim genel kullanımda egemen olmaya başlamıştır.

İktisadın önerdiği politikalar doğrudan politik sonuçlar doğurmasına karşın (Acar, 2008:87) yaşanan pozitivist değişim sonucu matematiksel ve aksiyomatik (belitsel) dayanakların eklenmesi, politikayı anlamsız kıldığından ekonomi ve politika ayrı birer disiplin ortaya çıkmış, ekonomi politik ‘orada’ kalmıştır.

⁵⁸ Seligman’ın aksine Hoover (2001:62) ise A.Marshall’ın ekonomi politik terimindeki “politik” sıfatını anlamsız hale getiren ilk kişinin olduğunu yazar.

⁵⁹ Bu görüşleri Walras’ın ekonomi bilimi ve ekonomi sanatı görüşleriyle tamamen aynıdır. Ekonomi ve politikanın ayrı birer disiplinler olduğunu ima eden yazarların göz ardı ettikleri bir noktadır ekonomi politiğin tam olarak bir ulusun çıkarı doğrultusunda hareket eden bir bilim olarak ortaya çıkmış olması. Zira ekonomi politik biliminin araştırma nesnesinin mekânı ulus devletti. Bu noktanın bilindiği, ancak ekonomi politik biliminin toplumsal yapıdan arındırılarak bireysel bir yapıya kavuşturulması amacıyla böyle düşündükleri akla gelmektedir. Çünkü ekonomi politikte tam olarak değilse de toplumun refahı göz önünde bulundurulurken, ekonomi biliminde bireyin refahı (faydası) göz önünde bulundurulmaya başlanmıştır.

7.4. Ekonomi (Economics)

20. yüzyıl ile birlikte artık görüngüsü ve içsel yapısı değişmiş, araştırma nesnesinin mekânı birey olmuş, pozitif bir bilim olduğu kabul edilerek ‘ekonomi bilimi ve terimi’ literatüre tamamen hakim olmuştur. Colin Clark (1951: 395-396), *The Conditions of Economics Progress* eserinde görüşlerini açıklarken terimin kullanılışı ile ilgili tarih vermektedir. Son 40-50 yıl içinde gelişen “nicel iktisat”, ekonomi kuramından farklı olarak, ideolojik içeriği olmayan yöntemlerden oluşur; değişik kurumsal çerçevelerde, gerekli değişikliklerle kullanılabilen tahlil tekniklerini kapsar. Yazarın söz ettiği 40-50 yıl öncesi 1900’lerin başını işaret etmektedir. Ekonomi terimi kabaca, ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar kullanılan bir deyim değildi. Üşür (2003:14), 1856 yılının sonlarına kadar ekonomi teriminin bilindik olmadığını E. Cannan’e dayanarak aktarmaktadır. 1870’lerin ortalarına kadar deyim, ilgili kitapların başlıklarında da görülmez. Cannan, her ne kadar deyimin kitap başlığı olarak ilk kez 1878 yılında, pek bilinmeyen bir Amerikalı yazarın, J. M. Sturtevant’ın *Economics on the Science of Wealth* başlıklı kitabında ve 1878 yılında da H. O. Macleod’un *Economics for Beginners* kitabında yer aldığını söylese de, Groenewegen, deyimin 1875 yılında Macleod tarafından, “değiştirilebilen miktarların ilişkilerini yöneten yasaları ele alan bilim” şeklinde tanımlayarak önerdiğini ikna edici bir biçimde göstermektedir (Üşür, 2003:14). Ekonomi biliminin teknik alanının pozitif bilimlere dahil olmasıyla 1870’li yıllarda ekonomi terimi kullanılmaya başlamışsa da, Hançerlioğlu (2008:78) bu ayrılığın yaklaşık on yıl öncesinden başladığını göstermektedir. Çünkü ekonomi biliminin sosyal alana dahil kalan kısmına ilk kez 1862 yılında Polonyalı bilgin Supinski tarafından *Ekonomi Sosyal* denmiştir.

Montchrétien’den bu yana geçen yaklaşık 400 yıl ve Smith’ten bu yana geçen 250 yılın ardından ekonomi bilimi Kazgan’ın (2009:391) deyiimiyle;

Öğretiden bağımsız, evrensel geçerli nicel tahlil teknikleriyle, ‘saf ilim’ niteliği kazanmıştır; fizik, biyoloji, kimya gibi saf ilimler arasında sınıflandırılmaya başlanmıştır (1970’li yıllar başından bu yana iktisadın, diğer saf ilimlerle beraber, Nobel ödülüne aday olması hatırlanmalıdır⁶⁰). Ancak, bu niteliğiyle, iktisat, insanın-

⁶⁰ Doğa bilimlerine atfen *-ics* eki alan *economics*’in bu anlamda bir eksikliği Nobel Ödülleridir. 1901’de verilmeye başlanan Nobel Ödülleri beşlisinde yer almayan Nobel Ekonomi Ödülü, matematikçilerin Fields ödülüne imrenen iktisatçıların önayak olup, İsviçre Bankası’nın 300.

insanla, insanın toplumla, toplumların diğer toplumlarla ilişkileriyle, özünde ilgili değildir, özü, insan ve onun dünyası olmaktan çıkmıştır. Çözmeye yöneldiği sorun, etkinlik ve büyüme sorunudur; maddeler dünyasıyla uğraşan mühendisliğe yaklaşmıştır. Oysa, iktisadı, toplumsal yapılardan, kurumlardan, sınıflardan, kişilerden, tamamıyla soyutlamak, ne mümkün ne de anlamlıdır. Konunun bu yönüyle ilgilenecek bir “toplumsal bilim”in de mutlaka bulunması gerekir. Nicel iktisadın, politik iktisadın yerini alması söz konusu olamaz. Bu bahiste değindiğimiz nicel tahlil teknikleri, politik iktisadı ikame etmeyip, onu tamamlamakta; iktisadi kararların alınması ve uygulanmasında, etkinliği artıran bir yardımcı olmaktadır. Nitekim, günümüzde iktisat, kendi içinde bir iş bölümüyle, politik (veya öğretiyeye bağlı) iktisat ve teknik iktisat (veya iktisat tekniği); iktisatçılar da, politik iktisatçılar ve teknik iktisatçılar diye ayrılmaya başlamıştır. Öğretiler veya ideolojik temeller, yöntemde değil, fakat yöntemin gerisindeki teoridedir.

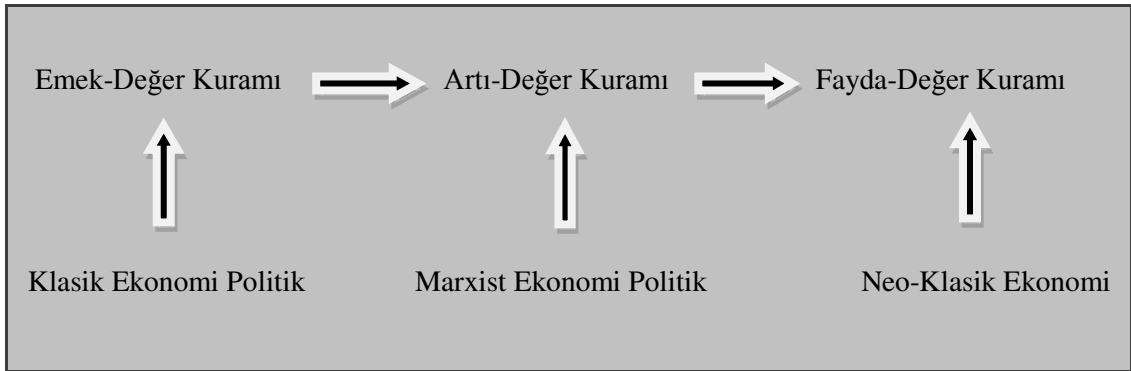
Bu yeni terminoloji ve yöntem ile birlikte Neo-Klasik okul, sosyal yapıyı oluşturan her şeyi sosyolojik faktörler kategorisine devrederek içerisinden çıktığı okul ile arasına bir hayli mesafe koymuştur. Heilbroner’e göre (2004:629) modern iktisat, sadece modern kapitalizme odaklanmış bir düşünce üretme mekanizmasıdır. Dar iktisat gözlüğünden bakıldığında, kapitalizmin sadece piyasaların nesnel ya da olağan ancak sosyal ilişki boyutunu görmeden işlediği, teknokratik bir perspektifin olduğu, ampirizmin, genelleştirmenin insan vizyonunu kapitalizm lehine daralttığı görülmektedir. Bu okulda işçi sınıfı üretici güç değil, üretim faktörlerinden biri olarak kabul edilir. Artık mülkiyet sorunu ekonominin sorunu değildir, nihai hedef kıt kaynakların bireye en fazla tatmini sağlayacak alternatif kullanım alanları arasında dağıtmaktır, yani “denge”lemektir. Bunu sağlayacak olanda toplumu oluşturan bireylerin çıkarlarını koruması ve çıkarını ençoklaştırmasıdır. Bunun somut örneği de soyut bir kavram olan ‘Homo economicus’tur. Belirli varsayımlar altında ki Homo economicus, hiçbir sosyal gruba, sınıfa mensup değil, sadece elindekini en çok fayda ile değiştirmeye çalışan bir birey. Başkaya (2008:11) işleyişi kabaca şöyle anlatmaktadır: Her şeyden haberdar, rasyonel davranabilen, çıkarının bilincinde olan bireylerden [homo economicus] oluşan toplumda –tam rekabet koşullarında- tüm piyasalarda arzla talep eşitlenir, genel denge [Walrasgil] hasıl olur ve oradan toplumsal optimuma [Pareto] ulaşılır. Kendiliğinden dengeye ulaşan bir sarkaç gibi eğer mal, sermaye ve emek piyasalarında denge otomatik olarak gerçekleşiyorsa,

yıldönümü münasebetiyle Nobel vakfına yaptığı özel bir bağış sayesinde 1969 yılında kurulmuş olup, toplumbilimleri içinde bir tek iktisat bilimine verilmektedir. İktisat nobeli yaratılmasındaki amaç, iktisadın bilimsel saygınlık iddialarını biçimsel olarak pekiştirmektir (İnsel, 2006:34).

orada işsizlik diye bir şeyde olamaz. Sadece iradi işsizlik söz konusu olabilir ki hem arızı hem de önemsizdir. Onu tanımlayan ikinci bir varsayım da ekonomik politikalarının bir şeye yaramayacağı, etkin olmayacağıyla ilgili, zira rasyonel beklentiyi içselleştirmiş ekonomik bireyler, mevcut enformasyonu akıllıca kullanacakları için devlet tarafından alınacak önlemleri önceden bilip etkisizleştirecek, böylece piyasanın yarattığı eşitlik sosyal optimumu oluşturacaktır (Amin, 2000:201).

Marjinalist devrimin ardından Neoklasik Okul ile birlikete “değer” kuramının geçirdiği değişim şema 2’de gösterilmiştir.

Şema 2: Değer Kuramının Süreci

7.5. Yeni Ekonomi Politik

Son 20-30 yıla kadar bırakıldığı yerde bekleyen ekonomi politik bu süreç içerisinde ideolojilerin sonu tartışması ile aynı döneme denk gelecek şekilde yeniden gündeme gelmiştir. Ancak belirtmeli ki, günümüzde, özellikle Anglo-Amerikan bilimsel yazınında ekonomi politik giderek klasik anlamından farklı olarak, siyasi ilişkileri de göz önüne alan ekonomi araştırmaları anlamında kullanılmaktadır. Ama bu yaklaşımların, ne klasik ekonomi politiğin ne de Marx’ın kuramsal çerçevesiyle bir ilişkisi vardır. Örneğin emek değer kuramı bu çalışmaların çoğunda söz konusu dahi değildir (Savran,2008:277). Ekonomi politiğin yeniden gündeme gelmesi yukarıda işaret edilen ideolojilerin son bulması yaklaşımı ile ilgili olarak,

ideolojilerin son bulmadığının, iktisadi olguların politik sonuçlar doğurmasının belki bir zorlamasıdır.

1960'lı yıllarda Chicago ve Virginia politeknik okulları, Keynes'in maliye politikası temelli tezlerinin yerine yeniden, "devletin başarısızlığı" tezini dile getirmişlerdir. Üşür'e (2003:18) göre ekonomi ile politika (devlet) arasındaki bağlantılar ve bu bağlantılar nedeniyle meydana geldiği iddia edilen "başarısızlıklar", bu okullardaki düşünürleri "iktisadın ilkeleri"ni politika bilimine uygulamaya sevk etmiştir: 1968 yılına gelindiğinde "iktisadın ilkelerinin" politikaya uygulanması yeni bir isme de kavuşmuştur: "Yeni Ekonomi Politik" Bu geleneğe H. Arndt, büyük bir isabetle, "Chicago Ekonomi Politik" adını takacaktır. Chicago ekonomi politığının en önemli temsilcilerinden James M. Buchanan (2002: 65-67), kamu tercihi kuramını şöyle açıklamaktadır: "Ben sık sık kamu tercihinin 1930 ve 1940'ların refah ekonomisinden ortaya çıkan 'piyasa başarısızlığı' kuramına karşılık olarak bir 'devletin başarısızlığı' kuramını ortaya koyduğunu ifade etmekteyim. (...) Kamu tercihi kuramı esas olarak ekonomi kuramında oldukça ayrıntılı analizler için geliştirilmiş araç ve metotları almakta ve bu araç ve metotları politik sürece, kamu sektörüne, politikaya ve kamu ekonomisine uygulamaktadır".

Telatar'ın (2004:v) da belirttiği üzere, siyaset ile iktisadi bir araya getiren ekonomik siyaset kuramında, demokratik yollardan iktidara gelmeyi hedefleyen siyasi parti ve politikacı davranışları, siyaset bilimde hükümete yönelik 'geleneksel' bakış açısını değiştirmiş olan 'kamu tercihi' yaklaşımı çerçevesinde modellenmektedir. Siyaset bilimde, toplum yararına hareket eden 'iyi' hükümet tanımı baz alınmakta ve iyi hükümetin 'erdemli' insanlardan oluştuğu kabul edilmektedir. İktisatta ise, geleneksel olarak, 'iyi' bir hükümetin varlığı arzulanmakla birlikte, bunun siyasi liderlerin karakter özelliklerine değil, uygun yasa ve kurumların yaratılmasına bağlı olduğuna inanılmaktadır. Ekonomistlerin geliştirdiği temel insan modelinde, her bireyin esas olarak kişisel yararını gözettiği varsayılmaktadır. Kamu tercihi yaklaşımında, politikacı, siyasi parti ve hükümete bakış açısı belirtilen ekonomik insan modeline dayanmaktadır.

Anayasal iktisat olarak da adlandırılan yeni ekonomi politığın inceleme nesnesi belirtildiği üzere değer kuramı değil, ekonominin ilkelerinin politikaya uygulanmasıdır. Dahası yükselen kimlik ve demokrasi tartışmaları da bu biliminin

konuları arasına girmesi ideolojilerin sonu kuramı ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bu kurama göre, artık çatışmalar ideolojik değil, etnik kimlikler üzerinden yaşanacaktır.

Kavramı ortaya koyan Hegel'e göre, akılcı (rasyonel) bir toplum düzeni başarılı olduğunda, diğer toplumlar da bu düzeni benimseyecektir. Çünkü, madde dünyasına egemen olan düşünce dünyası (idée) dır. Akılcı toplum çelişkileri giderme başarısı gösterdiği için, bu düzenin yayılması ile tarihin sonu gelecek, ideoloji arayışı bitecektir. Hegel felsefesinin nihai hedefi olan, düşüncenin diyalektik gelişiminin en son halkası olan evrensel ruh aşamasında, objektif ruh devlete ulaşıyor, evrensel olanla bütünleşiyor. Bu aşama, aynı zamanda Hegel Felsefesinin en yüce ve en son aşamasıdır ve onun mutlak idealizmini temsil eder (Yenişehirlioğlu,1985:133).

Kazgan'a (2009:392-393) göre Fransız (ve Amerikan) İhtilalinin (1789) getirdiği *özgürlük ve eşitlik* ilkelerinden etkilenen Hegel, bu ilkelerin ideoloji arayışını nihai aşaması olduğuna inanıyordu. Napolyon orduları Prusya Monarşisi'ni yendiğinde (Jena 1806) tarihin sonu geldiğini söylemişti. Liberal demokratik devlet düzeninden daha akılcı, çelişkileri çözme gücü olan bir düzenin olanaksızlığı kanısındaydı. Dolayısıyla, bu akılcı düzen evrenselleşecekti⁶¹. Tarihin diyalektik süreçle evrildiği ve evrimin bir aşamasında diyalektik sürecin duracağı yolundaki düşüncesinde Marx, sosyalist toplumun ardından komünist toplumun kurularak ideolojilerin sonunun geleceğini söylemiştir. Buna göre; Marx, insanlığın evriminde nihai aşama saydığı komünist ütopya'sında tarihin ya da ideolojinin sonunun geleceğini söylüyordu. Bu aşamada kapitalizmin yol açtığı bütün çelişkiler (başta sınıf çelişkileri) çözüme ulaşacağı ve bireyin yabancılaşması son bulacağı için, artık yeni bir ideoloji arayışı kalmayacaktır.

⁶¹ 36 yaşında iken bu savlarını yazan Hegel, daha sonraki yıllarda Fransız İhtilalinin sonuçlarını gördüğünde, İhtilalin ilkelerinin çok soyut ve bireyci olduğunu düşündüğünü söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

SONUÇ

8. BULGULAR VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, çalışma boyunca elde edilen bulgular ve bir dizi değerlendirmeler ortaya konmuştur.

8.1. Bulgular

B.1. Ekonomi politik terimi, ekonomi ve politika sözcüklerinin sihirli bir sentezidir.

B.2. Ekonomi politik terimi ilk kez bir eser başlığı olarak 1615 yılında Montchrétien'in, *Traicté de l'Oeconomie Politique* (Ekonomi Politik Hakkında Bir İnceleme) adlı eserinde geçmektedir. Bilimin kavramsal başlangıcı bu tarihtir.

B.3. Ekonomi politik teriminin içerisinde yer alan politika sözcüğü, günümüz terminolojisinde yer alan “ekonomi politikası” terimi ile karıştırılmaktadır. Bu karışıklığın sebeplerinden biri olarak Fransızca kaynaklı olan ekonomi politik teriminin Türkçeleştirilmesindeki yanlışlık gösterilebilir.

B.4. Farklı ekonomik düşünce okulları gibi, farklı ekonomi politik görüşler de vardır. Çünkü her okul kendi ekonomi politiğini yaratmıştır.

B.5. Sosyal bilimler kategorisinde yer alan ekonomi politik biliminin tarihsel, ideolojik ve felsefi kaynakları vardır.

B.6. Ekonomi politik bilimi emek-değer kuramı üzerine şekillenmiştir.

B.7. Üretimin tüketilemeyecek olandan fazlasını sağlamaya başlamasının ardından, yaşanan birinci işbölümü (tarım ve hayvancılığın ayrılması), tarım ve

çoban kabileleri arasında mübadeleyi doğurmuştur. İlk devlet olgusu ve sınıf yapısı böylelikle ortaya çıkmıştır.

B.8. Devlet olgusu ile üretimin başlaması arasında tamamlayıcı bir ilişki vardır. Ticari faaliyetlerin artmasıyla devlet organizasyonun güçlendiği görülmektedir. Özellikle merkantilizm ile vurgulanan güçlü devlet yapısı ile ticari faaliyetlerin artması arasında doğru yönlü bir ilişki vardır.

B.9. Merkantilizmin hedefinin servet biriktirmek olması, chrematistik'in ekonomiye ya da değişim değerinin kullanım değerine karşı galip gelmesidir.

B.10. Kapitalist birikimin sanayi öncesi yapısının belirtileri, feodal dönem içinde Magna Carta'ya kadar gitmektedir.

B.11. Liberal öğreti iki ana kategoriye ayrılabilir. Locke'cu liberalizm Klasik ve Neo-Klasik Okul'da etkili olurken, etatist liberalizm (J.J. Rousseu) Keynezyen Okul'da etkili olmuştur.

B.12. Aydınlanma çağından bu yana fizik biliminin ekonomi bilimini etkilediği görülmektedir.

B.13. Fizyokratların Smith vasıtasıyla klasik okulu etkiledikleri görülmektedir. Örneğin Smith ile birlikte anılan “Görünmez El” ve “Bırakınız Yapsınlar-Bırakınız Geçsinler” metaforlarının kaynağı Fizyokratlardır. Bir başka etki de emek-değer kuramında görülmektedir. Çünkü bu kuramın temeli de, Fizyokratların net ürün öğretisidir.

B.14. Terim anlamı doğa hakimiyeti olan Fizyokratlar, doğal ekonomiden pazar ekonomisine geçişte önemli bir kettedir.

B.15. 1776, kapitalizmin kesişim yılı olarak adlandırılabilir. 4 Temmuz 1776'da bağımsızlık bildirgesinin ilanıyla ABD'nin kurulması ile ticari kapitalizmin,

Turgot'un maliye bakanlığının sonlanması ile tarım kapitalizminin son bulması bir bitiş iken, Smith'in Ulusların Zenginliği'ni yayınlaması ise bir başlangıçtır.

B.16. Kapitalist sistemin farklı iki alandaki iki farklı düşünürden bilimsel dayanakları vardır. İlki; Newton'un doğal düzeni, ikincisi; Darwin'in doğal seleksiyonudur.

B.17. Aristo'nun köleliği normal bir kurumsal yapı olarak görmesi ancak adil fiyat arayışını bulma arayışı sonunda oekonomik ve chrematistik ayrımı yapması, literatürde Smith sorunsalı olarak adlandırılan durumla benzeşmektedir.

B.18. 19. yüzyılın sonlarında yaşanan marjinal devrim ile pozitivistizmin ekonomik olgulara dahil edilmesi, toplumsal bir bilim olan ekonomi politiği sömümlendirmiştir.

B.19. Ekonomi (economics) teriminin, ekonomi politik (political economy) teriminin yerini alma süreci yaklaşık elli yıl sürmüştür.

B.20. İlkçağlardan beri görülen kolonicilik ve sömürgecilik gibi yapılar sanayi kapitalizmi ile birlikte biriken sermayenin, kâr oranlarında düşüş eğilimi etkisinin ortadan kaldırılması amacıyla sermaye ihracı yoluna gidilmesi ironik bir durum ortaya çıkarmıştır. Önceleri işgal veya ilhak edilen yerlerden ganimet, vergi vb. gibi parasal kaynaklar alınırken, emperyalizm ile birlikte artık merkez ülke parasal kaynak almamakta, çevre ülkeye parasal kaynak sağlamaktadır.

B.21. Sosyalizm, Marxist piramide göre kapitalizmin devamıdır.

B.22. Ekonomi politik, kapitalizmi sistematikleştirdiği gibi, sosyalizme de sistematik bir katkı sunarak, ütöpik sosyalizmden bilimsel sosyalizme geçişte önemli bir aşamadır.

B.23. Bazı tarihsel koşulların bazı kişilerin ortaya çıkmasında etkisi vardır. Örneğin Smith ve Ricardo'yu yetiştiren tarihsel koşullar Sanayi ve Fransız devrimi iken, Marx ve Engels'i yetiştiren koşul işçi sınıfı, Keynes'i etkileyen koşul ise Büyük Buhran'dır.

8.2. Genel Değerlendirme

İnsanların dünyayı anlama çabalarından biri olan ekonomik olgu ve olayların incelenmesinin tarihi, ilkçağa kadar gitmektedir. İlk başlarda 'Paterfamilias'ın bir evi bilgece yönetmesinin ilkelerini kapsayan 'ekonomi' teriminin anlamı, ilerleyen süreçte artan ekonomik faaliyetlerle birlikte büyük aile olan devleti bilgece yönetmek olarak genişlemiş ve yanına 'politika'yı alarak 1615 yılında "ekonomi politik" olmuştur. Ekonomi ve aile arasında yüzyıllarca süren bu mutual ilişki merkantilizm ile tepe noktası yaparak, nicel (kavramsal) olarak ekonomi politik ortaya çıkmıştır. Merkantilizme tepe noktası yaptıran Fizyokratlar, bunu üretime yaptıkları vurgu sonucu ortaya çıkan net-ürün olgusu ile gerçekleştirmiştir. Bu olguyu bir miras gibi gören Smith'in bu mirası devralıp, büyük kuramcı Ricardo'ya devretmesiyle nesneleşen emek-değer kuramı, ekonomi politiğin nitel (kuramsal) olarak ortaya çıkışıdır (1817). Değer'in yaratıcısı olarak emeği gören bu kuramda rant, çalışmaksızın elde edilen, kazanılmamış bir gelir olarak görülüyordu. Ricardo'nun bu tezini dikkatle inceleyen Marx'ın, kapitalistin de çalışmadan gelir elde ettiğini, dolayısıyla rant için geçerli olanın kâr içinde geçerli olduğunu dile getirmesi, ekonomi politik için sonun başlangıcı olarak görülebilir. Marx'ın bu düşüncesi de 'artı-değer kuramı' olarak nesneleşmiştir. Ortaya konan bu son durum, kapitalist için tehlike arz etmekteydi ve beklenen yardım, emeği değil bireysel fayda ve haz'ı baz alan marjinal devrim'den gelmiştir. Sözü edilen sonun başlangıcı burada bitmiştir ve ekonomi politik bir 'bilim' olarak 1870'ler de kalmış, sönümlenmiştir. Ancak belirtmeli ki, her ne kadar marjinal devrimin ortaya çıkışı Marx sonrasına denk gelse de, bu düşüncenin nüveleri Aydınlanma döneminin pozitivist etkilerinde, örneğin Bentham'da görülmektedir.

Ekonomi biliminin inceleme konusu ekonomi politiğin terk edilmesiyle değişmiştir. Bunun somut örneği, soyut bir kavram olan Homo Economicus'tur. Tercihler arasında karar veren bu iktisadi insanın davranışlarının araştırılması ekonomi biliminin araştırma nesnesini oluşturmaktadır. Örneęin W.N.Senior'e göre rasyonel davranış mümkün olan en az çaba karşılığında ek bir zenginlik elde edilmesidir. W.S. Jevons'ta bu görüńgü insan-nesne ilişkisi çerçevesinde en az hoşnutsuzluk karşısında en fazla memnuniyetin elde edilmesidir. A. Marshall da ise, insanın mülk edinme yoluyla elde edilen refahın azamileştirilmesi şeklinde dir.

Ekonomi politik için beş önemli tarih verilebilir. İlki başlangıç olarak Aristo, ikincisi terimin eser başlığı olarak ilk kez kullanıldığı yıl olan 1615, üçüncüsü ekonominin, pozitif ve normatif içerikli bir bilim olarak doğuşunu simgeleyen 1776, dördüncüsü bilimin tepe noktası yaptığı 1817 ve son olarak ekonomi politiğin yerini ekonomi'ye bırakmasını sağlayan 1873 krizi.

Klasik okul ile varlığını sürdüren ekonomi politik bilimi bir İngiliz bilimi olarak anılmıştır. Bunda hem özel isimlerin hem de özel bir kentin katkısı vardır. İsim olarak bir çok kişi sayılabilir ancak ekonomi politik ile anılan Smith, Ricardo ve Marx'ın Londra'da yaşamış olması ve eserlerini burada yazıp ya da yayınlamış olmaları bu kenti, ekonomi politik bilimi açasından anlamlı kılmaktadır.

Bir zamanlar dünya iki kutuplu politik bölünme yaşarken, reel sosyalizmin çökmesiyle, hem sosyalist kuram hem de iki kutbun değişerek birbirlerine yaklaştıklarını ortaya koyan "convergence theory" tartışılmak bir yana, ideolojilerle birlikte yok oldukları dile getirilmiştir. Savaşlar, rekabet, kâr, birikim, yoksulluk gibi hayati olguların irdelenebilmesi ve anlaşılması yukarıdaki olgu ile birlikte değerlendirildiğinde ekonomi politiği anlamlı kılmaktadır. Ekonomi politiğin incelenmesi, modern dünyanın sorunlarının anlaşılmasına, ekonomi biliminin kişinin dünya görüşünün ayrılmaz bir parçası olarak kavranmasında önemli bir rol oynar.

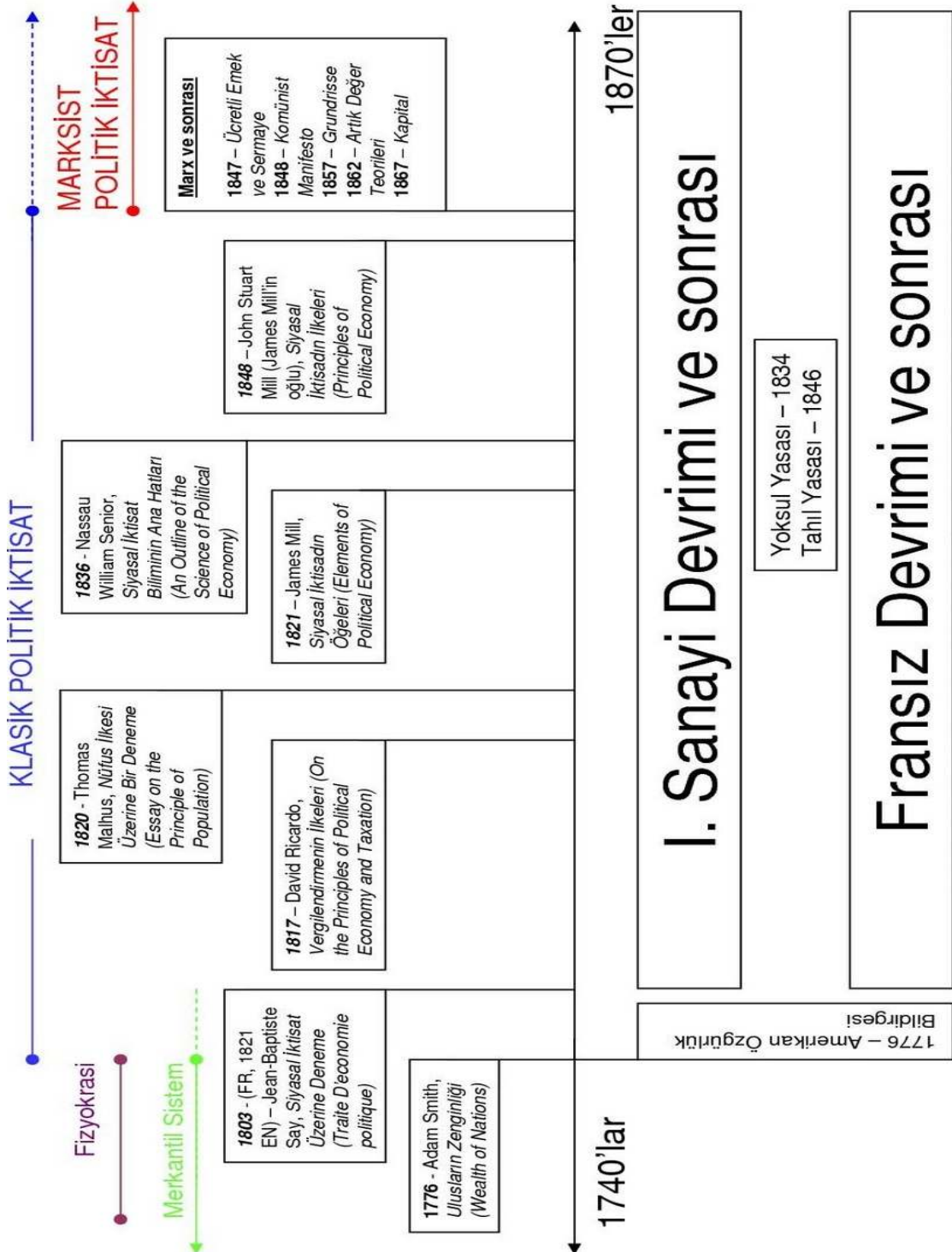
Dünya'da ilk ekonomi politik kürsüsünün 1801 yılında kurulduğu hatırlanırsa, ölkemizde bu bilim için kürsülerin kurulmasının geciktiği düşünülebilir. Bu bilimin hem bundan sonraki tez çalışmalarının konusu haline getirilmesi ve hem

de lisansüstü müfredata konulması, ekonomik olay ve olguların çok yönlü anlaşılmasında büyük katkı sunacaktır.

Bu tezle birlikte ekonomi politiğe ilginin artırılması umulmuştur. Çünkü hem Dünyada hem de ülkemizde ekonomi biliminin teknik sonuçlarının toplumsal yansımalarının analizi eksik kalmaktadır.

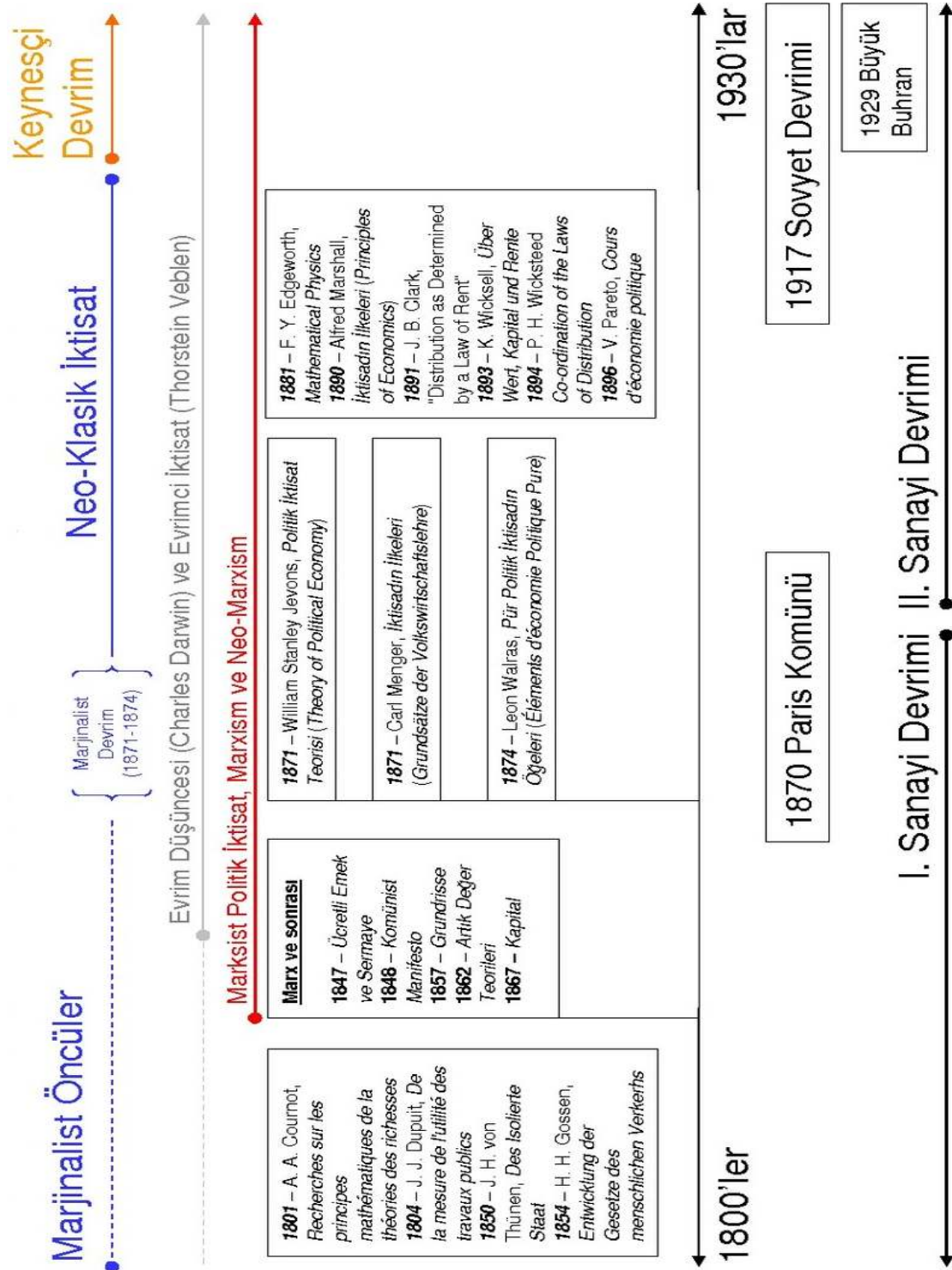
EKLER

EK 1: Klasik Ekonomi Okulu (1776-1870'ler)

Kaynak: <http://iktisadidusuncelertarihi.blogspot.com>

EK:2 Marjinal Devrim (1871-1874) ve Neo-Klasik Ekonomi Okulu (1870'ler-Keynes)

Kaynak: <http://iktisadidusuncelertarihi.blogspot.com>

EK:3 Başlığında Doğrudan “Ekonomi Politik” Terimi Geçen Seçilmiş Eserler

Yayın Tarihi	Eserin Orijinal ve Türkçe Adı	Yazar
1615	<i>Traicté de l'Oeconomie Politique</i> , Ekonomi Politik Hakkında Bir İnceleme	Antoine de Montchrétien
1767	<i>An inquiry into the Principles of Political Economy</i> . Ekonomi Politîğin İlkeleri Üzerine Araştırma.	James STEUART
1771	<i>Meditazioni sulla economia politica</i> , Ekonomi Politik Üzerine Düşünceler	Pietro VERRI
1796	<i>Abrégé élémentarie Des Principes de L'economie Politique</i> , Ekonomi Politîğin Temel İlkeleri	Marquis Garnier GERMAIN
1803	<i>Traite D'economie Politique</i> , Ekonomi Politik Üzerine Bir Deneme	Jean Baptiste SAY
1815	<i>Political Economy</i> , Ekonomi Politik	Simonde de SİSMONDİ
1816	<i>Conversations On Political Economy</i> , Ekonomi Politik Üzerine Konuşmalar	Jane Haldimond Marcet
1817	<i>On the Principles of Political Economy and Taxation</i> , Ekonomi Politîğin ve Vergilemenin İlkeleri Üzerine Düşünceler	David RİCARDO
1820	<i>Principles of Political Economy Considered With a Wiew to Their Practical Application</i> , Pratik Uygulamasını Dikkate Alan Bir Görüş İle Ekonomi Politîğin İlkeleri	Thomas Robert MALTHUS
1820	<i>Lectures on the Elements of Political Economy</i> , Ekonomi Politîğin İlkeleri Üzerine Dersler	Thomas COOPER
1821	<i>Elements of Political Economy</i> , Ekonomi Politîğin Öğeleri	James MILL
1823	<i>Cours d'économie politique; ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations</i> , Ekonomi Politik Dersleri;	Henry STORCH

	ya da Ulusların Refahını Belirleyen İlkelerin Açıklaması	
1825	<i>Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers et l'importance de l'economie politique</i> , Ekonomi Politîğin Kaynağı, İlerlemesi, Özel Konuları ve Önemi Üzerine Konuşmalar	John Ramsay McCULLOCH
1827	<i>Popular Political Economy</i> , Herkes İçin Ekonomi Politik	Thomas HODGSKIN
1833	<i>An Introductory Lectures on Political Economy</i> , Ekonomi Politik Derslerine Giriş	Richard JONES
1834	<i>Lectures on Political Economy</i> , Ekonomi Politik Dersleri	Samuel Mountifort LONGFIELD
1836	<i>An Outline of the Science Of Political Economy</i> , Ekonomi Politik Biliminin Ana Hatları	Nassau William SENIOR
1837	<i>Elements of Political Economy</i> , Ekonomi Politîğin Öğeleri	Francis WAYLAND
1837	<i>Principles of Political Economy</i> , Ekonomi Politîğin İlkeleri	Henry Charles CAREY
1837	<i>Histoire de l'économie politique en Europe</i> , Avrupa'da Ekonomi Politîğin Tarihi	Jérôme-Adolphe BLANQUI
1841	<i>Das Nationale System der Politischen Ökonomie</i> , Ekonomi Politîğin Ulusal Sistemi	Friedrich LIST
1848	<i>Principles of Political Economy</i> , Ekonomi Politîğin İlkeleri	John Stuart MILL
1851	<i>A Treatise on Political Economy</i> , Ekonomi Politik Üzerine İnceleme	George OPDYKE
1854	<i>Lezione di economia politica</i> , Ekonomi Politik Dersi	Francesco FERRARA
1857	<i>Lectures on the Character and Logical Method of Political Economy</i> , Ekonomi Politîğin Karakteri ve Mantıksal Yöntemi Üzerine Dersler	John Elliot CAIRNES
1859	<i>Zur Kritik der Politischen Ökonomie</i> , Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı	Karl MARX
1859	<i>Thoughts On A Few Subjects Of Political Economy</i> , Ekonomi	John CAZENOVE

	Politik Üzerine Düşünceler	
1871	<i>Theory of Political Economy</i> , Ekonomi Politiğin Teorisi	William Stanley JEVONS
1863	<i>Principles Of Political Economy</i> , Ekonomi Politiğin İlkeleri	H. von MANGOLDT
1874	<i>Éléments d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale</i> , Saf Ekonomi Politiğin Unsurları yada Toplumsal Zenginliğin Teorisi	Léon WALRAS
1888	<i>A History of Political Economy</i> , Ekonomi Politiğin Tarihi	John Kells Ingram
1890	<i>Scope and Method of Political Economy</i> , Ekonomi Politiğin Kapsamı ve Metodu	John Neville KEYNES
1901	<i>Lectures on Political Economy</i> , Ekonomi Politik Üzerine Dersler	Knut WICKSELL
1901	<i>The Dictionary of Political Economy</i> , Ekonomi Politik Sözlüğü	Robert Harry Inglis PALGRAVE
1906	<i>Manual of Political Economy</i> , Ekonomi Politik El Kitabı	Vilfredo PARETO
1925	<i>Papers Relating to Political Economy</i> , Ekonomi Politiğe İlişkin Bildiriler	Francis Ysidro EDGEWORTH
1936	<i>La loi naturelle en Economie Politique</i> , Ekonomi Politiğin Doğal Yasası	Barthélemy RAYNAUD
1937	<i>Political Economy and Capitalism</i> , Ekonomi Politik ve Kapitalizm	Maurice DOBB

EK:4. Başlığında Doğrudan “Ekonomi Politik” Terimi Geçmeyen Seçilmiş Eserler

Yayın Tarihi	Eserin Orijinal ve Türkçe Adı	Yazar
1664	<i>England's Treasure by Foreign Trade</i> , Dış Ticaret ile Birlikte İngiltere Hazinesi	Thomas MUN
1690	<i>Political Arithmetic</i> , Siyasal Aritmetik	William Petty
1691	<i>Discourses upon Trade</i> , Ticaret Üzerine Konuşmalar	Dudley NORTH
1714	<i>The Fable Of The Bees</i> , Arılar Masalı	Bernard Mandeville
1758	<i>Tableau économique</i> , Ekonomik Tablo	François QUESNAY
1776	<i>An Inquiry into the nature and Causes of the Wealth of Nations</i> , Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Kaynakları Üzerine Bir İnceleme	Adam SMİTH
1871	<i>Grundsätze der Volkswirtschaftslehre</i> , Ekonominin İlkeleri	Carl Menger
1890	<i>Principles of Economics</i> , Ekonominin İlkeleri	Alfred MASHALL
1905	<i>The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism</i> , Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu	Max WEBER
1910	<i>Finance Capital</i> , Finans Kapital	Rudolf HILFERDİNG
1936	<i>The General Theory of Employment, Interest and Money</i> , İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi	John Maynard KEYNES

KAYNAKÇA

ACAR, Gökmen Tarık (2008), *İktisadî Değiştirmek*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ADAÇAY F.Rana, H.İSLATİNCE (2009), *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Bursa: Ekin Yayınevi.

AKTAN, C.Can (2002), “Leviathan: İnsan Haklarının Koruyucusu mu, Yoksa İhlalcisi mi?”, Coşkun C. Aktan (der.), *Anayasal İktisat*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

AKTAN,C.Can,

http://www.canaktan.org/politika/liberal_demokrasi/dusunurler/quesnay.htm

(15.04.2011).

AMİN, Samir (2000), <http://monthlyreview.org/2000/06/01/the-political-economy-of-the-twentieth-century> (15.04.2011).

ANİKİN, Andrey V. (2008), *Marx Öncesi Siyasal İktisat*, (çev. A. Güler), İstanbul: Yazılama Yayınevi.

ARDA, Erhan vd. (Ed.), (2003), *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Basım Yayım.

AREN, Sadun (2007), *Ekonomi Dersleri*, 2.b.,Ankara: İmge Kitabevi.

ARENDT, Hannah (1976), *The Origins of Totalitarianism*, New York: A Harvest Book.

BALABAN, M. Rahmi (1947), *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Gayret Kitabevi.

BARAN, Paul A. (1974), *Büyümenin Ekonomi Politikası*, (çev. E. Günçe), İstanbul: May Yayınları.

BAŞKAYA, Fikret (2008), “Önsöz”, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı. 9-15.

BATSEVA, S. M. (1971-ç), “İbni Haldun’un Tarihsel-Felsefi Öğretisinin Toplumsal Temelleri”, (çev. V. Erdoğan), iç. *Mukaddime*, C.1, Ankara: Onur Yayınları.

BENTHAM, Jeremy (1948), *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, New York: Hanfer Publishing Company.

BORATAV, Korkut (2010), *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, İstanbul: Yordam Kitap.

BUCHANAN, James M. (2002), “Pozitif Kamu Tercihi Teorisi ve Normatif Temelleri”, Coşkun C. Aktan (der.), *Anayasal İktisat*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

BUCHHOLZ, Todd G. (2007), *New Ideas from Dead Economics*, New York: Penguin Group.

BUĞRA, Ayşe (2010), *İktisatçılar ve İnsanlar*, 7.b., İstanbul: İletişim Yayınları.

BUKHARİN, Nikolay İ. (1917,1996-ç), *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, (çev. G. Akalın ve U. S. Akalın), İstanbul: Spartaküs Yayınları.

BURKETT, Paul (2004), *Marx ve Doğa*, (çev. E. Özkaya), Ankara: Epos Yayınları.

BÜYÜKBUĞA, Belgin (2010), “Adam Smith’in Ticari Toplum Tasavvuru: Eşitsizlik ve Modern Devletin Oluşumu”, Hakan Kapucu vd. (der.), *Politik İktisat ve Adam Smith*, İstanbul: Yön Yayıncılık.

CAPONGİRİ, Robert A. (1963), *A History of Western Philosophy: Philosophy from Renaissance to the Romantic Age*, Notre Dame, Ind: University of the Notre Dame Press.

CARPENTER, Kenneth E. (1975), *The Economic Bestsellers Before 1850*, <http://www.othercanon.org/uploads/AJALUGU%20THE%20ECONOMIC%20BESTSELLERS%20BEFORE1850.pdf> (02.05.2011).

CAZENOVE, John (1859), *Thoughts On A Few Subjects Of Political Economy*, London: Bradbury and Evans Printers.

CHANG, H.-J. (1997), “The Economics and Politics of Regulation”, *Cambridge Journal of Economics*, 21, 703-728.

CLARK, Colin (1951), *The Conditions of Economics Progress*, London: MacMillan.

CLEAVER, Harry (2007), “Sosyalizm”, (çev. O. Etiman), Fikret Başkaya ve Aydın Ördem (der.), *Kalkınma Sözlüğü*, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı.

COLE, Charls W. (1939), *Colbert and a Century of French Mercantilism*, C.2, New York: Columbia University Press.

CORNU, Auguste (2005), “Ekonomi Politik ve Felsefe Elyazmaları”, iç. *1844 Elyazmaları* (K.Marx), 3.b., (çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

CYPHER, James M. (1999), “Crisis of the 1990s: Constraints on the Ideology of Globalization?”, *Globalización, inserción de México y alternativas incluyentes para el siglo XXI*, <http://www.redcelsofurtado.edu.mx/archivosPDF/cypher2.pdf> (08.03.2011)

ÇAVDAR, Tevfik (2003), *İktisat Kılavuzu*, 3.b., İstanbul: NK Yayınları.

ÇİLİNGİR, Lokman (2009), *Ahlak Felsefesine Giriş*, Ankara: Elis Yayınları.

DAİKOV, V., S. KOVALAEV (2008), *İlkçağ Tarihi*, C.1, (çev.Ö. İnce), İstanbul: Yordam Kitap.

DOBB, Maurice (1963,2007-ç), *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, (çev. F.Akar), İstanbul: Belge Yayınları.

DOWD, Douglas (2006), *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*, (çev. C.Gerçek), İstanbul: Yordam Kitap.

EATON, John (1996), *Ekonomi Politik*, 3.b., (çev. Ş. Yalçın), Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

ELSON, Diane (1979), “The Value Theory of Labour”, D.Elson (der.), *Value, The Representation of Labour in Capitalism*, London: CSE Books.

ENGELS, Friedrich (1878,2002-ç), *Doğanın Diyalektiği*, 8.b., (çev. A. Gelen), Ankara: Sol Yayınları.

ENGELS, Friedrich (1878-2003-ç), *Anti-Dühring*, 4.b., (çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

ENGELS, Friedrich (2005), “Ekonomi Politğin Bir Eleştiri Denemesi”, iç. *1844 El Yazmaları*, (K. Marx), 3.b., (çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

ERSOY, Arif (2008), *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*, 3.b., Ankara: Nobel Kitap.

FILHO, Alfredo S. (2002), *The Value of Marx*, New York, Routledge.

GALBRAİTH, J.K. (1991,2004-ç), *İktisat Tarihi*, (çev. M. Günay), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

GIDDENS, Anthony (2008), *Sosyoloji*, 5.b., (çev. Komisyon), İstanbul: Kırmızı Yayınları.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1995), *Düşünce Tarihi*, 6.b., İstanbul: Remzi Kitabevi.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (2008), *Felsefe Sözlüğü*, 16.b., İstanbul: Remzi Kitabevi.

HEILBRONER, Robert (2004), “Economics as Universal Science”, *International Quarterly of Social Sciences*, 71(3).

HEISENBERG, Werner (1958,2000-ç), *Fizik ve Felsefe*, (çev. Y. Öner), İstanbul: Belge Yayınları.

HENRI, Dennis (1997), *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, C.1, 3.b., (çev. A. Tokatlı), İstanbul: Sosyal Yayınları.

HİLAV, Selahattin (1993), *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, 2.b., İstanbul: Sosyal Yayınları.

HILFERDİNG, Rudolf (1910,1981-ç), *Finance Capital*, (çev. M. Watnick ve S. Gordon), London: Routledge&Kegan Paul.

HIRSCHMAN, Albert O. (1997), *The Passions And The Interests*, 20.b., New Jersey: Princeton University Press.

HOBSON, J.Atkinson (1902,2005-ç), *Imperialism*, New York: Cosimo.

HOOVER, Kevin (2001), *The Methodology of Empirical Macroeconomics*, Cambridge, Cambridge University Press.

HUBERMAN, Leo (2003), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, 6.b., (çev. M. Belge), İletişim Yayınları: İstanbul.

HUNT, E.K. (2005), *İktisadi Düşünce Tarihi*, (çev. M. Günay), Ankara: Dost Kitabevi.

İBNİ, Haldun (1379,1977-ç), *Mukaddime*, c.1, (çev. T. Dursun), Ankara: Onur Yayınları.

İLKNUR,Miyase,

http://www.sodev.org.tr/Dosyalar/ekonomi/2008/kapitalizmin_zor_gunleri25.10.08.htm

İNSEL, Ahmet (2006), *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, 5.b., İstanbul: Birikim Yayınları.

İSLATİNCE, Hasan (2009), *İktisadi Sistemler*, Bursa: Ekin Yayınevi.

JACOBY, Henry (1973), *The Bureaucratization of the World*, (çev. E. L. Kanes), California: University of California Press.

JEVONS, W. Stanley (2005), *The Theory Of Political Economy*, http://oll.libertyfund.org/EBooks/Jevons_0237.pdf (26.02.2011).

KALAYCI, İrfan, A. Doğan (2010), “Adam Smith ‘Gizli’ Bir Anarko-Kapitalist miydi?”, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Hakan Kapucu vd. (der.), İstanbul: Yön Yayıncılık.

KARAHANOGULLARI, Yiğit (2009), *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi?*, İstanbul: Yordam Kitap.

KAZGAN, Gülten (2006-a), Sunuş: “Adam Smith ve Milletlerin Zenginliği Üzerine” iç. *Milletlerin Zenginliği* (A.Smith), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, v-xxvi.

KAZGAN, Gülten (2006-b), “İktisat ve Etik”,

http://kazgan.bilgi.edu.tr/docs/iktisat_ve_Etik.doc (14.05.2011).

KAZGAN, Gülten (2009), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 14.b., İstanbul: Remzi Kitabevi.

KESİCİ, Hülya (2010), “Adam Smith ve Ahlak Teorisi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları*, 58.Kitap, s. 89-97

KEYNES, John Maynard (2003), *The General Theory of Employment, Interest And Money*, eBook No.:0300071h.html, <http://gutenberg.net.au/ebooks03/0300071h/0-index.html> (15.02.2011).

KEYNES, John Maynard (1936,2008-ç), *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, (çev. U. S. Akalın), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

KEYNES, John Maynard (1951), *Am I a Liberal?*, Essays in Persuasion, London: Rupert-Hard Davis.

KOLOĞLU, Mahmut (1969), *Ekonomi Doktrinleri Tarihi*, Ankara: Doğu Matbaacılık.

KOTTAK, Conrad Phillip (1974, 2002-ç), *Antropoloji*, (çev. S. Özbudun), Ankara: Ütopya Yayıncılık.

KÖK, Recep (2000), *İktisadi Düşünce*, 2.b., İzmir: Anadolu Matbaacılık.

KRABBE, Jacob Jan (1996), *Historicism and Organicism in Economics: The Evolution of Thought*, 6.b., London: Kluwer Academic Publishers.

KURMUŞ, Orhan (2009), *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu*, İstanbul: Yordam Kitap.

LENİN, V.,İ. (1896,1792-ç), *Collected Works*, <http://www.marx2mao.com/Lenin/FE95.html> (03.06.2011).

LENİN, V.,İ. (1899,1988-ç), *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, 2.b., (çev.S. Erdoğan), Sol Yayınları, Ankara.

LENİN, V.,İ. (1916,2009-ç), *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, 12.b, (çev.C. Süreya), Ankara: Sol Yayınları.

LEVINE, David P., S.A.T. RIZVI (2005), *Poverty, Work, and Freedom*, New York: Cambridge University Press.

LITTLE, Daniel (2002), *Ethics, Economics and Politics*, New York: Oxford University Press.

LÖWİTH, Karl (1999), *Max Weber ve Karl Marx*, (çev. Y. Nilüfer), Ankara: Doruk Yayınları.

LUXEMBURG, Rosa (1913, 2003-ç), *The Accumulation of Capital*, (çev. A. Schwarzschild), London: Routledge.

MARSHALL, Alfred ve M.P. Marshall (1879), *The Economics of Industry*, London: MacMillan.

MARSHALL, Alfred (1920), *Principles of Economics*, 8.b., London: MacMillan.

MARX, Karl (1858,1979-ç), *Grundrisse*, (çev. S. Nişanyan), İstanbul: Birikim Yayınları.

MARX, Karl (1847,1992-ç), *Felsefenin Sefaleti*, 4.b., (çev. A. Kardam), Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl (1863,1998-ç), *Artı-Değer Teorileri C.1*, (çev. Y. Fincancı), Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl (1858,1999-ç), *Grundrisse*, C.1. (çev. A. Gelen), Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl (1859,2005a-ç), *Ekonomi Politikğin Eleştirisine Katkı*, 6.b., (çev. S. Belli), Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl (1844,2005b-ç), *1844 El Yazmaları*, 3.b., (çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl (1867,2007-ç), *Kapital*, C.1., 8.b., (çev. A. Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.

MARX, K., F. ENGELS, (1848,2009-ç), *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, 8.b., (çev. M. Erdost), Ankara: Sol Yayınları.

http://www.marksist.com/ismail_karagil/evrimin_diyalektigi.htm (15.09.2010)

NAGATANI, Keizo (1989), *Political Macroeconomics*, New York: Clarendon Press.

NEUMARK, Fritz (1939), *Umumi İktisat Teorisi*, (çev. R. Ş. Suvla ve A. A. Özeke), İstanbul Üniversitesi Yayınları: No:83, İstanbul.

NEUMARK, Fritz (1943), *İktisadi Düşünce Tarihi*, C.1, , (çev. A. A. Özeke), İstanbul Üniversitesi Yayınları: No:201, İstanbul.

NIKİTİN, P. (1966,2005-ç), *Ekonomi Politik*, 9.b., (çev. H. Konur), Ankara: Sol Yayınları.

ÖNGEN, Tülin (2009), “Hangi Ekonomi Politik?”, M.K.Coşkun (der.), *Yapı, Pratik, Özne*, Ankara: Dipnot Yayınları.

ÖNGEN, Tülin, (?), Toplumsal Sınıflar, Sınıf Mücadelesi Ve Kamu Çalışanları, Eğitim-Sen Yayınları, <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/1643.pdf> (18.01.2011)

ÖZTEKİN, Ali (2000), *Siyaset Bilimine Giriş*, 2.b., Ankara: Siyasal Kitabevi.

PERELMAN, Michael (2000), *The Invention of Capitalism*, London: Duke University Press.

<http://www.politikadergisi.com/okur-makale/merkez-ulke-milliyetciligi-ile-cevre-ulke-milliyetciligi-arasindaki-fark> (25.04.2010)

RICARDO, David (1817,2007-ç), *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, (çev. T. Ertan), İstanbul: Belge Yayınları.

ROTHBARD, Murray N. (1995), *Economic Thought Before Adam Smith*, C.1, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

SAVRAN, Sungur (2007), “Sunuş: Ricardo’nun Dehası ve Körlüğü”, iç. *Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, İstanbul: Belge Yayınları, 7-21.

SAVRAN, Sungur (2008), “Ekonomi Politik ve Eleştirisi”, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı.

SELIGMAN, B. Ben (1963), *Main Currents in Modern Economics*, New York: Fress Press of Glencoe.

SELİK, Mehmet (1982), *Marxist Değer Teorisi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 484.

SCHUMPETER, Joseph A. (2003), *Capitalism, Socialism and Democracy*, London: Routledge.

SMITH, Adam (1776,2006-ç). *Milletlerin Zenginliği*, (çev. H. Derin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SMITH, Craig (2006), *Adam Smith's Political Philosophy*, New York: Routledge.

SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi (EEBA) (1996), *Politik Ekonomi Ders Kitabı*, C. 1, (çev. İ. Yarkın), İstanbul: İnter Yayıncılık.

STEUART, James (1966-ç), *An Inquiry in to the Principles of Political Economy*, (ed.) London: A. Skinner. 33999999

TANİLLİ, Server (2006-a), *Değişimin Diyalektiği ve Devrim*, 6.b., İstanbul: Alkım Yayınevi.

TANİLLİ, Server (2006-b), *Yaratıcı Aklın Sentezi*, 12.b., İstanbul: Alkım Yayınevi.

TEBER, Serol (2009), *Davranışlarımızın Kökeni*, 13.b., İstanbul: Say Yayınları.

TELATAR, Funda (2004), *Politik İktisat Politikası*, Ankara: İmaj Yayınevi.

TÜRK, İsmail (1994), *Maliye Politikası*, 10.b., Ankara: Turhan Kitabevi.

ÜŞÜR, İşaya (2003), “Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları?”, *Praksis*, Sayı:10, 211-238.

VAGGI, Gianni ve P. Groenewegen (2003), *A Concise History of Economic Thought From Mercantilism and Monetarism*, New York: Palgrave Mcmillan.

WALLERSTEIN, Immanuel (2009), *Tarihsel Kapitalizm*, 5.b., (çev. N. Alpay), İstanbul: Metis Yayınları.

WALRAS, Leon (1954), *Elements of Pure Economics or the Theory of Social Wealth*, (çev. W. Jaffé), London: George Allen and Unwin Ltd.

WEBER, Max (2010), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 2.b., (çev. G. Solmaz), Ankara: Alter Yayıncılık.

WEEKS, John (1979), “The Process of Accumulation and the Profit Squeeze Hypothesis”, *Science and Society* Sayı:43, s.259-280.

WHITROW, G.James, (1979), “Introduction”, F.Greenway (der.), *Time and Science*, Paris: UNESCO içinde, s1-20.

YALMAN, Galip (2008), *Aydınlanmadan Günümüze Siyasal İktisat*, http://www.obarsiv.com/pdf/galip_yalman.pdf (18.01.2011).

YAYLA, Atilla (2008), *Liberalizm*, 5.b., Ankara: Liberte Yayınları.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin (1985), *Hegel Felsefesi'nde Birey Toplum Devlet İlişkileri*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

YILMAZ, Zafer (2008), “Yabancılaşma”, iç. *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı.

Zubritski, Mitropolski, Kerov (2007), *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*, 14.b., (çev. S. Belli), Ankara: Sol Yayınları

Zubritski, Mitropolski, Kerov (2009), *Kapitalist Toplum*, 9.b., (çev. S. Belli), Ankara: Sol Yayınları.